SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Horecký, Fonologický systém spisovnej slovenčiny ■ A. Kráľ, K fonetickej systematike slovenských samohlások a dvojhlások ■ J. Sabol, Konsonantickovokalické zloženie slovenských slov ■ J. Ružička, Písanie predpôn *s-, z-, zo-, vz-* ■ J. Mistrík, Predpony ako parametre štýlov

DISKUSIE

Š. Peciar, Kvantita substantív na *-ár/-iar* a *-áreň/-iareň* ■ L. Dvonč, Ešte raz: *Marks, Engeľs*, či *Marx, Engels*? ■ J. Dvončová, Poznámky k niektorým termínom z fonetiky

SPRÁVY A POSUDKY

60 rokov profesora dr. Ľudovíta Nováka. V. Blanár ■ Konferencia o Jozefovi Škultétym. E. Jóna ■ Kultúra slova — nový slovenský jazykovedný časopis. L. Dvonč ■ Slovník spisovného jazyka českého II, III. Š. Peciar ■ O výskume obyvateľských mien. E. Jóna

ROZLIČNOSTI

5 33 1968

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

J. Horecký, Fonologický systém spisovnej slovenčiny 265
Á. Kráľ, K fonetickej systematike slovenských samohlások a dvojhlások 271
J. Sabol, Konsonanticko-vokalické zloženie slovenských slov 281
J. Ružička, Písanie predpôn *s-, z-, so-, zo-* . . . 289
J. Mistrík, Predpony ako parametre štýlov . . 292

DISKUSIE

Š. Peciar, Kvantita substantív na *-ár/-iar* a *-áreň/-iareň* 297
L. Dvonč, Ešte raz: *Marks, Engels*, či *Marx, Engels?* 303
J. Dvončová, Poznámky k niektorým termínom z fonetiky 307

SPRÁVY A POSUDKY

60 rokov profesora dr. Ľudovíta Nováka. V. Blanár 311
Konferencia o Jozefovi Škultétym. E. Jóna . . 313
Kultúra slova — nový slovenský jazykovedný časopis. L. Dvonč 317
Slovník spisovného jazyka čes[illegible] Peciar 319
O výskume obyvateľských mien. E. Jóna . . . 321

ROZLIČNOSTI

Amazonas, Amazon, či *Amazonka?* L. Dvonč
K článku J. Matejčíka Identita pojmu ako základ synonymických vzťahov . . . .

Z jazykovednej produkcie VSAV

JÁN ORAVEC

Väzba slovies v slovenčine

Monografia na úplnom materiáli zo súčasnej slovenčiny a na základe rozsiahlej odbornej literatúry vymedzuje pevné väzby slovies, predmetove ich odlišuje od ostatných vetných členov, najmä od príslovkových určení. Vyčerpávajúco rozoberá všetky prostriedky, ktorými sa objekt vyjadruje: holé pády, predložkové pády, infinitívy, vedľajšie vety. Táto monografia je v slavistickej literatúre prvou prácou, ktorá úplne spracúva väzby slovies v jednom celom slovanskom jazyku.

Strán 392 — viaz. Kčs 28,—.

Kultúra spisovnej slovenčiny

Súbor referátov a diskusných príspevkov z konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny osvetľuje otázky jazykovej kultúry dnešnej spisovnej slovenčiny, jej vzťah k spisovnej češtine, nárečiam, resp. k slangu. Zahrnuje problémy kodifikácie z oblasti gramatiky i slovníka, najmä však výslovnosti, ako aj problémy kultúry spisovnej slovenčiny v praxi a aktuálne otázky jazykovej výchovy na školách.

Strán 296 — viaz. Kčs 30,—.

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK 33 – 1968
ČÍSLO 5

Ján Horecký

FONOLOGICKÝ SYSTÉM SPISOVNEJ SLOVENČINY

1. Hlavným prínosom fonologických teórii všetkých smerov je dôraz na systémový charakter zvukovej roviny jazyka. Pravda, tento systémový charakter, založený na protikladoch medzi fonémami, sa ľahšie dá znázorniť v oblasti vokálov než v oblasti konsonantov. Kým vokalizmus sa znázorňuje pomocou trojuholníkov a štvoruholníkov, v konsonantizme sa takéto pomôcky neuplatňujú. Je to spôsobené predovšetkým väčším počtom konsonantov a ich zložitejšou charakteristikou a z toho vyplývajúcou zložitosťou vzťahov.

Preto je pochopiteľné úsilie nájsť také prvky, ktoré by umožnili znázorniť celý fonologický systém, nájsť prvky spoločné vokálom aj konsonantom a na základe týchto prvkov určiť aj vzťahy medzi fonémami.

Prvým krokom k budovaniu takéhoto systému bola teória R. Jakobsona o povahe fonémy.[1] Podľa tejto teórie fonéma nie je iba najmenšia jednotka fonologického systému, ale je zväzkom dištinktívnych príznakov. Týchto dištinktívnych príznakov je obmedzený počet (R. Jakobson ich uvádza dvanásť, iní autori aj o niečo viac) a ich kombináciou možno opísať všetky fonémy všetkých (známych) jazykov. Treba, pravda, dodať, že každý z týchto dištinktívnych príznakov sa vyskytuje v dvoch podobách: kladnej a zápornej.

Dištinktívnymi príznakmi sa v podstate zachycujú akustické a artikulačné vlastnosti hlások. Akustické vlastnosti sa však formulujú v termínoch spektrografickej analýzy, umožnenej vynájdením sonagrafu. Sonagraf zachycuje akustické vlastnosti foném na sonagramoch tak, že z nich možno vyčítať množstvo i rozčlenenie energie vynaloženej na utvorenie fonémy. Artikulačné vlastnosti sa v Jakobsonovej teórii uvádzajú až na druhom mieste. V opisoch tých jazykov, pre ktoré dosiaľ niet sonagramov,

[1] R. Jakobson – M. Halle, *Fundamentals of Language*, The Hague 1956; *Grundlagen der Sprache*, Berlin 1960; *Podstawy języka*, Warszawa 1964. R. Jakobson – G. Fant – M. Halle, *Preliminaries to Speech Analysis. The distinctive Features and their Correlates*. Technical Report 13, 1955; *Vvedenije v analiz reči*, Novoje v lingvistike II, 1962, 173–230; R. Jakobson – M. Halle, *Phonology in Relation to Phonetics*, Manual of Phonetics, Amsterdam 1957, 215–251; *Fonologija i jejo otnošenije k fonetike*, Novoje v lingvistike II, 1962, 231–278.

vychádza sa z artikulačných vlastností (tak je to napr. vo *Fonológii spisovnej slovenčiny* E. Paulinyho[2]).

Dištinktívne príznaky sú v hlavných črtách vymedzené takto:

1. vokálnosť — nevokálnosť: akusticky je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou ostro ohraničených formantových štruktúr; artikulačne je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou voľného prechodu prúdu vzduchu cez rečové orgány;

2. konsonantnosť — nekonsonantnosť: akusticky je daná nízkou, resp. vysokou súhrnnou energiou; artikulačne je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou prekážky v rečovom trakte;

3. kompaktnosť — nekompaktnosť (pôvodne kompaktnosť — difúznosť): akusticky je daná vysokou, resp. nízkou koncentráciou energie na pomerne úzkej časti spektra a zvýšením, resp. znížením množstva energie; artikulačne je daná väčším, resp. menším priestorom pred jazykom v ústnej dutine (slov. *k, ť* sú kompaktné, *p, t* nekompaktné);

4. napätosť — nenapätosť (napätosť — uvoľnenosť): akusticky je daná dlhším trvaním a väčšou energiou, resp. kratším trvaním a menšou energiou; artikulačne je daná väčšou, resp. menšou deformáciou rečového traktu;

5. znelosť — neznelosť: akusticky je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou harmonických kmitov v nižších frekvenciách; artikulačne je daná harmonickým kmitaním, resp. nekmitaním hlasiviek;

6. nosovosť — nenosovosť (pôvodne nosovosť — ústnosť): akusticky je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou doplnkových nosových formantov; artikulačne je daná činnosťou, resp. nečinnosťou nosovej dutiny;

7. záverovosť — nezáverovosť (pôvodne neprerušovanosť — prerušovanosť): akusticky je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou „bieleho šumu" (prítomnosťou, resp. neprítomnosťou náhleho prechodu medzi zvukom a neprítomnosťou zvuku); artikulačne je daná prítomnosťou, resp. neprítomnosťou záveru (slov. *t* je záverové, *s* nezáverové);

8. drsnosť — nedrsnosť (pôv. drsnosť — hladkosť, angl. strident — mellow): akusticky je daná šumom väčšej, resp. menšej intenzity; artikulačne je daná silnejším, resp. slabším záverom (slov. *c* je drsné, *š* nedrsné);

9. zarazenosť — nezarazenosť (glotalizovanosť — neglotalizovanosť, checked — unchecked): akusticky je daná silným, resp. slabým napätím energie v kratšom, resp. v dlhšom momente; artikulačne je daná uzavretím, resp. uvoľnením hlasiviek;

10. tuposť — netuposť (tuposť — ostrosť, nízka tonálnosť — vysoká tonálnosť, periférnosť — neperiférnosť, gravisovosť — akútnosť): akusticky je daná koncentráciou energie v dolných, resp. horných pásmach spektra; artikulačne je daná artikuláciou v okrajových, resp. stredných miestach ústnej dutiny (slov. *p, k* sú tupé, *t, ť* sú ostré);

11. temnosť — netemnosť (temnosť — svetlosť, labializovanosť — nelabializovanosť, molovosť — nemolovosť): akusticky je daná znížením, resp. neznížením výšky horných formantov; artikulačne je daná zmenšením, resp. nezmenšením predného otvoru ústnej dutiny;

12. durovosť — nedurovosť (palatalizovanosť — nepalatalizovanosť): akusticky

---

[2] E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 2. vyd. 1968.

je daná zvýšením, resp. nezvýšením horných formantov; artikulačne je daná rozšírením hrdelnej i ústnej dutiny.

Tieto dištinktívne príznaky pokladá R. Jakobson za inherentné, vnútorné a člení ich na príznaky hlasnosti (1—9) a príznaky tónu (10—12). Ďalej rozoznáva dištinktívne príznaky prozodické: prízvuk, tón, dĺžka. Niektorí autori (najmä sovietski) pokladajú i kvantitu za dištinktívny príznak; iní zase rozkladajú príznak kompaktnosti na dva príznaky: kompaktnosť — nekompaktnosť a difúznosť — nedifúznosť.

Nie všetky dištinktívne príznaky sú potrebné pre opis fonologického systému každého jazyka. Pre opis fonologického systému slovenčiny sa napr. vystačí s ôsmimi dištinktívnymi príznakmi.

Aplikovaním pôvodných Jakobsonových dištinktívnych príznakov na opis fonologického systému konkrétnych jazykov sa ukázalo, že ani spektrografické záznamy — spektrogramy nie sú dosť spoľahlivým východiskom pre jednotný výklad jednotlivých dištinktívnych príznakov a pre jednotný výklad konkrétnych foném toho istého jazyka. Ukázalo sa veľmi presvedčivo, že z akustického signálu nemožno jednoznačne usudzovať na vlastnosti foném konkrétneho jazyka, ba že nemožno tieto fonémy ani spoľahlivo vyčleniť.[3]

Napriek týmto fažkostiam pokladáme za výhodné opísať fonologický systém pomocou dištinktívnych príznakov, pravda, len takých a toľkých, aké sú potrebné na jednoznačné určenie už známych foném a na ich zaradenie do istého systému. Tento systém je veľmi blízky generatívnym systémom, vybudovaným na základe malého počtu prvkov a niekoľkých operačných pravidiel. Vo fonologickom systéme sú týmito prvkami dištinktívne príznaky, operačnými pravidlami sú pravidlá členenia množiny foném na podmnožiny na základe dištinktívnych príznakov aplikovaných v istom poradí tak, aby sa podmnožiny postupne diferencovali práve len dištinktívnym príznakom.

2. Nateraz jestvujú dva opisy fonologického systému spisovnej slovenčiny.

Opis E. Paulinyho[4] je založený na artikulačných vlastnostiach dištinktívnych príznakov a na fungovaní foném v texte (neutralizácia). Artikulačná základňa je zrejmá predovšetkým z takých dištinktívnych príznakov, ako je akomodovanosť — neakomodovanosť a svetlosť — temnosť v prvej verzii (v prvom vydaní): neakomodované sú také spoluhlásky, ktorých zvuk neprechádza ústnou dutinou, artikulujú sa na okraji ústnej dutiny, nepodliehajú v nej akomodácii. Funkčné (neutralizačné) hľadisko sa uplatňuje aj pri vymedzovaní dištinktívneho príznaku sykavosť — nesykavosť. Artikulačný základ je aj v dištinktívnych príznakoch laterálnosť — nelaterálnosť a kmitavosť — nekmitavosť (v pr-

[3] A. V. Isačenko, *Foném a jeho signálový korelát*, Slovo a slovesnost 27, 1966, 193—205; *Spektrografická analýza* (v tlači).

[4] E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 2. vyd. 1968.

vej verzii), ktoré sa v druhej verzii zhŕňajú pod jeden dištinktívny príznak stredovosť — okrajovosť, rovnako artikulačného charakteru. Treba pripomenúť, že v druhej verzii E. Pauliny opúšťa dištinktívny príznak neakomodovanosť — akomodovanosť a vracia sa k jakobsonovskému dištinktívnemu príznaku kompaktnosť — difúznosť. Vcelku využíva E. Pauliny na opis fonologického systému spisovnej slovenčiny tieto dištinktívne príznaky: 1. vokálnosť — nevokálnosť, 2. konsonantnosť — nekonsonantnosť, 3. difúznosť — kompaktnosť, 4. ostrosť — tuposť, 5. záverovosť — úžinovosť, znelosť — neznelosť, 7. sykavosť — nesykavosť, 8. okrajovosť — stredovosť, 9. nosovosť — nenosovosť. Dištinktívne príznaky 5, 6, 7 sú iba pri neznelých a párových znelých, dištinktívny príznak 8 iba pri likvidách a vokáloch, dištinktívny príznak 9 iba pri nepárových znelých.

Skupina sovietskych lingvistov[5] skonštruovala fonologický systém spisovnej slovenčiny v rámci svojho návrhu na typológiu fonologických systémov slovanských jazykov. Títo autori chápu dištinktívne príznaky ako abstrakcie, neidentifikujú fonémy vzťahmi k ostatným fonémam ani na základe akustických vlastností, ale chápu opis fonologického systému ako logický model umožňujúci dostatočne rozlíšiť prvky zvukovej roviny v danom jazyku.

Na charakteristiku foném v slovanských jazykoch používajú tieto dištinktívne príznaky: 1. vokálnosť — nevokálnosť, 2. konsonantnosť — nekonsonantnosť, 3. kompaktnosť — nekompaktnosť, 4. difúznosť — nedifúznosť, 5. periférnosť — neperiférnosť (zhruba tuposť — ostrosť u Paulinyho), 6. neprerušovanosť — prerušovanosť (= záverovosť), 7. nízka tonálnosť — nenízka tonálnosť (= durovosť), 8. napätosť — nenapätosť, 9. nosovosť — nenosovosť, 10. drsnosť — nedrsnosť, 11. znelosť — neznelosť, 12. dĺžka — krátkosť, 13. palatálnosť — nepalatálnosť.

Zo zavedenia dištinktívneho príznaku dĺžky vyplýva, že sovietski typológovia zahŕňajú do systému aj dlhé vokály a slabičné *r*, *l*, ale aj diftongy. Diftongy *ia*, *ie*, *iu* potom charakterizujú ako paralelné dlhé vokály, ale od nich sa odlišujú príznakom palatálnosti, diftong *ô* sa od dlhého *ó* odlišuje príznakom napätosti, ale na rozdiel od ostatných diftongov neuplatňuje sa pri ňom dištinktívny príznak dĺžky.

Ďalej je zaujímavé (a vcelku málo pochopiteľné), že konsonanty *ť*, *ď*, *ň*, *ľ* charakterizujú ako palatálne, teda rovnako ako diftongy. Dištinktívny príznak difúznosti uplatňujú iba pri vokáloch okrem a-ového radu.

Tieto príklady ukazujú, že prílišné abstrahovanie od akustických (a prirodzene aj artikulačných) vlastností môže viesť k hodnoteniu, ktoré je príliš ďaleko od skutočných vlastností foném.

Z rozdielneho postoja k funkcii a základu dištinktívnych príznakov v uvedených dvoch opisoch vyplývajú i niektoré základné rozdiely. Kým Pauliny pripisuje dištinktívny príznak vokálnosti okrem vokálov aj všetkým nepárovým znelým, a teda Jakobsonovo chápanie tohto dištinktívneho príznaku rozširuje (Jakobson označuje ako vokálne iba /r, l/), sovietski typológovia nepripisujú dištinktívny príznak vokálnosti ani sla-

[5] M. N. Lekomceva — D. M. Segal — T. M. Sudnik — S. M. Šur, *Opyt postrojenija fonologičeskoj tipologii blizkorodstvennych jazykov.* Slavianskoje jazykoznanije, V. meždunarodnyj sjezd slavistov, Moskva 1963, 423—476.

bičným konsonantom. To však znamená zásadný odklon od funkčného chápania.

Na druhej strane podľa sovietskych typológov dištinktívny príznak konsonantnosti je irelevantný pre slovenské vokály; za konsonantné pokladajú neznelé a párové znelé konsonanty, za nekonsonantné však nepárové znelé. Podľa Paulinyho sú všetky konsonanty konsonantné, vokály nekonsonantné. Toto riešenie pokladáme za primeranejšie.

Tieto zásadné rozdiely sa prejavujú aj v hodnotení jednotlivých foném. Kým napr. sovietski typológovia hodnotia fonému /j/ ako nevokálnu, nekonsonantnú, kompaktnú a neperifému (= netupú), Pauliny ju hodnotí ako vokálnu, konsonantnú, kompaktnú a ostrú (= netupú). Sovietski typológovia priraďujú k fonéme /j/ aj fonému /h/, ktorú hodnotia rovnako ako /j/, len namiesto neperifémosti má podľa nich dištinktívny príznak perifémosti (= tuposti), ale Pauliny hodnotí fonému /h/ ako nevokálnu, konsonantnú, kompaktnú, tupú, nezáverovú a znelú; dištinktívnym príznakom znelosti sa odlišuje od /x/, ktoré je neznelé, inak má zhodné dištinktívne príznaky.

Z uvedených príkladov vidieť, že Paulinyho opis je bližšie ku skutočným vlastnostiam slovenských foném než opis sovietskych typológov. Na druhej strane však ohľad na fungovanie foném vedie Paulinyho k tomu, že uznáva dvojaké /v/: nevokálne znelé a vokálne s irelevantným dištinktívnym príznakom znelosti. Prvé hodnotí ako nevokálne, konsonantné, kompaktné, neostré (= tupé), nezáverové a znelé, druhé ako vokálne, konsonantné, kompaktné, neostré (= tupé) a nenosové. Je však pozoruhodné, že v strome znázorňujúcom členenie foném sa uvádza iba jedno /v/, a to s dištinktívnym príznakom znelosti. V strome (ktorý sa nesprávne označuje ako generatívny model) sa neuvádza ani fonéma /j/.

3. Zásadu sovietskych typológov, že dištinktívne príznaky treba chápať ako abstraktné prvky, ktoré slúžia iba na odlíšenie blízkych foném na základe postupných binárnych výberov, pokladáme za správnu. Nie je však správne voliť také dištinktívne príznaky, ktoré úplne zanedbávajú zvukové vlastnosti foném. Preto sa pokúsime opísať fonologický systém spisovnej slovenčiny pomocou takých dištinktívnych príznakov, ktoré stačia na logické odlíšenie všetkých foném a pritom sa veľmi nevzďaľujú od ich zvukových vlastností.

Všetky slovenské fonémy sa podľa dištinktívneho príznaku vokálnosti (1), založeného na prítomnosti, resp. neprítomnosti tónu člení na vokálne /*i u e o ä a l r ĺ*/ a nevokálne /*j s z c ʒ t d n f v p b m š ž č ǯ ť ď ň x h k g*/. (Porov. strom na tab. 1.)

Na ďalšom stupni výberu sa obidve skupiny členia podľa dištinktívneho príznaku konsonantnosti (2), založeného na prítomnosti, resp. neprítom-

nosti istej prekážky. Skupina nevokálnych sa člení na nekonsonantné /j/ a na konsonantné /s z c ʒ t d n f v p b m/; skupina vokálnych sa člení na nekonsonantné /i e u o ä a/ a konsonantné /l r ĺ/.

Na treťom stupni sa slovenské fonémy členia podľa dištinktívneho príznaku kompaktnosti (3), vystihujúceho vcelku miesto artikulácie v zadnej, resp. prednej polovici ústnej dutiny. Skupina nevokálnych konsonantných foném sa člení na nekompaktné /s z c ʒ d n f v p b m/ a kompaktné /š ž č ǯ ť ď ň x h k g/. Skupina vokálnych nekonsonantných foném sa člení na nekompaktné /i u/, kompaktné /ä a/ a kompaktno-nekompaktné /e o/. Skupina vokálnych konsonantných foném sa člení na nekompaktné /l r/ a kompaktné /ĺ/.

Na štvrtom stupni sa pri výbere aplikuje dištinktívny príznak tuposti (4), vcelku zodpovedajúci artikulácii na okraji, resp. uprostred ústnej dutiny. Skupina nekonsonantných vokálnych nekompaktných foném sa tu člení na netupé /s z c ʒ t d n/ a tupé /f v p b m/; podobne skupina nekonsonantných vokálnych kompaktných foném sa člení na netupé /š ž č ǯ ť ď ň/ a tupé /x h k g/. Skupina vokálnych nekonsonantných nekompaktných foném sa tu člení na netupé /i/ a tupé /u/, skupina vokálnych nekonsonantných kompaktno-nekompaktných foném na netupé /e/ a tupé /o/ a napokon i skupina vokálnych nekonsonantných kompaktných foném na netupé /ä/ a tupé /a/.

Na piatom stupni sa uplatňuje dištinktívny príznak záverovosti (5), pravda, založený na závere rozličného stupňa. V kladnej podobe ho majú skupiny foném /c ʒ t d n; p b m; č ǯ ť ď ň; k g; r/; v zápornej podobe ho majú skupiny foném /s z; f v; š ž; x h; l/.

Na šiestom stupni sa uplatňuje dištinktívny príznak nosovosti (6). V kladnej podobe ho majú fonémy /n, m, ň/; v zápornej fonémy /c ʒ t d; p b; č ǯ ť ď/.

Na siedmom stupni sa pri nezáverových nenosových fonémach uplatňuje dištinktívny príznak drsnosti (7), zhodný s Paulinyho príznakom nesykavosti. Drsné sú fonémy /t d; ť ď/, nedrsné sú fonémy /c ʒ; č ǯ/.

Napokon sa na ôsmom stupni pri kompaktných nenosových a nekompaktných nenosových fonémach uplatňuje dištinktívny príznak znelosti (8).

Takto skonštruovaný fonologický systém spisovnej slovenčiny (znázornený okrem stromu na tab. 1 aj tzv. identifikačnou matricou na tab. 2) zahrnuje všetky krátke fonémy, každej z nich pripisuje dostatočný počet dištinktívnych príznakov a tým určuje každej fonéme pevné miesto i vzťahy k ostatným fonémam.

Do tohto systému nie sú zahrnuté dlhé vokály, dlhé /ŕ ĺ/ a diftongy. Dlhé vokály a /ŕ ĺ/ sa od príslušných krátkych odlišujú iba prozodickou

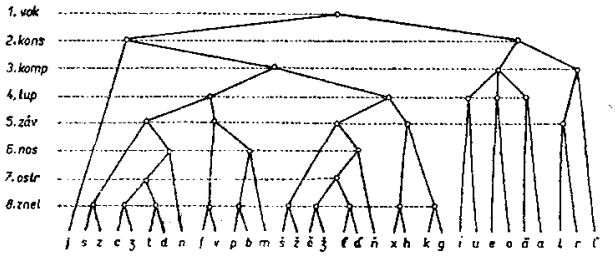

Tab. 1.

	j	s	z	c	ʒ	t	d	n	f	v	p	b	m	š	ž	č	ǯ	ť	ď	ň	x	h	k	g	i	u	e	o	ä	a	l	r	ĺ
1. vok	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2. kons	−	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−	+	+	+	+
3. komp	0	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	−	−	±	±	+	+	−	−	−	+
4. tup	0	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	+	+	+	+	−	+	−	+	−	+	0	0	0	
5. záv	0	−	−	+	+	+	+	+	−	−	+	+	+	−	−	+	+	+	+	+	−	−	+	+	0	0	0	0	0	0	−	+	0	
6. nos	0	0	0	−	−	−	−	+	0	0	−	−	+	0	0	−	−	−	−	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
7. ostr	0	0	0	−	−	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	−	−	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8. znel	0	−	+	−	+	−	+	0	−	+	−	+	0	−	+	−	+	−	+	0	−	+	−	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tab. 2.

vlastnosťou, ktorá nepatrí k inherentným dištinktívnym príznakom, je skôr vlastnosťou slabiky než fonémy. Diftongy možno pokladať za varianty (zväčša pozičné) dlhých vokálov.

Ábel Kráľ

FONETICKÁ SYSTEMATIKA SLOVENSKÝCH SAMOHLÁSOK A DVOJHLÁSOK

1. Jednou z dôležitých úloh každej vednej disciplíny je vypracúvanie a ustaľovanie vlastnej terminológie. Pravdaže, nie je to úloha, ktorá by sa mohla riešiť samostatne a pomimo pôvodného vedeckého výskumu. Terminológia vzniká a ustaľuje sa v procese vedeckej práce, predstavuje a sprostredkúva jej výsledky. V terminológii sa odráža stav našich vedomostí o danom vednom predmete a aj stav príslušnej disciplíny. V najvše-

obecnejších črtách tu ide o ten istý princíp vzťahu jazyka ku skutočnosti, ktorý je v podstate každého jazykového pomenúvania — nepomenované je z hľadiska ľudskej, t. j. spoločenskej alebo aspoň spoločensky podmienenej činnosti neoperatívne. Cesta nášho poznávania je cestou jazykového zachytávania toho, čo sa stáva predmetom nášho pracovného alebo poznávacieho, praktického alebo teoretického záujmu. Pritom inventár termínov istej vednej disciplíny i niektorej jej oblasti netvorí len prostý súbor nezávislých jednotiek, ale je aj vyjadrením usporiadania, vzťahov a hierarchie pojmov. A v tom je objektívna platnosť a poznávacia hodnota vedeckej systematiky.

Pri riešení výskumných úloh slovenskej fonetiky stojíme aj pred terminologickými a klasifikačnými otázkami, ktoré spolu tesne súvisia. Zistenie nových faktov nás núti jednak novo definovať obsah niektorých známych a bežne používaných termínov, jednak dopĺňať, rozširovať alebo meniť systém terminologických okruhov, rozpracúvať systematiku prvkov a konečne aj zavádzať nové pojmy a pojmové sústavy a tvoriť nové termíny.

Vzhľadom na praktický dosah tejto práce považujeme za vhodné uviesť niektoré výsledky experimentálneho fonetického výskumu slovenskej výslovnosti a rozobrať niektoré klasifikačné a terminologické otázky, ktoré s tým súvisia. Náš príspevok sa zaoberá problematikou samohlások a dvojhlások.

Fonetický materiál, z ktorého tu vychádzame, je zahrnutý do monografickej práce *Atlas slovenských hlások*, ktorý vydáva Slovenská akadémia vied ako prácu autorov J. Dvončovej, G. Jenču a Á. Kráľa. V nej sa už nachádza tá systematika a používa sa tá terminológia, o ktorej tu chceme hovoriť. Lenže Atlas slovenských hlások je koncipovaný ako materiálová práca, v ktorej sa autori vyhýbali diskusnému rozvádzaniu faktov, takže chýba odôvodnenie niektorých riešení a aj vysvetlenie aplikovanej systematiky samohlások a dvojhlások.

Autor týchto poznámok vychádza len z toho materiálu a obmedzuje sa v nich len na tú časť problémov, ktoré sám pre Atlas pripravil a spracoval.

2. Podľa tradičného chápania máme v slovenčine tieto dvojhlásky: *ia, ie, iu, ô,* v našej fonetickej transkripcii [i̯a], [i̯e], [i̯u], [u̯o]. (Domnievame sa, že bude potrebné znova analyzovať fonetickú podstatu a fonologický charakter a platnosť komplexu ou [ou̯], čo by v tejto téme prinieslo novú problematiku, no nateraz zostávame pri tradičnom riešení.)

Slovenské dvojhlásky sa charakterizujú ako stúpavé, vzostupné.[1] Sú-

[1] Porov. H. Bartek, *Správna výslovnosť slovenská,* Martin 1944, 83; J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť,* Martin 1953, 154; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 20.

radné termíny sú: „klesavé", „zostupné". Zostupnou je napr. česká dvojhláska *ou*, ako je v slovách *soud, ženou* a pod.[2]

Ako je zrejmé, vychádza sa tu z hodnotenia priebehu sonórnosti v rámci trvania dvojhlásky, resp. z merania alebo hodnotenia stupňa sonórnosti jej elementárnych častí. Sú to teda percepčno-akustické termíny. Opierajú sa o paralelné klasifikácie dvojhlások v iných jazykoch.

Tak napr. O. Jespersen delí dvojhlásky na „fallende", „steigende" a „schwebende"[3], D. Jones delí čiastočne paralelne anglické dvojhlásky na „falling diphthongs" (tie sú „closing" a „centring") a „rising diphthongs"[4]. Inokedy sa anglické dvojhlásky delia iba na „falling" a „rising"[5] alebo „closing", „centring"[6]. Dvojhlásky sa teda klasifikujú buď podľa akusticko-percepčného kritéria („fallend", „steigend"; „falling", „rising"; „stúpavé", „klesavé") alebo podľa artikulačného kritéria, a to podľa stupňa otvorenosti alebo podľa smerovania artikulačného pohybu („closing", „centring") alebo zmiešane tak, že sa pri tej istej klasifikácii a v tej istej systematike používajú termíny z rôznych oblastí fonetiky. Pre orientáciu uvedieme schémy D. Jonesa (c. d., 23–24), ktoré znázorňujú spôsob artikulačnej výstavby (smer artikulačného pohybu) anglických dvojhlások. (Obr. 1: „centring diphthongs", obr. 2: „rising diphthongs".)

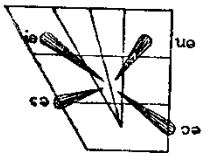

Obr. 1.

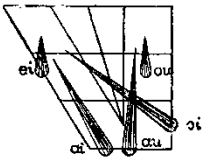

Obr. 2.

Proti doterajšej charakteristike slovenských dvojhlások možno uviesť hlavne dve námietky: 1. Uvedená charakteristika nedovoľovala jednoznačne určiť jednotlivé dvojhlásky vzhľadom na ostatné dvojhlásky (to sa týka aj uvedených klasifikácií dvojhlások v iných jazykoch). 2. Táto charakteristika — na rozdiel od klasifikácie ostatných hlások — nezachytáva artikulačnú podstatu slovenských dvojhlások.

K druhej námietke treba hneď poznamenať, že sa z praktického hľadiska vo väčšine prípadov možno uspokojiť aj s miešaním pojmov z oblasti fyziológie (artikulácie), akustiky a percepcie reči, ale je tiež nepo-

[2] Takáto terminológia sa používa aj v českej odbornej literatúre. Porov. napr. B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, 290 n., 370.

[3] O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig–Berlin 1904, 203.

[4] D. Jones, *The Pronunciation of English*, 4. prepracované a rozšírené vyd., Cambridge 1966, 52 n. (1. vyd. 1909.)

[5] L. Bloomfield, *Language*, London, repr. 1965, 125; P. MacCarthy, *English Pronunciation*, 4. vyd. (repr.), Cambridge 1965, 65.

[6] B. Malmberg, *Phonetics*, New York 1963, 38. (B. Malmberg sa odvoláva na D. Jonesa.)

chybné, že by fonetické fakty tohto druhu mali byť zachytiteľné a aj zachytené na všetkých troch stupňoch rečového signálu (artikulácia, akustika, percepcia) a že by to bolo aj výhodné.

3. V našej klasifikácii dvojhlások vychádzame z klasickej artikulačnej systematiky slovenských samohlások, v ktorej sa ako klasifikačné kritérium používa postavenie jazyka v ústnej dutine pri výslovnosti jednotlivých samohlások v horizontálnej a vertikálnej orientácii. Je to najrozšírenejší a veľmi starý spôsob klasifikácie samohlások. Osobitne užitočný je z praktického hľadiska. Je založený na takej artikulačnej črte, ktorá je pri tvorení samohlások najdiferencovanejšia a najčastejšie sa vyskytuje ako základný diferencujúci prvok. Menej diferencované a pre klasifikáciu celého inventára samohlások menej vhodné sú také artikulačné črty samohlások, ako čeľusťový uhol (alebo aj ústny otvor), aktívna účasť pier (labializácia) a činnosť mäkkého podnebia (nazalizácia).

Tak z hľadiska veľkosti čeľusťového uhla by sme mohli hovoriť o otvorenosti a zatvorenosti (o stupni otvorenia) slovenských samohlások. Ale tento artikulačný znak (terminologicky: otvorenosť, zatvorenosť vokálov) sa vo fonetike používa na rozlíšenie dvoch hlások toho istého typu, ako je to napr. vo francúzštine (otvorené a zatvorené *e*, *o* atď.), pričom sa za hlavné artikulačné kritérium považuje postavenie jazyka. Systematika slovenských samohlások založená na tomto artikulačnom znaku by bola v uvedenom kontexte nejednoznačná, resp. termínom „otvorená", „zatvorená" samohláska by sme dávali nový obsah.

Kritérium aktívnej účasti pier nám tiež nedovoľuje jednoznačne určiť všetky slovenské samohlásky. Ako vieme, pery sa aktívne zúčastňujú len na artikulácii slovenských samohlások *u*, *o*. Tieto samohlásky sú teda v slovenčine labializované, ostatné treba považovať za nelabializované. Tento artikulačný znak je skupinový, pravdaže, v skupine labializovaných možno určovať mieru labializácie.

Rovnako skupinovým znakom je aj nazalizácia, ktorá sa v slovenčine nezúčastňuje na konštituovaní samohlások. Ako klasifikačné kritérium slovenských samohlások neprichádza do úvahy.

Ukazuje sa teda, že najuniverzálnejšia je artikulačná klasifikácia samohlások podľa postavenia jazyka. Na nej založená systematika je najkomplexnejšia. Preto ju považujeme za najvhodnejší a základný princíp klasifikácie a terminologického určenia slovenských samohlások.

Prvá takáto klasifikácia a na nej postavená systematika samohlások vôbec pochádza z r. 1781, jej autorom je Hellwag. Je to známa trojuholníková schéma s vrcholmi *i*, *a*, *u*, postavená na vrchole *a*. Neskoršie sa vzhľadom na dva typy *a* (predný — [a] a zadný — [a]) začala všeobecne používať štvoruholníková schéma. Známa je najmä schéma tzv. „cardinal vowels", ktorej definitívnu podobu na-

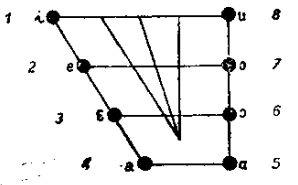

Obr. 3.

vrhol D. Jones (pozri c. d., 18—22)[7]. Systém „cardinal vowels" je na obr. 3.

Obr. 3 schematicky predstavuje postavenie jazyka počas výslovnosti jednotlivých samohlások tak, že samohláska č. 1 sa artikuluje s najvyšším možným predným postavením jazyka, samohláska č.4 s najnižším predným postavením, samohláska č. 5 s najnižším zadným postavením a samohláska č. 8 s najvyšším možným zadným postavením jazyka. Ostatné samohlásky (body) sú zvolené tak, že ich vzájomné (artikulačné) vzdialenosti sú konštantné. Ako vidieť, je to konvenčný systém, ktorý dobre umožňuje identifikovať a artikulačne určiť kvalitu každej samohlásky, ak je dostatočne známa skutočná podoba „cardinal vowels", resp. zvuky, ktoré vznikajú pri artikuláciách zodpovedajúcich schéme „cardinal vowels", a ak sa určovaná samohláska správne umiestni do tejto matrice. Vyhovuje najmä pre jazyky, ktoré majú samohlásky typu [a] i [a].

K metodike získavania artikulačných schém treba uviesť toto: Bod umiestnenia istej samohlásky v samohláskovej schéme sa určuje ako miesto najvyššieho zdvihnutia jazyka, ako najvyšší bod jazykového oblúka v ústnej dutine podľa jeho stredného predozadného rezu, ktorý dnes bežne získavame röntgenograficky. Spojením týchto bodov všetkých samohlások dostávame artikulačné samohláskové schémy, ktoré sú základom artikulačnej klasifikácie a systematiky samohlások. Príklad, ako možno takúto schému zostrojiť, ukazujú obrazy

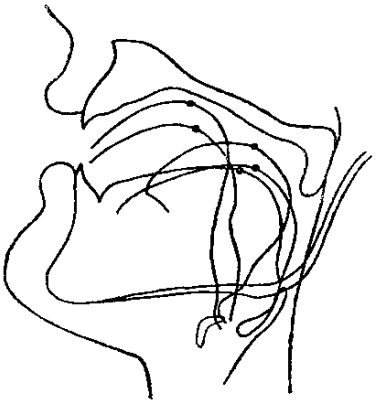

Obr. 4.

[7] K vývinu schémy „cardinal vowels" a jej funkcii vo fonetike pozri D. Abercrombie, *Elements of General Phonetics*, Edinburgh 1967, 151 n.

4 a 5. Na obr. 4 je súhrnná schéma artikulácie slovenských samohlások s inventárom bez *ä*. Do úplného obrazu artikulácie *a* sme zaznamenali postavenie jazyka aj pri ostatných samohláskach. Čiernym bodom sú označené vrcholové body artikulácie jednotlivých samohlások. V takto získanej zväčšenej schéme na obr. 5 je spracovaný materiál od viacerých osôb. Je to teda „priemerná" artikulačná schéma slovenských samohlások.

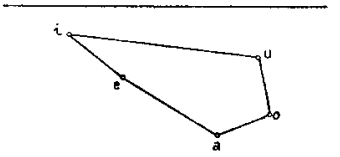

Obr. 5.

Ako vidieť, schéma slovenských samohlások nie je rovnostranný trojuholník. Má inú podobu ako spomínaný Hellwagov trojuholník a v skutočnosti aj inú podobu, než ako sa to v literatúre uvádza. U nás ani nenachádzame pokusy zostaviť takéto schémy slovenských samohlások na základe objektívnych fonetických faktov. Doteraz išlo skôr o predpoklady na základe iných paralel alebo o čisté fonologické štruktúry. Tak sa najmä pre inventár bez *ä* udávala trojuholníková schéma, pre inventár s *ä* štvoruholníková schéma, inokedy sa aj inventár s *ä* zostavoval do trojuholníka.[8] Základný rozdiel medzi nimi bol v tom, že v trojuholníkovej schéme sa samohláska *a* (resp. aj *ä*) vyčleňovala do osobitného pásma medzi predné a zadné samohlásky, v štvoruholníkovej schéme sa v predozadnom rozmere rozlišovalo iba pásmo predné (boli v ňom samohlásky *i, e, ä*) a pásmo zadné (samohlásky *u, o, a*).

Napriek tomu, že je slovenské *a* bližšie k zadným samohláskam ako k predným, považujeme za správne schematicky ho oddeliť od zadných samohlások pre tieto dôvody: 1. *a* sa neartikuluje na „najnižšom a najzadnejšom mieste" a je prednejšie ako samohlásky *o, u* (porov. obr. 3 a 5); 2. od zadných samohlások *o, u* sa líši neprítomnosťou labializácie; 3. jeho vzťah k samohláske *ä* je iný ako vzťah zadných samohlások k predným.

Hláska *ä* má v spisovnej slovenčine zvláštne postavenie: 1. Oproti ostatným krátkym samohláskam je jej frekvencia malá a kombinačne obmedzená. 2. Podľa materiálu, ktorý máme k dispozícii, sa na rozdiel od všetkých ostatných slovenských samohlások vyznačuje príznakovou artikulačnou pohybovosťou. Ako konštatujeme pri opise samohlásky *ä* v Atlase slovenských hlások, počas artikulácie *ä* mení jazyk svoju polohu

[8] Pozri E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, c. d., 18–19; E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1962, 67; J. Stanislav, c. d., 113 – podľa B. Hálu v Stanislavovej *Československej mluvnici;* B. Hála, *Fonetické obrazy hlásek...*, Praha 1960, 72. Zo starších klasifikácií pozri napr. J. Damborský, *Slovenská mluvnica* I, 5. vyd., Nitra 1930, 21.

v ústnej dutine, pričom sa mení aj zaokrúhlenie jeho profilu a miesto najvyššieho bodu jeho zaokrúhlenia. Je to teda pohybová samohláska.

Pre zrejmé ťažkosti, do ktorých by sme sa dostali, keby sme aj v našej domácej praxi chceli rešpektovať systém „cardinal vowels" (ani jedna slovenská samohláska sa celkom nezhoduje s príslušnou „kardinálnou"), upúšťame od aplikácie tohto systému. Navrhujeme pridržať sa u nás vžitej systematiky a klasifikácie s tým, že artikulačnú oblasť ústnej dutiny (plochu geometrického obrazu, ktorý tvoria samohlásky) rozdelíme v oboch smeroch na tri pásma tak, že samohláska *a* bude v osobitnom pásme v oboch smeroch (pozri obr. 6).

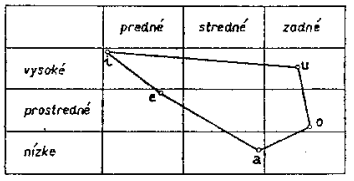

Obr. 6.

Nespornou výhodou je to, že nemusíme opustiť zaužívanú terminológiu a klasifikáciu, ale že sa môžeme uspokojiť len s malou úpravou.

Takúto systematiku samohlások spisovnej slovenčiny formálne umožňuje skutočnosť, že rozhraničujúce čiary medzi jednotlivými klasifikujúcimi pásmami nie sú bližšie určené nijakými fyziologickými dátami. Rozhodujúce je vzájomné postavenie a vzdialenosti jednotlivých samohlások. A tie nám toto rozdelenie na pásma umožňujú. (Pri ďalšej schematizácii samohláskového obrazu — najmä pri vyrovnaní jeho sklonu — by bolo umiestnenie jednotlivých samohlások v pásmach jednoznačnejšie.) Konečne treba pripomenúť ešte raz, že každé takéto triedenie je konvencia.

Sporným by mohlo byť iba terminologické rozlíšenie centrálnych pásem v horizontálnej a vertikálnej orientácii („stredné" a „prostredné"). Ale pri zachovaní nášho východiskového kritéria ho považujeme za najlepšie a najprijateľnejšie riešenie. Cieľom našej klasifikácie je dať predpoklad pre terminologicky jasné a jednoznačné určenie každej samohlásky. Uvedená systematika tento cieľ dobre spĺňa.

V tejto systematike sa slovenské samohlásky s inventárom bez *ä* schematicky určujú takto:

i — predná vysoká,
u — zadná vysoká,
e — predná prostredná,
o — zadná prostredná,
a — stredná nízka.

Pre centrálnu oblasť, ktorá v slovenskom vokalizme nie je obsadená, by bolo možné použiť termín „stredový“ (stredový vokál, stredová samohláska). Tu sa artikulujú samohlásky typu [ə].

V druhom slovenskom vokalickom systéme, v ktorom je aj samohláska *ä*, vznikajú ťažkosti s artikulačno-terminologickým určením dvoch nízkych stredných samohlások. Vokalická schéma s týmto inventárom, zasadená do pásmovej matrice, je na obr. 7.

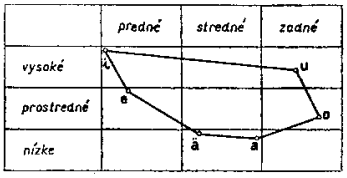

Obr. 7.

Zdá sa, že ak sa chceme vyhnúť zloženému termínu a zachovať navrhovaný systém klasifikácie, nevystačíme s kritériom miesta artikulácie, ale sa musíme oprieť o ďalšiu diferenčnú artikulačnú vlastnosť samohlásky *ä*. Samozrejme, musí to byť taká vlastnosť, ktorou sa *ä* a *a* od seba líšia. Takýmto diferenčným znakom je podľa nášho zistenia spomínaný pohybový, dynamický (ale nie diftongický) charakter samohlásky *ä*. Preto navrhujeme pre samohlásku *ä* doplňujúce označenie „pohybová samohláska“.

Môže vzniknúť otázka, či by sa nemala artikulačná oblasť ústnej dutiny pri systematike tohto druhého inventára deliť iba na dve pásma — na predné a zadné, pričom by samohlásky *i, e, ä,* boli v prednom pásme, *u, o, a* v zadnom pásme. Domnievame sa, že nie. Výhody našej klasifikácie sú zrejmé v systéme s inventárom piatich samohlások. V tomto systéme má samohláska *a* v zhode s jej vzťahmi k ostatným samohláskam a aj v zhode s jej akustickou skladbou i v súlade s bežnou fonologickou systematikou[9] osobitné postavenie. Za zachovanie toho istého klasifikačného systému v oboch prípadoch hovorí skutočnosť, že prítomnosť *ä* nespôsobuje také artikulačné posunutie samohlásky *a* dozadu, že by sme ju v prvom prípade mohli považovať za artikulačne strednú, v druhom zasa za artikulačne zadnú samohlásku. A z hľadiska praktického je určite správne zachovať v oboch prípadoch rovnaký klasifikačný systém a naznačiť tak celkovú fonetickú zhodu samohlásky *a* v oboch systémoch.

Zreteľným nedostatkom termínu „pohybová samohláska“ je v našom

[9] Pozri E. Pauliny, c. d., 67—68.

kontexte to, že nevyplýva zo základného klasifikačného kritéria, ktorým je tu miesto artikulácie, a nie je celkom jednoznačný.

V našom systéme sú teda nízke stredné samohlásky určené takto:

a — „nízka stredná",
ä — „nízka stredná — pohybová".

4. Zo samohláskovej schémy vychádzame aj pri artikulačnej klasifikácii slovenských dvojhlások.

Pre artikuláciu dvojhlások je charakteristické to, že sú to pohybové hlásky s veľkým artikulačným rozpätím. Ich artikulačné rozpätie je konštantné. Póly tohto rozpätia zasahujú do artikulačnej oblasti *i* a niektorej zo samohlások *e, a, u* a do oblasti samohlások *u* a *o*. Charakteristické je aj to, že artikulačné rozpätie dvojhlások nemá úplný rozmer vzdialeností príslušných dvoch samohlások, ale je menšie. Artikulačné spojenie pólov sa uskutočňuje najkratším smerom. Artikulácia slovenských samohlások je znázornená na obr. 8.

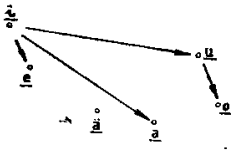

Obr. 8.

Artikulácia dvojhlások núka použiť dva klasifikačné princípy: 1. smer artikulačného pohybu, 2. miesto artikulácie.

Ako je zrejmé, klasifikácia slovenských dvojhlások podľa smeru artikulačného pohybu má ten nedostatok, že nedáva dosť možností na rozlíšenie všetkých dvojhlások, lebo pri troch z nich je artikulačný pohyb rovnako orientovaný — je to klesajúci predozadne smerovaný pohyb.

Za vhodnejšie východisko považujeme druhý klasifikačný princíp — miesto artikulácie, čiže ten istý princíp, ktorý sme uplatnili aj pri samohláskach. Ako základ pre určenie miesta artikulácie nám aj tu slúži pásmové rozdelenie artikulačnej ústnej dutiny. Tak dostávame obr. 9.

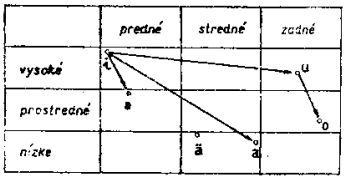

Obr. 9.

Z navrhovaného princípu klasifikácie dvojhlások vyplývajú tie možnosti pre terminologické určenie slovenských dvojhlások, ktoré sú zahrnuté do tabuľky 1.

Tabuľka 1

	horizontálne	vertikálne
ie	predná	vysoko-prostredná
ô	zadná	vysoko-prostredná
iu	predo-zadná	vysoká
ia	predo-stredná	vysoko-nízka

Usudzujeme, že by bolo prijateľnejšie použiť termíny horizontálneho delenia. No máme aj ďalšiu možnosť — môžeme vybrať najvhodnejšie termíny z oboch stĺpcov. Vtedy by sme pri terminologickom určení dvojhlások *ie, iu, ô* využili skutočnosť, že sa tieto dvojhlásky artikulačne nachádzajú v niektorom smere iba v jednom pásme (*ie* v prednom, *ô* v zadnom, *iu* vo vysokom) a vybrali by sme termíny „predná" *(ie)*, „zadná" *(ô)*, „vysoká" *(iu)* dvojhláska. Problém je len s dvojhláskou *ia*, ktorej artikulačné rozpätie zasahuje v oboch smeroch do viacerých pásem: vertikálne do troch, horizontálne do dvoch. Preto sú pri nej iba dvojslovné terminologické určenia. Oba termíny (a celkom výrazne termín „vysoko-nízka") pokladáme za nevyhovujúce.

Podobné zložené termíny nie sú, pravdaže, vo fonetike zriedkavé. Máme hlásky pernozubné, pernoperné, ďasnovopodnebné atď. Jednako navrhujeme vyhnúť sa im tu a pre dvojhlásku *ia* použiť náhradný termín „stredná dvojhláska". Je odôvodnený tým, že časovo druhý (a sonórnejší) element skutočne zasahuje do stredného pásma.

Pre artikulačnú klasifikáciu slovenských dvojhlások by sme potom mali k dispozícii túto terminológiu:

ie — predná dvojhláska,
ô — zadná dvojhláska,
iu — vysoká dvojhláska,
ia — stredná dvojhláska.

Táto klasifikácia je z hľadiska pedagogického a praktického najvhodnejšia a z hľadiska fonetického je tiež prijateľná. Ňou zachováme jednotu klasifikačných kritérií pre samohlásky i dvojhlásky, pre klasifikáciu využijeme ich artikulačne určujúce prvky a zavedieme najprehľadnejšiu a najjednoduchšiu terminológiu.

Ján Sabol

KONSONANTICKO-VOKALICKÉ ZLOŽENIE SLOVENSKÝCH SLOV

1. Základný a slabičný kontrast konsonant — vokál (reprezentujúci najprirodzenejší model slabiky) môže byť rozlične kombinovaný. Jeho konštrukcia má však v každom jazyku svoje synchronické zákonitosti a vnáša sa do jednotky rytmicko-sémantickej — do slova. Ak berieme do úvahy iba základný protiklad jednotiek v slabike (konsonant — vokál, resp. vzhľadom na funkciu v slabike nesonanta — sonanta[1]), dostávame najabstraktnejšiu zvukovú „schému" slov, ktorá ukazuje jednak ich konsonanticko-vokalické zloženie, ďalej frekvenciu týchto základných protikladných stavebných jednotiek, jednak citlivé miesta zoskupovania istých vokalických a konsonantických skupín. Z tohto aspektu je zaujímavé a dôležité stopovať uvedenú základnú („najjednoduchšiu") kombinačno-fonologickú štruktúru slovenského slova.

Tabuľka 1
Konsonantické kombinácie v neslabičných slovách

	p		
b	0,995	H = 0,0491	h = 0,0310
bb	0,004	H_0 = 1,5850	R = 0,9690
bbb	0,001		

2. Pri skúmaní konsonanticko-vokalických kombinácií slov v spisovnej slovenčine postupujeme nasledujúcim spôsobom: sonantickú hlásku označujeme ako *a*, nesonantickú ako *b*;[2] uvádzame všetky zistené kombinácie v neslabičných[3] a v jednoslabičných až n-slabičných slovách.

---

[1] K termínu sonanta — nesonanta porov. B. Hála, *Slabika, její podstata a vývoj, Praha 1956, 29 n.*

[2] Podobným spôsobom pracovali napr. J. Krámský, *A Quantitative Phonemic Analysis of Italian Mono-, Di- and Trisyllabic Words*, TLP 1, Praha 1964, 129—143 (s 3 tabuľkami); B. Trnka, *The Distribution of Vowel Lenght and its Frequency in Czech*, Prague Studies in Mathematical Linguistics 1, Praha 1966, 11—16.

[3] V neslabičných slovách, prirodzene, chýba *a*. Pri neslabičných slovách uvádzame nielen *b* (napr. neslabičné predložky), ale i *bb*, resp. *bbb* (v týchto prípadoch pokladáme za osobitnú nesonantu každú spoluhlásku s dištinktívnymi kvalitatívnymi znakmi, nie kvantitatívne modifikovanú; napr. onomatopoikum sssš zachycujeme len ako bb). Slová typu *bb*, *bbb* atď. sú zložené z hlások, ktoré nedosahujú taký stupeň zvučnosti, aby sme ich mohli pokladať za sonantické. (Opierame sa tu o výklad B. Hálu, c. d., 53—55.)

Tabuľka 2

Konsonanticko-vokalické kombinácie v 1-slabičných slovách

	p		p	
ba	0,456	*bbbab*	0,004	H = 2,2078
bab	0,256	*bbabb*	0,003	H_0 = 3,8074
a	0,107	*bbba*	0,003	h = 0,5799
bbab	0,057	*abb*	0,002	R = 0,4201
ab	0,057	*bbabbb*	0,001	
bba	0,048	*babbb*	0,000	
babb	0,006	*abbb*	0,000	

Tabuľka 3

Konsonanticko-vokalické kombinácie v 2-slabičných slovách

	p		p	
baba	0,241	*bbabbba*	0,003	H = 3,3966
babab	0,141	*bababb*	0,002	H_0 = 5,0444
babba	0,134	*bbabbbab*	0,001	h = 0,6733
bbaba	0,123	*babbabb*	0,001	R = 0,3267
aba	0,074	*bbbabbab*	0,001	
bbabab	0,066	*abbbab*	0,001	
bbabba	0,058	*abbba*	0,001	
babbab	0,051	*abbabb*	0,001	
abba	0,020	*bbababb*	0,001	
bbabbab	0,019	*ababb*	0,000	
abab	0,017	*bbabbabb*	0,000	
abbab	0,011	*bbbabbba*	0,000	
bbbaba	0,010	*babbbba*	0,000	
bbbabab	0,007	*bbbbaba*	0,000	
bbbabba	0,007	*baabb*	0,000	
babbba	0,006	*baab*	0,000	
babbbab	0,004			

Tabuľka 4

Konsonanticko-vokalické kombinácie v 3-slabičných slovách

	p		p
bababa	0,250	*bbbabbaba*	0,001
bababab	0,118	*abbabbba*	0,001
babbaba	0,093	*bbabbabbab*	0,001
bababba	0,081	*bababbbba*	0,001
bbababa	0,071	*babbabbbab*	0,001
babbabab	0,041	*bbababbba*	0,001
ababa	0,037	*bababbabb*	0,001
bababbab	0,031	*bababbbbab*	0,001
babbabba	0,030	*bbabbbabba*	0,001
bbababab	0,028	*abbabbbab*	0,001
abbaba	0,027	*bbabbbaba*	0,001
bbabbaba	0,025	*bbababbbab*	0,001
abbabab	0,019	*babbabbbba*	0,001
bbababba	0,018	*baabbab*	0,001
ababab	0,018	*bbababbabb*	0,001
ababba	0,015	*bbababab*	0,001
babbabbab	0,011	*baaba*	0,001
abbabba	0,008	*babbababb*	0,000

bbbababa	0,007	*babbbabbab*	0,000
bbabbabba	0,006	*bbababbabb*	0,000
babababba	0,006	*bbabbbabab*	0,000
bbabbabab	0,006	*bbbababbab*	0,000
bbababbab	0,006	*baabbbab*	0,000
babbbaba	0,005	*baabba*	0,000
babbbabab	0,004	*ababab*	0,000
babbbabba	0,003	*babbabbabb*	0,000
baabab	0,003	*ababbbab*	0,000
ababbab	0,003	*abbbabbab*	0,000
abbabbab	0,002	*abbbabba*	0,000
bbbababba	0,002	*abbbbabab*	0,000
babbabbba	0,002	*bbbabbabab*	0,000
babababb	0,002	*bbbababbab*	0,000
abbaba	0,002	*bbabbabbabb*	0,000
abbbabab	0,001	*babbbabbba*	0,000
babababbab	0,001	*baabab*	0,000
bbbababab	0,001	*baabbba*	0,000

H = 4,0349 H_0 = 6,1699 h = 0,6540 R = 0,3460

Tabuľka 5

Konsonanticko-vokalické kombinácie v 4-slabičných slovách

	p		p
babababa	0,236	*baababbab*	0,001
babbababa	0,095	*baabbabbab*	0,001
bababbaba	0,069	*babababbbab*	0,001
babababab	0,053	*bbaabbaba*	0,001
bbabababa	0,049	*babbabbabbab*	0,001
abababa	0,040	*bbababbabab*	0,001
bababbba	0,037	*bbabbabbaba*	0,001
abbababa	0,031	*babababbb*	0,001
babbababab	0,026	*babbababbabb*	0,001
babbabbaba	0,024	*bbbababbababb*	0,001
bbabbababa	0,020	*abababbab*	0,001
abababab	0,018	*ababbabbab*	0,001
bababbabab	0,016	*abbabbabab*	0,001
bababbabba	0,016	*abbbababba*	0,001
babbababba	0,016	*ababbbabba*	0,001
ababbaba	0,015	*babaaba*	0,001
bbababbaba	0,015	*babaabab*	0,001
bababababbab	0,013	*baabbbaba*	0,001
babbbababa	0,013	*babbabbbaba*	0,001
bbababababab	0,013	*bbababababbab*	0,001
abbabbaba	0,012	*bbababbabbab*	0,001
abbababab	0,010	*bbabbababba*	0,001
bbabbabbabba	0,010	*bbababab bba*	0,001
baababab	0,009	*bbababbbaba*	0,001
bbababbabba	0,009	*abbababbab*	0,001
bbababababa	0,007	*abbbabbaba*	0,001
bababbabbab	0,006	*abbbbababa*	0,001
babbbababab	0,006	*abbabbbaba*	0,001
abbbababa	0,005	*abbbabbabba*	0,001
baabbaba	0,005	*baabbbabab*	0,001
babbabbabba	0,005	*babbaaba*	0,001
abababba	0,005	*babbaabab*	0,001
baababa	0,005	*bababaab*	0,001

bbbabababa	0,005	*babbaabba*	0,001
babbbabbaba	0,004	*bbaababba*	0,001
babababbba	0,004	*bbaababbab*	0,001
babbabbabab	0,004	*babbababbba*	0,001
ababbabab	0,003	*babbbabbabab*	0,001
babbababbab	0,003	*babbbbababa*	0,001
bababbbaba	0,003	*babbbabbabbab*	0,001
abbbababab	0,003	*babbbabbbabba*	0,001
baabbabba	0,003	*bababbbabba*	0,001
bbabbababab	0,003	*bbabbababbab*	0,001
baabbabab	0,002	*bbabbabbabab*	0,001
bababbbabab	0,002	*bbabbabbabbab*	0,001
babbababba	0,002	*bbabbabbbaba*	0,001
ababbabba	0,002	*bbababbbabba*	0,001
abbababba	0,002	*bbbababab*	0,001
baababba	0,002	*bbbababbbab*	0,001
bbabbbababa	0,002	*bbbabbababba*	0,001
bbbababbaba	0,002	*babbabbbabb*	0,001
bbababbababb	0,002	*bbababbbababb*	0,001
ababbbaba	0,001	*bababbababb*	0,001

H = 4,8784 H_0 = 6,7279 h = 0,7251 R = 0,2749

3. Analýza konsonanticko-vokalického zloženia slovenských slov[4] ukazuje, že základným typom slov v spisovnej slovenčine je kombinácia *ba, baba, bababa* atď. (porov. tabuľky 2—6). Ide o najprirodzenejšiu slabičnú schému, v ktorej sa dá úplne jednoznačne vymedziť slabičné rozhranie, ležiace „v mieste najužšej striktúry".[5]

Variácia jednotlivých kombinácií a ich frekvencia ukazuje pre slovenčinu tento obraz: Hodnoty *h* (relatívnej entropie[6]) rozličných konsonanticko-vokalických kombinácií stúpajú so slabičnosťou slova. Neslabičné slová majú hodnotu *h* 0,0310, 1-slabičné slová 0,5799, 2-slabičné slová 0,6733, 3-slabičné slová 0,6540, 4-slabičné slová 0,7251, 5-slabičné slová 0,8154, 6-slabičné slová 0,9397, 7-slabičné slová 0,9994 (podrobne pozri

---

[4] Výskum sme robili z úryvkov (približne po 1500 slov) z týchto diel: M. Figuli, Tri gaštanové kone, 1964. — M. Kukučín, So stupňa na stupeň a iné rozprávky, 1947. — V. Mináč, Nikdy nie si sama, 1966. — D. Chrobák, Drak sa vracia, 1962. — K. Lazarová, Mločia hora, 1961. — J. Bodenek, Zapálené srdce, 1966. — R. Jašík, Námestie svätej Alžbety, 1960. — P. O. Hviezdoslav, Hájnikova žena, 1955. — I. Krasko, Verše, 1912. — M. Rúfus, Až dozrieme, 1958. — M. Válek, Dotyky, 1959; Nepokoj, 1963; Milovanie v husej koži, 1965. — J. Ondruš, Šialený mesiac, 1965. — V. Mihálik, Trpky, 1963; Appassionata, 1964. — J. Mokoš, Praskanie krvi, 1962. — P. Horov, Zradné vody spodné, 1940. — J. Stacho, Svadobná cesta, 1961. — A. Plávka, Liptovská píšťala a iné básne, 1960. — J. Kostra, Ave Eva a iné, 1966. — M. Haľamová, Smrť tvoju žijem, 1966. — I. Stodola, Divadelné hry I, 1956, hra Jožko Púčik a jeho kariéra. — J. Gregor-Tajovský, Dielo III, 1954, hra Ženský zákon.

[5] B. Hála, c. d., 65.

[6] O využití a interpretácii hodnôt entropie porov. našu štúdiu *K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume*, JČ 19, 1968, 76—83.

Tabuľka 6
Konsonanticko-vokalické kombinácie v 5-slabičných slovách

	p		p
bababababa	0,214	*abababbabab*	0,004
babbabababa	0,109	*ababbababab*	0,004
abbabababa	0,067	*abbababababab*	0,004
babababab	0,053	*abbabbababa*	0,004
bababbababa	0,049	*ababbbabbaba*	0,004
ababababa	0,032	*baababbaba*	0,004
bababbbaba	0,032	*baabbabbabab*	0,004
bbababababa	0,032	*babaababab*	0,004
bababababba	0,025	*bbabaabbabbba*	0,004
ababbababa	0,021	*bbaabababa*	0,004
baabababa	0,021	*bababababbabab*	0,004
bababbababab	0,021	*bababbababba*	0,004
babbababbba	0,021	*bababbabbaba*	0,004
babbabbababa	0,021	*babbababbaba*	0,004
bbababbabbabab	0,021	*babbababbabab*	0,004
abababababab	0,018	*babbabbababba*	0,004
baabbababa	0,014	*babbabbabbabba*	0,004
baabbababab	0,011	*babbabbabbaba*	0,004
bababbbabab	0,011	*bababbbbabab*	0,004
bababbbabbab	0,011	*bababababbbba*	0,004
bababbabbabba	0,011	*babbbabababa*	0,004
bbabbabababa	0,011	*babbbababbabab*	0,004
abababbba	0,007	*babbbabbbaba*	0,004
abababbabba	0,007	*bababbabbbabba*	0,004
abbababbaba	0,007	*babbababababbab*	0,004
baababab	0,007	*bbababbababba*	0,004
baabbababba	0,007	*bbababababab*	0,004
bababababbab	0,007	*bbababababba*	0,004
babbababbab	0,007	*bbababababbba*	0,004
babbababbabba	0,007	*bbbababbbaba*	0,004
bababbababbbbab	0,007	*bbababbbaba*	0,004
bbabbabbababa	0,007		

H = 4,8737 H_0 = 5,9773 h = 0,8154 R = 0,1846

Tabuľka 7
Konsonanticko-vokalické kombinácie v 6-slabičných slovách

	p		p
bababababbba	0,128	*abbababababa*	0,026
bababababaa	0,103	*abbbababababab*	0,026
baabbababaa	0,103	*bababababbaba*	0,026
abababababa	0,077	*bababababbbaba*	0,026
bababababbbab	0,077	*bababbabbababbab*	0,026
babbababababa	0,077	*babbabbabbababa*	0,026
bbabababababa	0,051	*bbababbababaa*	0,026
baababababa	0,051	*bbabbababababa*	0,026
abababbababa	0,026	*babaababababa*	0,026
bababbababbbab	0,007	*babaababbabab*	0,026
ababbababababa	0,026		

H = 4,1273 H_0 = 4,3923 h = 0,9397 R = 0,0603

Tabuľka 8
Konsonanticko-vokalické kombinácie v 7-slabičných slovách

	p		
bababaabbabbaba	0,333		
babaabbbabababa	0,333	H = 1,5849	h = 0,9994
bbababababababa	0,333	H_o = 1,5850	R = 0,0006

v príslušných tabuľkách). Ukazuje sa teda, že pravdepodobnosti rozličných konsonanticko-vokalických kombinácií slov v spisovnej slovenčine sa vyrovnávajú s rastom slabičnosti slov, čím zároveň stúpajú hodnoty entropie. Inými slovami: Čím má slovo vyššiu slabikovú dĺžku, tým s menšou istotou sa dá predvídať jeho konsonanticko-vokalické zloženie; zároveň však stúpa informačná hodnota jednotlivých kombinácií. Pri šesťslabičných a sedemslabičných slovách má skoro každé slovo inú konsonanticko-vokalickú schému. Vyššie či nižšie hodnoty entropie konsonanticko-vokalických kombinácií však úzko súvisia s frekvenčným zaťažením slov podľa slabikovej dĺžky v spisovnej slovenčine (pri frekvenčne najzaťaženejších slovách sú hodnoty entropie relatívne najnižšie).

4. Analýza konsonanticko-vokalického zloženia slov zároveň núka možnosť sledovať pomer konsonantov a vokálov v slovách s rozličnou slabikovou dĺžkou (z tohto skúmania sa, prirodzene, vylučujú neslabičné slová, lebo v nich chýba jeden člen protikladu). Pomer vokálov a konsonantov sa vyrovnáva so zvyšovaním slabičnosti slov: pri 1-slabičných slovách je 1 : 1,36, pri 2-slabičných 1 : 1,43, pri 3-slabičných 1 : 1,32, pri 4-slabičných 1 : 1,25, pri 5-slabičných 1 : 1,19, pri 6-slabičných 1 : 1,12, pri 7-slabičných 1 : 1,10. Súčasne s vyrovnávaním pomeru vokálov a konsonantov sa zvyšuje hodnota reálnej entropie ich frekvenčnej zaťaženosti (pozri tabuľku 9). Z tejto skutočnosti vyplýva jeden veľmi dôležitý záver: Pomer vokálov a konsonantov v spisovnej slovenčine závisí od priemernej slabikovej dĺžky slov. Text s nižšou priemernou slabikovou dĺžkou slov signalizuje väčšie konsonanticko-vokalické rozpätie a naopak. Ukazuje sa teda, že s pribúdaním slabík v slovách sa vyrovnáva frekvenčná zaťaženosť a konštrukčné využitie konsonantov a vokálov.

Zistená stúpajúca samohláskovitosť v smere viazaný verš → voľný verš → próza[7] má teda svoje vnútorné jazykové zdôvodnenie: vo viazanom verši je zároveň najnižšia priemerná slabiková dĺžka slova a v próze zase vykazuje najvyššie hodnoty.[8]

---

[7] Porov. našu štúdiu *Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie*, JČ 17, 1966, 13–25.

[8] F. Štraus — J. Sabol, *Voľný verš súčasnej slovenskej poézie*, Rytmus a metrum, Litteraria 11, 1968 (v tlači).

Tabuľka 9
Frekvencia vokálov a konsonantov v slovách s rozličnou slabikovou dĺžkou

	p	σ (%)	H
1-slab.			
V	0,425	0,26	
K	0,575	0,26	0,9837
2-slab.			
V	0,411	0,19	
K	0,589	0,19	0,9770
3-slab.			
V	0,431	0,24	
K	0,569	0,24	0,9862
4-slab.			
V	0,445	0,36	
K	0,555	0,36	0,9912
5-slab.			
V	0,457	0,89	
K	0,543	0,89	0,9947
6-slab.			
V	0,472	0,24	
K	0,528	0,24	0,9977
7-slab.			
V	0,477	7,55	
K	0,523	7,55	0,9985

5. Zaujímavá je ďalej otázka koncentrácie konsonantov na začiatku a na konci slova. Skúmali sme ju zisťovaním pomeru konsonantov a vokálov v pozícii # $K_1(\ldots K_n)$ V- (t. j. na absolútnom začiatku slova) a v pozícii -$VK_1(\ldots K_n)$ # (t. j. na absolútnom konci slova).

Z tohto skúmania sme teda zákonite vylúčili pozície # V # pri jednoslabičných slovách, # $V_1 \ldots V_2$ # pri dvojslabičných slovách, # $V_1 \ldots V_3$ # pri trojslabičných slovách atď. Pri monosylabách sa sonanta pripočítava raz ku kombinácii # $K_1(\ldots K_n)$V- a raz ku kombinácii -$VK_1(\ldots K_n)$ #.

Pomer vokálov a konsonantov v pozícii # $K_1(\ldots K_n)$V- pri jednoslabičných slovách je 1 : 1,15, pri dvojslabičných 1 : 1,37, pri trojslabičných 1 : 1,22, pri štvorslabičných 1 : 1,19, pri päťslabičných 1 : 1,12, pri šesťslabičných 1 : 1,13, pri sedemslabičných 1 : 1,33. Celkove v slovenčine je tento pomer 1 : 1,25.

Pomer vokálov a konsonantov v pozícii -$VK_1(\ldots K_n)$ # je nasledujúci: pri 1-slabičných slovách 1 : 1,03, pri 2-slabičných 1 : 1,02, pri 3-slabičných 1 : 1,02, pri 4-slabičných 1 : 1,04, pri 5-slabičných 1 : 1, pri šesťslabičných 1 : 1; pri 7-slabičných slovách sme uvedenú pozíciu nezaznamenali (len -V #). Pre slovenčinu je tento pomer 1 : 1,03.

V súvislosti s istým frekvenčným rozpätím vokálov a konsonantov v pozícii # $K_1(\ldots K_n)$V- a s ich frekvenčným vyrovnávaním v pozícii -$VK_1(\ldots K_n)$ # stúpajú v druhom prípade aj hodnoty entropie (porov. tabuľku 10 a 11).

Tabuľka 10
Frekvencia vokálov a konsonantov v pozícii # K_1 (... K_n)V-

	p	σ (%)	H
1-slab.			
V	0,466	0,30	
K	0,534	0,30	0,9966
2-slab.			
V	0,422	0,29	
K	0,578	0,29	0,9824
3-slab.			
V	0,451	0,45	
K	0,549	0,45	0,9931
4-slab.			
V	0,457	0,79	
K	0,543	0,79	0,9947
5-slab.			
V	0,471	2,23	
K	0,529	2,23	0,9976
6-slab.			
V	0,470	6,16	
K	0,530	6,16	0,9974
7-slab.			
V	0,429	18,71	
K	0,571	18,71	0,9854
Spolu			
V	0,445	0,18	
K	0,555	0,18	0,9912

Tabuľka 11
Frekvencia vokálov a konsonantov v pozícii -VK_1(... K_n)#

	p	σ (%)	H
1-slab.			
V	0,492	0,45	
K	0,508	0,45	0,9998
2-slab.			
V	0,496	0,53	
K	0,504	0,53	0,9999
3-slab.			
V	0,496	0,81	
K	0,504	0,81	0,9999
4-slab.			
V	0,492	1,63	
K	0,508	1,63	0,9998
5-slab.			
V	0,500	4,58	
K	0,500	4,58	1,0000
6-slab.			
V	0,500	13,38	
K	0,500	13,38	1,0000
Spolu			
V	0,494	0,31	
K	0,506	0,31	0,9999

Ukazuje sa teda jednoznačne, že v spisovnej slovenčine vzhľadom na opozíciu začiatok slova — koniec slova sa konsonanty zoskupujú v striktúre prvej slabiky slova. Prvá slabika slova je v slovenčine spravidla aj nositeľom dôležitej prozodickej vlastnosti — prízvuku. Tým sa dynamické napätie konsonant — vokál vyrovnáva.

6. V štúdii sme uviedli niektoré parametre konsonanticko-vokalickej kostry slovenských slov. Tento výskum bude treba doplniť frekvenčným, pozičným a kombinačným rozborom konkrétnych hlások, ktoré tvoria „realizáciu" uvedených konsonanticko-vokalických schém.

Jozef Ružička

PÍSANIE PREDPÔN *s-, z-, zo-, vz-*

Pri úprave slovenského pravopisu v r. 1953 dal sa veľký dôraz na zhodu medzi písanou a zvukovou formou slov, preto jedným z hlavných bodov pravopisnej úpravy bol návrh na písanie predpôn *s-, z-, zo-, vz-* podľa výslovnosti. Táto úprava sa prijala veľmi kladne, najmä preto, že sa ňou odstránilo kolísanie vo výslovnosti slov ako *zmes, zrub, zošit, zoradiť sa.* Upevnenie výslovnosti v tomto bode značne prispelo k potrebnej stabilizácii zvukovej stránky spisovnej reči a tým aj k zvyšovaniu jazykovej kultúry vôbec.

Spoločenské pomery na začiatku päťdesiatych rokov však neumožnili, aby sa uskutočnila úprava slovenského pravopisu v tomto bode dôsledne. Z mimojazykových príčin ostalo niekoľko výnimiek, v ktorých sa písanie predpony ponechalo podľa staršieho spôsobu. Preto sa aj po pravopisnej úprave z roku 1953 písalo *sbor, sväz, sjazd, svitok, zpráva* — hoci sa toto písanie priečilo základnej zásade, že sa predpony *s-, z-* majú písať podľa povahy nasledujúcej hlásky v slove. Tieto výnimky bolo treba osobitne vysvetľovať, preto aj príslušné paragrafy Pravidiel slovenského pravopisu (z roku 1953 a neskorších vydaní) sú dosť zložité.

Slovenská pravopisná komisia sa viac ráz zaoberala touto otázkou a hľadala primerané riešenie. Výsledkom diskusií je návrh písať aj spomenuté výnimky podľa výslovnosti, t. j. návrh odstrániť uvedené pravopisné výnimky. Svoj návrh predložila na odborné posúdenie Vedeckému kolégiu jazykovedy Slovenskej akadémie vied. Posudok bol kladný: prijal sa návrh odstrániť výnimky z pravidla, že sa predpony *s-, z-* píšu podľa výslovnosti čiže podľa povahy nasledujúcej hlásky v slove.

Pretože pravopis je vecou celej spoločnosti, bolo treba informovať o tomto návrhu jednak Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied (pretože Slovenská pravopisná komisia pracuje v rámci Slovenskej akadémie vied) a jednak Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (pretože Pravidlá slovenského pravopisu schvaľovala osobitná Komisia pre záverečnú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu, vymenovaná roku 1952 bývalým Zborom povereníkov). Obidve inštancie súhlasili s uvedeným návrhom na úpravu písania slov, ktoré po pravopisnej úprave z roku 1953 predstavujú výnimky zo základného pravopisného pravidla o písaní predpôn *s-, z-* podľa výslovnosti. Preto sa v apríli 1968 publikoval tento oznam Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied:

Slovenská pravopisná komisia so súhlasom Predsedníctva Slovenskej akadémie vied a Predsedníctva Slovenskej národnej rady upravuje od 1. mája 1968 písanie slov *sbor, sväz, sjazd, svitok* a *zpráva* takto: *zbor, zväz, zjazd, zvitok, správa.* Rovnako sa píšu aj odvodené a zložené slová, napr. *zborový, zborník, zborovňa, zväzový, zväzácky, zjazdový, zvitkový, spravodajca, spravodajský, spravodajstvo.* Tým sa odstraňujú výnimky pri písaní predpôn *s-, z-*, ktoré zostali v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 (a v ďalších vydaniach) z mimojazykových príčin.

Podľa tejto úpravy treba písať aj skratky názvov inštitúcií, v ktorých sa používajú tieto slová, napr. *ZNB* (Zbor národnej bezpečnosti), *ZSN* (Zväz slovenských novinárov).

Prídavné meno *československý* sa má podľa rozhodnutia Slovenskej pravopisnej komisie vždy skracovať dvoma písmenami, t. j. *ČS*, napr. *ČSZŽ* (Československý zväz žien), *ČSOK* (Československá obchodná komora).

Toto rozhodnutie Slovenskej pravopisnej komisie bolo publikované v dennej tlači a v rozličných odborných časopisoch. Treba ho uplatňovať aj v škole. Preto je veľmi dôležité uvedomiť si, že príslušné paragrafy Pravidiel slovenského pravopisu musia dostať novú formuláciu. Slová, ktorých pravopis sa mení, treba zaradiť na príslušné miesta v §§ 19 až 22. Za najvhodnejšie pokladáme uviesť tu celý upravený text.

2. Písanie predpôn *s-, z-, zo-, vz-*

§ 19. Predpony *s-, z-, zo-* (o predpone *vz-* pozri § 22) píšeme v zásade podľa výslovnosti, a to:

a) Pred neznelou spoluhláskou píšeme predponu *s-*, napr.: ***skaziť, stratiť,*** *skúsiť, scudziť, spáliť, spísať, spočítať, stiecť, stlačiť, sfúknuť, schladiť, schudnúť, sklamať, správa, spravodajca, spravodajský, spravodajstvo.*

b) Pred znelou (párovou i nepárovou) spoluhláskou a pred samohláskou píšeme predponu *z-*, napr.: ***zháňať, zhoda, zhromaždiť, zhyb, zblázniť sa, zbor, zdrevenieť,*** *zjazd, zjednotiť, zľava, zlepiť, zlízať, zľutovať sa, zmilovať sa, zmiešať, zmes, zmýšľať, zmysel, zrovnať, zrub, zrezať, zvlhnúť, zviazať, zväz, zvitok, zvrchný, zísť sa, zorganizovať, zobliecť sa.*

c) V slabičnej podobe píšeme v zhode s výslovnosťou vždy predponu *zo-* (nikdy nie „so-"), napr.: ***zomknúť sa, zopäť, zoskočiť, zoskupiť sa, zostup, zošit,*** *zotmieť sa, zohnúť sa, zoradiť sa, zoslabnúť, zostať, zotrvať, zovšednieť, zoznam, zoznámiť (sa).*

Rovnako podľa výslovnosti píšeme aj príslovkové zložky, napr.: ***spočiatku, spravidla, sprava, sprvoti, sprvu, spredu, skade, stade, spamäti, naspamäť; zho-***

ra, zdola, zblízka, zďaleka, zľahka a pod., i zložené predložky, napr.: *spoza, spod, spomedzi, spopod, sponad* a pod.

§ 20. Podľa uvedenej zásady píšeme rovnako aj slová, ktoré majú odlišný význam. Napr.:

zbeh	1. zbeh ľudí; 2. vojenský zbeh
zbehnúť (sa)	1. zbehnúť dolu, zbehnúť sa dohromady; 2. zbehnúť zo služby
zberať (sa)	1. chystať sa; 2. zberať úrodu
zbierať (sa)	1. zhromažďovať (sa); 2. rana sa zbiera
zbíjať	1. zbíjať lešenie; 2. zbíjať ľudí
zbiť	1. zbiť plot; 2. zbiť človeka
zísť (sa)	1. zísť zhora, zísť sa s niekým; 2. to sa ti zíde
zjazd	1. zjazd na lyžiach; 2. zjazd strany
zľava	1. z ľavej strany; 2. zľava na cene
znášať	1. nosiť zhora, nosiť dovedna; 2. znášať krivdu
zniesť	1. zniesť zhora, zniesť dovedna; 2. zniesť utrpenie
zobrať	1. zozbierať dovedna; 2. vziať
zohnať	1. zohnať niečo zhora, dovedna; 2. nájsť niečo, obstarať niečo
zviesť, zvádzať	1. zviesť (zvádzať) vodu odniekade; 2. zviesť (zvádzať) na zlý čin
správa	1. zvesť; 2. vedenie podniku

Ale rozlišujeme *zmena* (napr. zmena programu) a *smena* (pracovná smena). Pri slove *smena* je dvojaká výslovnosť: *zmena* alebo *smena*.

§ 21. V slovách *sloh, sloha, svah, smer* (smerný, smerovať, smernica), *nesmierny* píšeme a vyslovujeme *s*.

V slovách *zmluva* (zmluvný, nadzmluvný), *zrok* (zročný), *zmieriť (sa)* (nezmieriteľný), *zjazd* (zjazdový), *zväz* (zväzový, zväzák, zväzácky, zväzáčka) píšeme a vyslovujeme *z*.

§ 22. Predpona *vz-* sa píše najmä v slovesách alebo podstatných menách dejového významu, ak ide o pohyb zdola hore alebo o vzrastanie deja, napr.: *vzbúriť sa, vzchopiť sa, vzpínať sa, vzísť, vzchádzať, vzchodiť, vznikať* a pod.

Úpravou písania slov *zbor, zväz, zjazd, zvitok, správa* a ich odvodenín podľa výslovnosti podporuje sa racionalizácia slovenského pravopisu. Zvýrazňuje sa základná pravopisná zásada, že písaná podoba slov má čo najvernejšie zachytávať ich zvukovú podobu. Tým sa súčasne odstraňuje nedobrý vplyv písanej podoby slov na správnu výslovnosť, čiže sa obmedzuje pole tzv. písmenkovej výslovnosti. Okrem toho sa odstraňujú nepotrebné výnimky z jedného zo základných pravopisných pravidiel. Isteže sa tým náš pravopis zjednodušuje a stáva sa tak pre celú jazykovú prax prístupnejším.

Vcelku treba ešte dodať, že sa touto zmenou pravopisu uvedených výnimiek iba dofahuje ostatná pravopisná úprava z roku 1953 a nenastoľuje sa nová celková úprava, resp. reforma slovenského pravopisu. Zmyslom úpravy písania slov *zbor, zväz, zjazd, zvitok, správa* je upevnenie dnešnej

pravopisnej kodifikácie a stabilizácia normy súčasnej spisovnej slovenčiny. A je nesporné, že uľahčenie pravopisu prispieva aj k zveľaďovaniu jazykovej kultúry.

Jozef Mistrík

PREDPONY AKO PARAMETRE ŠTÝLOV

1. Základnými štylizačnými prostriedkami jazykového prejavu sú jazykové prvky. Ony sú aj východiskami pri štylistickej typológii prejavov. Niektoré sú bezprostrednými indikátormi, ktoré pri analýze priamo signalizujú štylistické vlastnosti textu. To sú hlavne štylisticky zafarbené slová a gramatické prvky. V textoch však existujú aj také prvky, ktoré samy nenesú nijaké pozitívne štylistické kvality, avšak pri typológii slúžia ako sekundárne signály štýlov. To sú napríklad niektoré fyzické vlastnosti prvkov, ako dĺžka slova alebo dĺžka vety. Pri exaktnej analýze sa pristupuje k textu prostredníctvom jedných i druhých. Matematicko-štatistické ukazovatele sa beztak musia nakoniec pretransponovať do roviny kvalitatívnych ukazovateľov.

Nepriamym ukazovateľom štylistiky prejavu môžu byť aj lexikálne morfémy. V tomto článku si všimneme súvislosť disperzie predpôn so štylistickým zafarbením prejavu. Štatistické údaje sme získali z textov 5 štylistických oblastí o rozsahu 1 000 000 kontextových slov. Je to ten istý materiál, z ktorého je spracovaný aj frekvenčný slovník slovenčiny (v tlači). Budeme sledovať zákonitosti v rozložení najčastejších predpôn v hovorovom štýle, v umeleckej próze, v poézii, v publicistickom a v náučnom štýle. Cieľom článku je ukázať, že sa predpony vyskytujú v jednotlivých štýloch celkom systematicky a že preto môžu slúžiť ako nepriame signály pri štylistickej typológii a diagnostike textu. Uvádzané číselné údaje, získané zo súvislých textov, nehovoria o frekvencii predpôn v kontexte, ale o ich výskyte v slovnej zásobe obsiahnutej v kontextoch. Napríklad predpona *na-* sa pri každom slove počítala iba raz, bez zreteľa na to, akú má ono frekvenciu v texte.

2. Priemerná frekvencia najčastejších 16 slovenských predpôn bez zreteľa na ich štylistickú príslušnosť (uvádzaná v percentách) je v tab. 1. (Predpony treba čítať takto: *za-/zá-, vy-/vý-, s(o)-/z(o)-, o(b)-, na-/ná-, pre-/prie-, roz(o)-, od(o)-, pri-/prí-, do-/dô-, pred(o)-, v(o)-, nad(o)-;* nerozlišovali sa predpony podľa slovných druhov. Okrem uvedených sa skúmali

aj morfémy *ne-/nie-* a *sú-*. Prvá z nich je svojou frekvenciou v oblasti medzi predponami *na-* a *pre-* a druhá medzi predponami *pod-* a *nad-*.)

Tabuľka 1

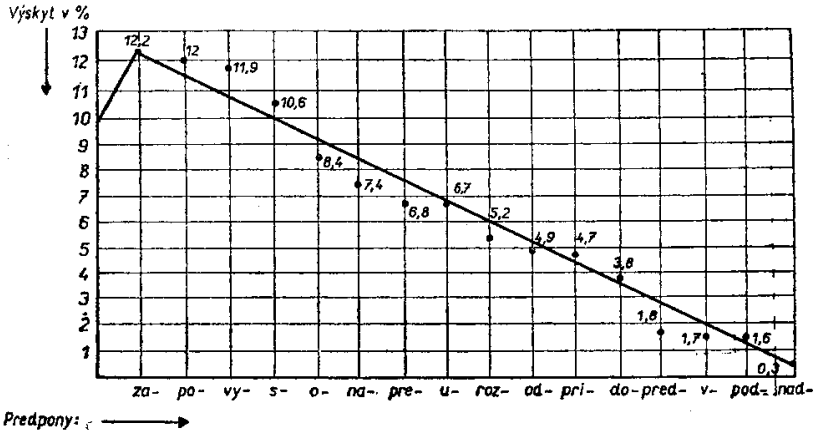

Parametrická aproximovaná krivka frekvencie predpôn (alebo slov s príslušnými predponami) v slovenčine ukazuje, že je súvislosť medzi stupňom významovej mnohoznačnosti predpony a jej využívaním: čím je predpona významove mnohoznačnejšia, tým je jej výskyt väčší a naopak. Očividne najväčší výskyt majú predpony *za-, po-, vy-, s-* (1. frekvenčná trieda); priemerný, stredný výskyt majú predpony *o-, na-, pre-, u-, roz-, od-, pri-, do-* (2. frekvenčná trieda); mizivý výskyt majú predpony *pred-, v-, pod-, nad-* (3. frekvenčná trieda).

3. Pri kvantitatívnom výskume jazykových jednotiek akéhokoľvek charakteru sa ukazuje, že všetky funkčné štýly sa rozdeľujú na dve homogénne a navzájom jasne diferencované skupiny: 1. štýly využívajúce prostriedky bežnej hovorovej reči, ku ktorým patrí hovorový štýl a umelecký štýl, 2. štýly využívajúce prostriedky exaktného a odborného vyjadrovania, ku ktorým patrí náučný štýl, publicistický štýl a administratívny štýl. Z predpôn svojou frekvenciou na takúto dichotómiu poukazujú *za-, po-, pre-, pod-*. Porovnajme ich výskyt v skúmaných piatich okruhoch (údaje sú v percentách) v tab. 2.

Tabuľka 2

	za-	*po-*	*pre-*	*pod-*
Hovorový štýl	13,8	11,7	5,7	1
Umelecká próza	13,3	14,2	6,5	1,8
Poézia	13	12,5	6,9	1,3
Publicistický štýl	10,8	10	7,6	1,9
Náučný štýl	10,5	11,1	7	1,9

Už tu sa ukazuje predpona ako výrazný a dosť istý indikátor štylistickej príslušnosti textu.

4. Predpony, ktoré upozorňujú na seba svojím veľkým výskytom alebo relatívnou absenciou, môžeme označiť za kľúčové pri určovaní štýlov. Predpony prvej frekvenčnej triedy sú všetky štylisticky signifikantné, z druhej triedy sú to predpony *u-, pre-, pri-* a z tretej triedy predpona *v-*. Irelevantnými pri štylistickej charakteristike sú predpony *o-, na-, roz-, od-, do-, pred-, pod-, nad-*. Frekvenčnou expanziou (+) alebo absenciou (−) sú signifikantné predpony pre jednotlivé štýly charakteristické takto:

Tabuľka 3

	za-	*po-*	*vy-*	*s-*	*u-*	*pre-*	*pri-*	*v-*
Hovorový štýl	+		+		−	−	+	
Umelecká próza	+	+		−	−			
Poézia	+		−	+	−			+
Publicistický štýl	−	−			+	+		
Náučný štýl	−	−	+		+			

Rozloženie charakteristík ukazuje, že pomocou relevantných predpôn možno charakterizovať každý štýl. Hovorový hypertrofiou (+) alebo atrofiou (−) predpôn takto: + *za-*, + *vy-*, − *u-*, − *pre-*, + *pri-;* umeleckú prózu takto: + *za-*, + *po-*, − *s-*, − *u-;* poéziu možno charakterizovať takto: + *za-*, − *vy-*, + *s-*, − *u-*, + *v-;* publicistický štýl: − *za-*, − *po-*, + *u-*, + *pre-;* náučný štýl: − *za-*, − *po-*, + *vy-*, + *u-*. Ak vypustíme poéziu ako v istom zmysle „umelý jazyk", tendencia vo výskyte predpôn sa javí tak, že predpony vyšších frekvenčných tried (mnohoznačné) sú predponami prvej skupiny štýlov (hovorového a umeleckého), zatiaľ čo

Tabuľka 4

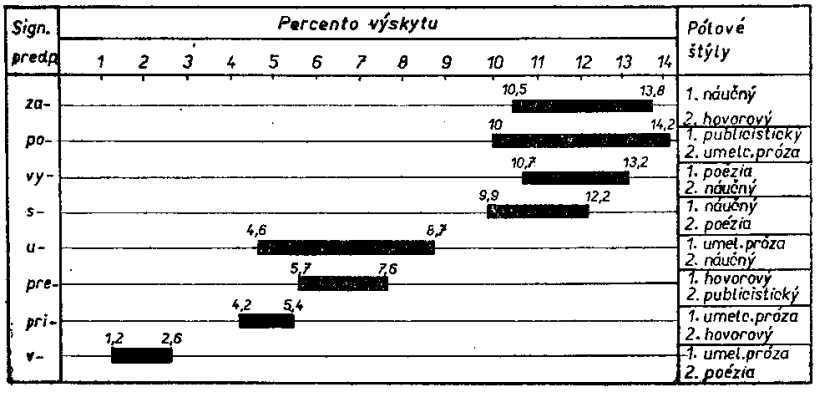

predpony nižších frekvenčných tried (viac alebo menej jednoznačné) sú typickými predponami druhej skupiny štýlov (publicistického a náučného). Pre poéziu sú veľkým výskytom príznačné obidve neslabičné predpony. Taký výskyt je ovplyvnený tým, že pre báseň sú najvhodnejšie máloslabičné slová, a tieto predpony slabičnosť nezvyšujú.

5. Zaujímavé je rozpätie vo frekvencii signifikantných predpôn. V tab. 4 uvádzame prehľad rozpätia pri všetkých týchto predponách a oproti každej z nich uvádzame dva antipodické štýly: ten, v ktorom má príslušná predpona najnižší (1.) a najvyšší (2.) výskyt.

Najväčšie kolísanie vo frekvencii, ako vidieť, majú predpony *po-* (4,2), *u-* (4,1), *za-* (3,3), *vy-* (2,5), *s-* (2,3), *pre-* (1,9). Pólovými štýlmi z hľadiska frekvencie týchto predpôn sú vždy jeden z prvej skupiny (hovorový, umelecká próza, poézia) a druhý z druhej skupiny (publicistický, náučný). Vnútri týchto skupín štýlov sú, pochopiteľne, rozdiely menšie, až nepatrné.

6. Uvedieme ešte kompletnú tabuľku o percentuálnom výskyte najčastejších predpôn v štýloch spisovnej slovenčiny a zhrnieme tézy článku.

Tabuľka 5

Predpona	Priemerný výskyt	Hovorový štýl	Umelecká próza	Poézia	Publicistický štýl	Náučný štýl
za-	12,2	13,8	13,3	13	10,8	10,5
po-	12	11,7	14,2	12,5	10	11,1
vy-	11,9	12,6	11,3	10,7	12	13,2
s/z-	10,6	10,8	9,9	12,2	10,5	9,9
o-	8,4	7,9	8,6	8,4	8,3	8,5
na-	7,4	7	7,7	6,7	7,9	7,4
pre-	6,8	5,7	6,5	6,9	7,6	7
u-	6,7	7	4,6	5,6	7,9	8,7
roz-	5,2	4,7	5,9	5,7	4,8	4,6
od-	4,9	4,4	5,1	4,3	5,2	5,1
pri-	4,7	5,4	4,2	4,4	4,8	5
do-	3,8	4,4	4,2	3,2	3,8	3,7
pred-	1,8	1,8	1,2	2,3	2,4	1,6
v-	1,7	1,5	1,2	2,6	1,7	1,4
pod-	1,6	1	1,8	1,3	1,9	1,9
nad-	0,3	0,3	0,2	0,2	0,4	0,4
Σ	100	100	100	100	100	100

Predpony sú preukazným indikátorom štylistického zamerania textu. Kľúčovými sú štyri najfrekventovanejšie *(za-, po-, vy-, s-)* a z menej frekventovaných iba *u-, pre-, pri-, v-*. Ostatné nie sú svojou frekvenciou nápadné. Viacvýznamové predpony sú frekventovanejšie a patria skôr

hovorovému a umeleckému štýlu, zatiaľ čo významovo jednoznačnejšie predpony *(u-, pre-, pod-, nad-...)* sú typické pre odborné štýly. Najviac predponových slov je v náučnom a umeleckom štýle. Najviac odchýlok vo frekvencii predpôn v porovnaní s parametrickými číslami je v poézii a v umeleckej próze, najmenej ich je v náučnom štýle. Situáciu, ako sa tu javí, môže pri konkrétnom rozbore skresliť ešte ten fakt, že jedna a tá istá predpona môže v jednom a tom istom texte vykonávať striedavo niekoľko funkcií (vecnovýznamovú, expresívnu i gramatickú). Ale to všetko už bude zahrnuté v signále danom jej frekvenciou. A na základe signálu sa potom uskutoční kvalitatívny štylistický opis textu.

DISKUSIE

Štefan Peciar

KVANTITA SUBSTANTÍV NA *-ár/-iar* a *-áreň/-iareň*

Kvantita substantív s príponami *-ár/-iar* a *-áreň/-iareň* v spisovnej slovenčine je dosť podrobne preskúmaná. Zaslúžil sa o to najmä L. Dvonč, ktorý problémom kvantity uvedených slovotvorných typov venoval obsiahlu štúdiu.[1] Osvetlil v nej na bohatom materiáli vývin kvantity substantív na *-ár/-iar* a ich odvodenín v súčasnej spisovnej slovenčine, pričom zaujal kritické stanovisko k niektorým vývodom svojich predchodcov i k jednotlivým poučkám súčasnej kodifikácie.

Doterajšia kodifikácia však dosiaľ nereagovala na niektoré Dvončove správne zistenia. Preto sa nám zdá účelné vrátiť sa k tejto otázke. Pritom máme možnosť využiť ešte obsiahlejší materiál, ako mal k dispozícii L. Dvonč. Poskytuje ho *Slovník slovenského jazyka*. Rozborom tohto materiálu chceme podporiť Dvončove závery a súčasne si povšimneme niektoré súvislosti, ktoré, ako sa zdá, unikli Dvončovej pozornosti.

Základné pravidlo o kvantite sustantív s príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* v súčasnej slovenčine znie, že sa tieto prípony nikdy neskracujú. Patria medzi tie prípony, v ktorých sa dlhé nositele slabiky (dlhé samohlásky alebo dvojhlásky) neskracujú po bezprostredne predchádzajúcej dlhej slabike podľa rytmického pravidla.[2]

Ako ukázal L. Dvonč (c. p., 14—16, 18—22, 24—26, 30), v rámci slovotvorného typu s príponou *-ár/-iar* je v súčasnej spisovnej slovenčine produktívny práve typ, v ktorom sa prípona *-ár/-iar* (platí to obdobne aj o prípone *-áreň/-iareň)* pripája k základu s poslednou dlhou slabikou *(párkár, mliekár, mliekáreň, kohútiar, sietiar* ap.). Preto by aj súčasná

[1] L. Dvonč, *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na* -ár/-iar, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 5—30.

[2] Keď som vo svojej staršej práci *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, SR 12, 1946, 137—152, 217—224, konštatoval výslovnosť typu *krúžkar, párkar, lúkar(stvo), rozprávkar, bájkar, obrázkar*, resp. *rozpravkár, bajkár, obrazkár* miesto *krúžkár, párkár, lúkár(stvo), rozprávkár, bájkár, obrázkár*, šlo o zistenie z roviny realizácie kvantity v bežnej výslovnosti, nie o zistenie zákonitostí v systéme kvantity súčasnej spisovnej slovenčiny. Výslovnosť uvedeného typu sa vyskytuje i dnes (možno ju počuť napr. aj v rozhlase). L. Dvonč (c. p., 14 n.) uvádza písomné doklady na podoby *hláskar, rámar, stánkar, miešareň, trieďareň* a i. To však nič nemení na skutočnosti, že v súčasnej spisovnej norme je v príponách *-ár/-iar, -áreň/-iareň* vždy dlhé *á*, resp. *ia*.

kodifikácia v otázke kvantity tohto slovotvorného typu mala vychádzať z uvedenej tendencie. Pri tvorení nových slov v súčasnej spisovnej slovenčine príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* uplatňuje sa toto pravidlo skutočne ako základné.

Slovník slovenského jazyka zaznamenáva pomerne veľký počet výrazov tohto typu. Rozdelíme ich na dve skupiny podľa počtu slabík. V rámci každej skupiny uvedieme najprv slová s jednoduchou dlhou samohláskou v základe, potom slová s dvojhláskou v základe, a to najprv substantíva s príponou *-ár/-iar*[3] a od nich odvodené výrazy, potom substantíva na *-áreň/-iareň*.

1. Výrazy s jednoslabičným základom:

áčkár, bábkár(stvo), bájkár(ka, -stvo), bárkár, frézár(ka, -stvo), gýčiar, hríbár(ka), krúžkár, lúkár(stvo), párkár, písmár.[4] prútkár, sánkár(stvo), stánkár, stávkár, súdkár, súkár(ka), trúbkár, vážkár, vláknár(ka), vŕbár(stvo), vsádzkár (hutnícky termín), vtáčkár; výškár(ka), žŕdkár (športové termíny); známkár; múčiar (zoologický termín, druh hmyzu); cievkár(ka), čiapkár(ka, -stvo), diaľkár(ka), hliadkár, liahniar(stvo), klietkár, mliekár(ka, -stvo), piatkár, pieskár, sviečkár(ka, -stvo), škôlkár(stvo), viechár(ka);

lúpáreň, frézáreň, lúštiareň, máčiareň, rýchliareň (záhradnícky termín), súkáreň, žiháreň; bieliareň, cievkáreň, mliekáreň, sviečkáreň, miešiareň, triediareň, zlieváreň.

2. Výrazy s viacslabičným základom:

kurzívkár, motýľkár(ka) (športový termín), obrázkár(ka), figúrkár(stvo), paštétár, podsádzkár (banícky termín), potápkár, prekážkár(ka) (športový termín), pretvárkár(ka), prevádzkár, rozprávkár(ka), žalúdkár slang., stotisícкár; čučoriedkár, desiatár(ka), desiatkár, drobnôstkárstvo,[5] korienkár(ka), lahôdkár(ka, -stvo), meštiankár(ka), obnôckár, omietkár, oštiepkár(ka), pamiatkár(stvo), pasienkár(stvo), pečienkár(stvo), polievkár(ka), pochôdzkár (železničný termín), poviedkár(ka), retiazkár, semiačkár, voľnomyšlienkár(ka, -stvo), zemiakár(stvo), záhumienkár; konôpkár (zool. termín, vták konôpka);

prevádzkáreň; lahôdkáreň, nalieváreň, odlieváreň, obliekáreň, ohrieváreň, pečienkáreň, ulieváreň, vyzliekáreň, zemiakáreň.

Ku každej z oboch skupín možno ešte pridať viaceré výrazy, ktoré síce SSJ nezaznamenáva, ale ich uvádza z rozličných prameňov L. Dvonč v citovanej štúdii. Spomenieme aspoň tie, ktoré pokladáme za bežnejšie. Sú to tieto výrazy:

1. béčkár, búdkár, váhár, pľúckár,[6] voľnoštýliar; vtáčiar (zool. termín); sie-

[3] Zväčša sú to názvy osôb, veľmi zriedka názvy živočíchov alebo vecí. O význame substantív na *-áreň/-iareň pozri* J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 124 n.

[4] Slangový výraz pre návrhára, rytca písma. Existuje aj výraz *písmár* so skrátenou samohláskou v základe (SSJ ho označuje ako zriedkavý) za staršie *písmák*, prevzaté z češtiny vo význame „jednoduchý sčítaný človek".

[5] Dva podobné výrazy SSJ zaznamenáva v dvoch variantoch: *pobožnostkár/pobožnôstkár(stvo)* a *tajnostkár/tajnôstkár(stvo)*. Modelom pre tieto slová boli české výrazy *drobnůstkářství, pobožnůstkář(ka, -ství), tajnůstkář(ka, -ství)*.

[6] SSJ zaznamenáva dejové substantívum *pľuckárenie* s krátkym *u* v základe a označuje ho ako zriedkavé.

tiar; mlátiareň, stáčiareň; 2. kohútiar, kolovrátkár, korýtkár; jednotriedkár, obchôdzkár, osemdesiatkár; oblátkáreň, vyšíváreň; natieráreň, prezliekáreň, predhrieváreň, zohrieváreň a niekoľko iných, menej bežných.

Okrem toho bude treba do týchto skupín zaradiť niekoľko výrazov, ktoré sa v doterajšej kodifikácii zaraďujú medzi výrazy so skrátenou samohláskou pred príponou *-ár/-iar,* resp. *-áreň/-iareň,* ale v súčasnej jazykovej praxi sa pri nich prejavuje tendencia zachovávať v slovotvornom základe dlhú slabiku. Ide najmä o tieto slová: *džbánkár(stvo); brúsiar, brúsiareň, navíjáreň, prevíjáreň, odpočíváreň, ohýbáreň, ošípáreň.*[7] V súčasnej slovenčine prenikajú podoby s dvoma dĺžkami aj v iných výrazoch. L. Dvonč (c. p., 14 n.) uviedol doklady napríklad na formy *míliar* (športový termín),[8] *kľúčiar,*[9] *píliar* (zool. názov),[10] *celulózár*[11] a i.

Veľký počet slov, v ktorých sa pred príponou *-ár/-iar,* resp. *-áreň/-iareň* zachováva bezprostredne predchádzajúca dlhá slabika, a ustavičné tvorenie nových výrazov tohto typu potvrdzuje Dvončovo zistenie o produktívnosti uvedeného slovotvorného modelu v súčasnej spisovnej slovenčine.[12]

Kvantitatívny pomer skupiny slov, v ktorých sa pred príponou *-ár/-iar,* resp. *-áreň/-iareň* zachováva dĺžka v poslednej slabike základu, k počtu slov, v ktorých sa dlhá slabika pred príponou *-ár/-iar,* resp. *-áreň/-iareň* skracuje, sa stále zväčšuje v prospech skupiny slov prvého typu, a to nielen pribúdaním nových výrazov, ale aj tým, že vo viacerých slovách, v ktorých sa v staršom jazyku skracovala dlhá slabika pred príponou *-ár/-iar,* resp. *-áreň/-iareň,* v súčasnej spisovnej slovenčine nastáva vyrovnávanie kvantity v odvodzovacom základe. Konštatoval to už L. Dvonč (c. p., 20—22).

V súčasnej spisovnej slovenčine je niekoľko skupín výrazov, v ktorých sa pevne drží skrátená slabika pred príponou *-ár/-iar,* resp.

---

[7] Doterajšie vydania *Pravidiel* i SSJ zaznamenávajú podobu *ošipáreň,* hoci L. Dvonč (c. p., 20—21) uviedol veľa dokladov na podobu *ošípáreň.* Zrejme sa tu uplatnila poučka, že pred príponami *-ár, -áreň* sa skracuje predchádzajúca dlhá slabika (§ 56 Pravidiel).

[8] Na rozdiel od staršieho výrazu *miliar* „človek páliaci drevené uhlie v míľach", ktorý zaznamenávajú *Pravidlá* i SSJ.

[9] *Pravidlá* i SSJ majú *kľučiar(ka).*

[10] *Pravidlá* i SSJ majú *piliar,* pričom SSJ uvádza dve homonymá: *piliar*[1] (1. robotník na píle, 2. majiteľ píly) s odvodeninami *piliarsky, piliarstvo* a *piliar*[2] (veľká morská ryba, zool. *piliar obyčajný).* SSJ okrem toho zaznamenáva aj zool. názov *piliarka* (škodca ovocných stromov).

[11] SSJ toto slovo nezaznamenáva.

[12] Počet slov s dlhou slabikou pred príponou *-ár/-iar* sa ešte značne rozmnožuje tým, že sa k mnohým substantívam na *-ár/-iar* bežne tvoria prechýlené feminína typu *hríbárka,* abstraktá typu *bábkárstvo* a adjektíva typu *bábkársky* a v hovorovom štýle alebo v slangu i slovesá na *-iť* alebo *-čiť* (typu *mliekáriť*). K niektorým substantívam na *-áreň/-iareň* sa tvoria zdrobneniny typu *mliekárnička* i adjektíva typu *zlievárenský.* Vo všetkých odvodeninách uvedených typov sa zachováva kvantita odvodzovacieho základu.

-áreň/-iareň. Zo slov domáceho pôvodu je to predovšetkým skupina výrazov zo staršej vrstvy slovnej zásoby, v ktorých sa kvantitatívnou alebo inou alternáciou v základe viac alebo menej oslabili slovotvorné formálne vzťahy medzi východiskovým (motivujúcim) slovom a odvodeným (motivovaným) slovom s príponou *-ár/-iar* alebo *-áreň/-iareň*. Do tejto skupiny by sme zaradili výrazy *bedár(stvo), drotár(ka, -stvo, -čina* a i.*), hvezdár(stvo, -áreň), lekár(ka, -stvo, zvero-), lekáreň, vladár(ka, -stvo).*[13]

Skrátená samohláska pred príponou *-ár/-iar*, resp. *-áreň/-iareň* sa drží aj v takých slovách, v ktorých kvantitatívnu alternáciu podporujú iné odvodeniny. Takáto situácia je napr. vo výrazoch *figliar(ka, -stvo)* (porov. *figľovať*), *murár(ka, -stvo, -čina, -čiť)* (porov. *murovať, murivo*), *plaváreň* (porov. *plavec, plaviť sa*),[14] *rubár* (porov. *rubač*) a v staršom ľudovom slove *belaskár* (porov. *belasý, belasník*).[15]

O skracovaní samohlásky pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* sa obyčajne hovorí aj pri takých výrazoch, ktoré sú odvodené od základov s morfologickou kvantitatívnou alternáciou, ako *stôl — stolár, vôl — voliar, kôň — koniar, nôž — nožiar* a pod.[16] Tento výklad treba revidovať. Veď napríklad slovo *stolár* súvisí nielen s tvarom *stôl*, ale so všetkými tvarmi lexémy *stôl*, v tvarovom základe ktorých prevažuje alomorfa *stol-* (alomorfa *stôl-* je iba v nom./akuz. sg.). A z významového hľadiska súvisí slovo *stolár* skôr s plurálom *stoly* ako so singulárom *stôl* (stolár je remeselník, ktorý vyrába stoly a iný nábytok z dreva). Obdobné súvislosti sú medzi slovami *vôl/voly — voliar, kôň/kone — koniar, nôž/nože — nožiar* a pod. Tu nejde o slovotvorné kvantitatívne alternácie, ale o morfologické alternácie v rámci lexém, ktoré sa stali východiskom pre tvorenie slov príponou *-ár/-iar* alebo *-áreň/-iareň*, pričom sa za slovotvorný základ vybrala prevažujúca alomorfa s krátkou samohláskou. Toto konštatovanie sa vzťahuje na výrazy *chlebár(stvo), chlebáreň; koniar, koniareň; voliar, nožiar(stvo); stolár(stvo, -čina), stoláreň*. Súvislosť výrazu *košiar* so substantívom *kôš* nie je celkom jednoznačná, resp. priama.[17]

Od slovesných základov s krátkou samohláskou sú odvodené výrazy *pletiar(ka, -stvo), pletiareň; pradiar(ka), pradiareň* (od prézentných kme-

[13] Oslabenie slovotvorných vzťahov, zapríčinené kvantitatívnou alebo inou alternáciou pri tvorení uvedených výrazov, pôsobí spätne na udržanie tejto alternácie, t. j. na zachovanie skrátenej samohlásky v slabike pred príponou *-ár/-iar*, resp. *-áreň/-iareň*. O rušivom pôsobení alternácií na slovotvorné vzťahy porov. M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině 1*, Praha 1962, 111—115.

[14] V tech. termíne *plaviareň* nejde o skrátenie samohlásky v základe, ale o odvodeninu od slovesa *plaviť* s krátkym *a*.

[15] Sotva však existuje súvislosť medzi kvantitou slov *čitáreň — čitateľ, pisár(ka), pisáreň — pisateľ, vinár(stvo) — vinica*, ako je náchylný vidieť L. Dvonč (c. p., 29—30).

[16] Porov. § 56, ods. 2 v *Pravidlách slovenského pravopisu*. Z rovnakého stanoviska vychádzal aj L. Dvonč, c. p., 9—11 a 29.

[17] Porov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 225.

ňov *pleť-*, resp. *prať-*) a *pekár(ka, -stvo), pekáreň* (od prastarého kmeňa *pek-*, ktorý alternuje s alomorfami *peč-/piec-/piek-*). Teda ani v týchto prípadoch nemožno hovoriť o skracovaní samohlásky pred príponou *-iar/-ár*, resp. *-iareň/-áreň*.

Pred príponami *-ár, -áreň* sa dôsledne skracujú sufixy *-ík, -ník, -íček, -níček, -íčko* bez ohľadu na to, či ide o základy domáceho alebo cudzieho pôvodu, o výrazy zo staršej alebo z novšej vrstvy. SSJ zaznamenáva tieto výrazy:

cukrikár(ka), gombikár/gombičkár, košikár(ka, -stvo), medovnikár(stvo), pernikár(ka, -stvo), pilnikár(stvo, -áreň), praclikár, rybnikár(stvo), slovnikár, šiflikár/šuflikár, špendlikár, taxikár, úvodnikár, verklikár, veršikár, žlčnikár(ka); chlebičkár, osobničkár(stvo), punktičkár(stvo), slovičkár(stvo); cirkevničkár; dusikáreň, hlinikáreň, kyslikáreň, kočikáreň.[18]

Ako vysvetliť dôsledné skracovanie uvedených sufixov pred príponou *-ár*, resp. *-áreň*? Nazdávame sa, že sa tu uplatňuje vplyv slovotvorného modelu so zakončením *-ikár*, v ktorom sa predposledná slabika skrátila po predchádzajúcej dĺžke podľa rytmického pravidla (napr. *dáždnikár, fúrikár, chýrnikár, králikár(-áreň), múčnikár, prámikár* s kvantitatívnou schémou -⏑-), a slovotvorného modelu so zakončením *-ičkár*, v ktorom predposledná slabika bola spravidla od pôvodu krátka bez ohľadu na to, či predchádzala dlhá alebo krátka slabika (napr. *básničkár, črievičkár, kávičkár, pátričkár, súdničkár* s kvantitatívnou schémou -⏑- alebo *lyžičkár, mamičkár, mastičkár, pesničkár, sedmičkár, rukavičkár* s kvantitatívnou schémou ⏑⏑-, prípadne ⏑⏑⏑-).[19]

Existencia uvedených slovotvorných modelov umožnila chápať kvantitu slov na *-ikár, -ičkár* s predposlednou krátkou slabikou ako ich charakteristickú vlastnosť a v jednotlivých prípadoch dokonca hodnotiť celé tieto koncové komplexy ako slovotvorné prípony (porov. napr. výrazy *ľahtikár(ka, -stvo), osobničkár(stvo)* s neistými základmi). Tieto skutočnosti sú podľa našej mienky príčinou, prečo sufixy *-ík, -ník, -íček, -níček, -íčko* majú pred príponami *-ár, -áreň* dôsledne skrátené varianty.

V slovách cudzieho pôvodu sa podľa Dvončovho zistenia pred príponami *-ár, -áreň* skracujú zakončenia *-ón, -ív, -íva, -ína, -éka* (c. p., 16). Materiál ukazuje, že v cudzích slovách je skracovanie poslednej dlhej slabiky základu pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* dosť pravidelné. Zo slov cudzieho pôvodu, ktoré zaznamenáva SSJ, majú pred týmito príponami neskrátenú slabiku iba novšie výrazy *frézár(ka, -stvo, -áreň), kurzívkár,*

[18] L. Dvonč (c. p., 12—13) uvádza ešte výrazy *koničkár, vajičkár, veršičkár, vozičkár* a zaznamenáva doklad na termín *sirouhlikáreň*.

[19] Pravda, možné sú i také výrazy na *-ičkár*, v ktorých je samohláska *i* v predposlednej slabike skrátená po predchádzajúcej dlhej slabike podľa rytmického pravidla. Takto treba interpretovať kvantitu slova *anjeličkár* a jeho odvodenín (grafická skupina *je* v druhej slabike reprezentuje dvojhlásku *ie*, teda slabičnú dĺžku).

paštétár a *gýčiar*. Všetky ostatné slová na *-ár, -áreň*, ktoré sú odvodené od cudzích základov s poslednou dlhou slabikou, SSJ uvádza so skrátenou slabikou v základe. Celkom pravidelne sa skracuje samohláska *ó* v základoch slov na *-ón* a *-óna: betón — (železo)beton(áreň), karbón — karbonár(stvo), kesón — kesonár, krupón — kruponár, milión — (multi) milionár, paplón — paplonár, šablóna — šablonár, antifóna — antifonár (neživ.).*[20] Pravidelne sa skracuje aj samohláska *í* v základoch slov na *-ín* a *-ína* (a to aj v slovách, ktoré sa už nepociťujú ako cudzie): *cín — cinár (-áreň), komín — kominár, magazín — magazinár, doktrína — doktrinár, turbína — turbinár*. Skracovanie poslednej slabiky pred príponou *-ár* nastáva aj v iných cudzích základoch: *archivár, armaturár, asignatár, legatár, mandatár, planetár,*[21] *pilotár* (od *pilóta), bibliotekár,* ľud. *apatekár, kostymár(ka),* nár. *šlogár* (od *šlóg/šlôg/šlóga/šlôga), scenár (neživ.).*[22]

Okrem uvedených skupín slov je v súčasnej spisovnej slovenčine pomerne málo výrazov s pevnou skrátenou slabikou pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň*. Zo staršej vrstvy sú to slová *pisár(ka, -áreň), struhár, vinár(-áreň), kramár(ka, -stvo), ramár(stvo), svätuškár(ka, -stvo), obšivkár* s nejasnou etymológiou, *sadziareň* (od slovesa *sádzať* v tlačiarni), *učtáreň, udiareň*. Do novšej vrstvy patria výrazy *brankár(ka), čitáreň, poslucháreň* (posledné je prevzaté z češtiny), *umyváreň.*[23]

Dosiaľ sme si všímali kvantitu poslednej slabiky základu pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň*. Treba si ešte povšimnúť kvantitu iných slabík odvodzovacieho základu.

Niekoľko príkladov: hádankár, hádzanár, krížovkár, mláťačkár, nábytkár, návrhár, píšťalkár, pôžičkár(stvo), údenár(stvo), údržbár, úchylkár, úplatkár, výhybkár, výsadkár, výšivkár(ka, -stvo), záhaľkár, záhradkár, zásterkár; sódovkáreň, zápalkáreň, zásobáreň; náradiar, národniar, východniar, západniar; účastinár.

Príklady, počet ktorých by sa dal ľahko rozmnožiť, ukazujú, že v slovách s príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* sa zachováva bez zmeny kvantita slabík, ktoré nepredchádzajú bezprostredne pred týmito príponami.

Záverom zhrnieme naše pozorovania o kvantite substantív s príponami

---

[20] K upevneniu tejto podoby prispela existencia veľkého počtu slov s príponou *-onár*, odvodených od substantív na *-ia: akcionár, reakcionár, aukcionár, frakcionár, funkcionár, komisionár, koncesionár, legionár, milicionár, revolucionár, vizionár* a i.

[21] Rovnakú kvalitu má aj slovo *sekretár*[1]*(ka)* (osoba) a homonymné *sekretár*[2] (vec).

[22] L. Dvonč (c. p., 16) vysvetľuje tento stav v kvantite cudzích slov uvedeného typu ako vplyv staršieho pravopisu, v ktorom sa kvantita cudzích slov neoznačovala. Podľa našej mienky treba tu vidieť starší slovotvorný model so skracovaním slabiky pred príponami *-ár/-iar*, resp. *-áreň/-iareň*.

[23] SSJ zaznamenáva aj slangový výraz *živočichár*, ale v kartotéke SSJ niet naň preukazných dokladov. Žiadala by sa skôr podoba *živočíchár*. Vo výraze *vyžiháreň* asi nejde o skrátenie samohlásky *i* v základe *žih-*, keďže táto samohláska bola v slovenčine pôvodne krátka. V novšom termíne *žíháreň* je však v prvej slabike dĺžka v zhode s kvantitou terminologického slovesa *žíhať*.

-ár/-iar, -áreň/-iareň v súčasnej spisovnej slovenčine. Prípony *-ár/-iar, -áreň/-iareň* sú vždy dlhé. Neskracujú sa ani podľa rytmického pravidla, ani asimiláciou po spoluhláske *j*.[24] O kvantite odvodzovacieho základu v oboch slovotvorných typoch platia tieto pravidlá: Kvantita slabík, ktoré nepredchádzajú bezprostredne pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň*, sa zachováva bez zmeny. V prevažnej väčšine slov sa nemení ani kvantita poslednej slabiky základu. V niektorých typoch slov sa však posledná slabika základu pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* skracuje. Pravidelne sa skracuje samohláska *í* v príponách *-ík, -ník, -íč(e)k, -níč(e)k, -íčk(o)*. Skracovanie poslednej slabiky základu pred príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* nastáva aj v slovách zo staršej vrstvy (ojedinele aj z novšej vrstvy), v ktorých sa oslabili slovotvorné vzťahy k základom s dlhou slabikou alebo posilnili vzťahy k odvodeninám s krátkou koncovou slabikou základu. Pri základoch s morfologickou kvantitatívnou alternáciou typu *stôl-/stol-, plies-/pliet-/pleť-/plet-* sa prípony *-ár/-iar, -áreň/-iareň* spájajú s alomorfou, ktorá má krátku samohlásku. V základoch cudzieho pôvodu sa pravidelne skracuje koncové *-ón, -óna, -ín, -ína* a spravidla aj iné koncové slabiky. Pri tvorení nových výrazov príponami *-ár/-iar, -áreň/-iareň* sa výrazne prejavuje tendencia zachovávať kvantitu i v poslednej slabike základu. Túto tendenciu by mala rešpektovať aj súčasná kodifikácia. Napríklad vo výrazoch *džbankár(stvo), brusiar, brusiareň, navijáreň, odpočívareň, ohybáreň, ošipáreň* a iných podobných v súčasnom jazyku čoraz viac prenikajú podoby s dvoma dĺžkami.

Ladislav Dvonč

EŠTE RAZ: *Marks, Engeľs, či Marx, Engels?*

V osobitnom drobnom príspevku som na stránkach tohto časopisu zastával mienku, že názvy sovietskych miest pomenovaných podľa K. Marxa a F. Engelsa treba v spisovnej slovenčine prepisovať v podobe *Marx* a *Engels*, t. j. v pôvodnej podobe z latinky, nie v podobe *Marks* a *Engeľs* ako vernom prepise príslušných ruských podôb.[1] S týmto názorom vyslovil nesúhlas V. Šmilauer. Podľa neho „zásadu uchovávání původního pravopisu cizích místních jmen je třeba dodržovat, i když nastanou komplikace,

[24] V tomto príspevku sme si nevšímali otázku distribúcie variantov prípon *-ár/-iar, -áreň/-iareň*. Venujeme jej osobitnú štúdiu.

[1] L. Dvonč, *O menách miest Marks a Engeľs*, SR 30, 1965, 371–373.

jako je tato".[2] V tejto súvislosti uvádza, že český *Kapesní atlas světa* zaznamenáva vo vydaní z r. 1960 podobu *Marks*, a vo vydaní z r. 1965 *Marx*, kým podoba *Engeľs* je v oboch vydaniach s mäkkým *ľ*, hoci v češtine sa *ľ* nevyskytuje.

V tomto príspevku by som sa chcel dotknúť tejto otázky širšie, t. j. všimnúť si vlastné mená reálií z prostredia s azbukou (t. j. vlastné mená označujúce niektoré javy napr. z ruského, bulharského a i. prostredia), v ktorých ide o pomenovanie podľa mena nejakej osoby z iných krajín, kde sa nepoužíva azbuka, ale latinka, ako je to napr. v prípade použitia mena *Marx* na označenie mesta v Sovietskom zväze.

V prípade názvov miest *Marx* a *Engels* (resp. Marks a Engeľs, ak verne transliterujeme znenie v ruštine) ide o zemepisné názvy, a to názvy miest. Podobné prípady predstavujú aj niektoré iné názvy miest. Napr. nedávno dostalo jedno zo sovietskych miest, bývalý Stavropoľ, meno na počesť P. Togliattiho a volá sa dnes *Togliatti*. Názov mesta Togliatti sa vždy používa v spisovnej slovenčine v pôvodnej podobe, nie v prepise z azbuky, ako to žiada V. Šmilauer. Preukazne sa to ukazuje pri používaní tohto názvu v súvise s výstavbou veľkého sovietskeho automobilového závodu v tomto meste, ktorý bude v licencii vyrábať automobily značky Fiat (Fiat 124).

Togliatti je úplne nové mesto (Sloboda 22, 1967, č. 29, str. 7). — Rada ministrov SSSR schválila technický projekt výstavby volžského automobilového závodu v meste *Togliatti* (Pravda, 24. 7. 1967, str. 1). — Poznamenávajú dnešok i budúcnosť mesta *Togliatti* (Pravda, 26. 7. 1967, str. 5). — V meste *Togliatti* (bývalý Stavropoľ) sa buduje v spolupráci s firmou FIAT veľký závod na výrobu áut (Pravda, 4. 11. 1967, str. 12). — Nové mesto nesie i nové meno — *Togliatti* (Technické noviny 15, 1967, č. 44, str. 13). — Továreň na gumové súčiastky vybudujú v Balakove, asi 250 km od mesta *Togliatti* (Pravda, 21. 1. 1968, str. 3). — Záverečné skúšky talianskeho auta Fiat 124, ktorý sa má už koncom budúceho roku vyrábať v licencii v meste *Togliatti* na Volge, sa konajú teraz na autodróme (Pravda, 25. 3. 1968, str. 2). — Automobilka v *Togliatti* (Pravda, 13. 5. 1968, str. 3).

Rovnako sa zachovávajú pôvodné podoby aj v iných vlastných menách označujúcich reálie v krajine, kde sa používa azbuka. Tak je to napríklad pri názvoch ulíc, ako napr. *Richelieuova ulica* (v Petrohrade), *Fučíkova ulica* (vo Frunze) a pod.

Rozsiahlou štátnou budovou na rohu *Richelieuovej* a Novorybnej (V. Katajev, Belie sa plachta osamelá, prel. M. Prídavok, Bratislava 1946, 183).

Takisto je to napr. pri názvoch závodov alebo pomenovaniach výrobkov podľa závodov.

---

[2] V. Šmilauer a druhové, *Osmnáctá stovka onomastických zpráv a poznámek*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 7, 1966, 153.

Bulgarrenault (Večerník, 10. 8. 1967, str. 1). — Už vlani sa na cestách BLR objavili malolitrážne vozy „*Bulgarrenault*" (Pravda, 2. 4. 1967, str. 3).

Rovnako sa píšu aj pomenovania jedinečných dopravných prostriedkov, napr. lodí.

Pohľad na časť lode bulharských pionierov — *Radetzky* (Pionierske noviny 17, 1966/67, č. 3, str. 1). — Prvý sovietsky vedecký plávajúci raketodróm vedeckovýskumná loď „*Profesor Wieset*" sa vrátil z prvej oceánskej plavby (Hlas ľudu, 15. 7. 1968, str. 3).

Všimnime si aj používanie názvu organizácie *Proletkult*. V ruštine sa používa podoba *proletkuľt*, teda forma s mäkkým *ľ*. Do spisovnej slovenčiny však nepreberáme mechanicky ruskú podobu s mäkkým *ľ*, ale píšeme toto pomenovanie tak, ako to zodpovedá slovenskému zneniu príslušných základov slov, z ktorých sa toto slovo skladá. *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963, 626 výslovne uvádza podobu *Proletkult*. Rovnako sa v spisovnej slovenčine používa napr. aj derivát *proletkultovský, proletkultovec* a pod., nie podoby s mäkkým *ľ* (v ruštine *proletkuľtovskij, proletkuľtovec*). Tento prípad nie je síce totožný s názvami typu *Marx, Engels, Togliatti* a pod., jednako však ukazuje, ako v podobných prípadoch postupujeme.

Pravda, nemôžeme poprieť, že podobne ako podoby *Marks* a *Engeľs*, ktoré obhajuje V. Šmilauer, sa používajú aj niektoré iné vlastné mená prebrané z ruštiny. Ich používanie však v našom kontexte pôsobí neprirodzene.

Rybárska loď „Stanislav *Monjuško*" z Tallinu (hlavné mesto Estónskej SSR) lovila ryby ďaleko od brehu (Večerník, 23. 12. 1967, str. 2). — Už viac ako tisíc malých renaultov má na zadnej kapote štítok s firmou *Bulgarreno* (Pravda, 23. 4. 1968, str. 5).

V druhom doklade môžeme zistiť zjavný rozpor medzi podobou *renault* na označenie výrobku a podobou *Bulgarreno* na označenie závodu (firmy) na výrobu áut zn. Renault v bulharskej licencii. Na označenie výrobku Bulgarreno by sa vlastne malo používať pomenovanie *bulgarreno* alebo *reno*. Jednako sa tu používa pôvodná podoba *renault*, ktorá je vo francúzštine. Rovnako možno predpokladať aj používanie podoby *renaultka*, odvodenej príponou *-ka* od základu *renault*. Ani tento prípad nedáva za pravdu mienke, že by sme mali dôsledne používať príslušné podoby v prepise z azbuky do latinky.

V tejto súvislosti možno si položiť otázku, ako postupovať pri preberaní niektorých cudzích vlastných mien z jazyka, ktorý rovnako ako my používa latinku, ale cudzie vlastné mená nepíše vždy podľa pôvodu (nezachováva pôvodný pravopis), ale ich prepisuje podľa domácej výslovnosti. Máme tu na mysli stav v srbochorvátčine. V jej chorvátskej verzii sa používa latinka, kým v srbčine azbuka. V srbskej azbuke sa cudzie mená

píšu rovnako ako napr. v ruštine podľa výslovnosti v srbochorvátčine. Ale aj v latinke, ktorú používajú Chorváti, sa píšu foneticky takéto mená, pričom menej známe mená pri fonetickom prepísaní sa majú pri prvom použití napísať v zátvorke v pôvodnom znení; naopak, pri zachovávaní pôvodného pravopisu v latinke treba napísať v zátvorke ich výslovnosť.[3] Ako sme si všimli v praxi dennej a týždennej tlače v Juhoslávii, v bežnej praxi v srbochorvátčine s latinkou sa obvykle uvádzajú príslušné cudzie vlastné mená v prepise bez zaznamenávania pôvodných podôb.[4] Pre nás je dôležitá otázka prípadného používania niektorých cudzích vlastných mien na označenie reálií v Juhoslávii a ich prepis alebo prevod do slovenčiny. Tak ako v bulharčine môžu sa aj v srbochorvátčine vyskytnúť pomenovania typu *Renault, Peugeot, Buick* a podobne. Môžu sa používať v pôvodnej pravopisnej podobe, alebo v upravenej podľa výslovnosti v srbochorvátčine. (Konkrétne doklady však nemáme poruke.) Myslím, že v slovenčine by sme aj v takýchto prípadoch dali prednosť podobe, v ktorej sa zachováva pôvodný pravopis. Takáto podoba lepšie spĺňa úlohu takéhoto jazykového prostriedku ako vlastného mena.

Konečne treba uviesť, že pomenovania tohto typu sa môžu vyskytnúť aj v jazykoch s inými grafickými sústavami, napr. v čínštine, arabčine, gréčtine a pod. Sotva by bolo správne prepisovať takéto pomenovania ináč, ako sa píšu v latinke.

Ak by sme prijali stanovisko, ktoré hájil V. Šmilauer, dochádzalo by k rozdielom v zápise toho istého mena podľa toho, z ktorého jazyka by sme ho preberali (lebo v jednotlivých jazykoch s rozdielnym písmom sa podľa výslovnosti v danom jazyku môže to isté meno písať rozdielne). To je tiež spojené s ťažkosťami, ktorým je najlepšie sa vyhnúť používaním pôvodnej pravopisnej podoby mena v latinke.

Z rozboru týchto prípadov sa nám ukazuje, že pri prepise mien typu *Marx, Engels, Togliatti, Renault (Bulgarrenault)* a podobne z jazykov, ktoré používajú iný grafický systém než latinku (azbuku, grécke písmo, čínske, arabské písmo a pod.) alebo v latinke používajú fonetický prepis cudzích vlastných mien (napr. v chorvátskej verzii srbochorvátčiny), je najlepšie používať pôvodné podoby v latinke, t. j. nahrádzať podobu v azbuke, gréckom písme, arabskom písme a pod. podobou v latinke. Verný prepis treba zachovávať iba pri menách osôb, ktoré pochádzajú z jazykov s latinkou, ale sú už označením príslušníkov národov s iným písmom ako latinka, napr. *Erenburg* (nie *Ehrenburg*), *Gercen* (nie *Herzen*) a pod.

---

[3] Pozri J. Frýdecký, *Nový srbochorvátsky pravopis*, SR 26, 1961, 246.

[4] Pozri napr. v časopise Svijet (Sarajevo) v č. 432 z 9. sept. 1966: *Skotland jard, Nju Džersi, Džozef Stilvel, Hajnrih Himler, Šelenberg, Džems Dagerti, Artur Miler, Džoe di Madžo, Merilin Monro.* Pritom sa ani v jednom prípade neuvádza v tomto čísle pôvodná forma vlastného mena (*Scottland Yard, New Jersey* atď.).

Jana Dvončová

POZNÁMKY K NIEKTORÝM TERMÍNOM Z FONETIKY

Slovenská fonetická terminológia má už dlhšiu tradíciu, no jednako nie je taká jednoduchá a ustálená, ako je napr. terminológia niektorých iných vedných odborov. V oblasti jazykovednej terminológie, do ktorej fonetika patrí, nie je to jav celkom ojedinelý.[1] Nejde pritom vždy o nedostatočnú teoretickú jasnosť základných pojmov, ktorá býva niekedy príčinou neustálenosti terminológie. Tu je stav celkom iný. V slovenskej fonetickej terminológii sa stretávame s vplyvom českej fonetickej terminológie a s vplyvom slovenskej lekárskej terminológie. Pretože sa tieto vplyvy dostávajú neraz do rozporu, treba riešiť pri jednotlivých dubletných termínoch otázku, ktorému z nich sa má dať prednosť.[2]

Fonetika je veda úzko spätá svojím charakterom s mnohými odbormi medicíny. Čerpá z nich základné poznatky o zložení a fungovaní orgánov ľudského tela a používa aj niektoré ich výskumné metódy. S ďalším vývinom fonetiky sa táto spätosť ešte viacej prehlbuje a bude aj ďalej prehlbovať. Bolo by teda neúčelné a viedlo by to aj k zbytočným ťažkostiam, keby popri sebe existovali pre tie isté časti orgánov dvojaké termíny. Okrem toho, ak podrobnejšie rozoberieme terajšie slovenské anatomické termíny, sa ukazuje, že sú z jazykovej stránky organické, a tak majú svoje oprávnenie v slovenskej slovnej zásobe. Táto okolnosť hovorí za to, aby sme tieto termíny prevzali do fonetickej terminológie, a to aj za cenu porušenia istej tradície.

V tomto príspevku chceme si všimnúť anatomické termíny *chrupky krhlovité, chrupka prstienkovitá a hrdlová dutina,* ako aj zodpovedajúce termíny, ktoré sa používajú vo fonetike. Porovnanie termínov ukazuje na zbytočné rozdiely v označovaní tých istých pojmov. Preto sa treba pokúsiť nájsť termíny, ktoré by boli jazykovo i vecne najsprávnejšie.

Slovenská anatomická terminológia je najnovšie kodifikovaná v osobitnom terminologickom slovníku.[3] Naproti tomu slovenská jazykovedná terminológia, v rámci ktorej sú zahrnuté aj fonetické termíny, na svoju podrobnejšiu kodifikáciu ešte čaká. Zatiaľ existujú len predbežné práce,

---

[1] Pozri Š. Peciar, *Terminologie fonetická a morfologická;* v čl. Š. Peciar – J. Bauer – F. Daneš, *O koordinaci slovanské jazykovědné terminologie,* Slavianska lingvistična terminologija I (zb.), Sofija 1962, 37–40.

[2] V *Atlase slovenských hlások* (J. Dvončová – G. Jenča – Á. Kráľ), odovzdanom do tlače r. 1968, riešili sme tento problém v tom zmysle, ako ho ďalej vysvetľujeme.

[3] *Anatomické názvoslovie,* Bratislava 1962. Príručku spracoval kolektív autorov v spolupráci s Ústavom slovenského jazyka SAV.

ktoré zaznamenávajú najzákladnejšie termíny.[4] V ďalšom rozbore sa budeme opierať o tieto práce, ako aj o príručky o zvukovej stránke slovenčiny.

Pomenovanie *chrupka* je už dnes v slovenčine úplne ustálené. S výrazom „chrupavka", používaným predtým podľa češtiny, sa v dnešnej odbornej literatúre stretávame už len ojedinele. Nie sú však ustálené pomenovania jednotlivých chrupiek hrtana.

Pre cartilago arytaenoidea sa používa v anatómii termín *chrupka krhlovitá*, kým v jazykovednej terminológii *chrupka hlasivková*.[5] V českej fonetickej a anatomickej terminológii sa už dávnejšie používa termín *chrupavky hlasivkové* namiesto starého termínu *chrupavky konévkovité* (ktorý je svojím tvorením zhodný so slovenským termínom *chrupky krhlovité*).[6] Oproti pôvodnému kalkovanému termínu, v ktorom sa chrupky pomenúvajú podľa svojej podoby, je toto nové pomenovanie motivované ich funkciou (tieto chrupky pohybujú hlasivkami, hlasivky sú na nich prirastené), ktorá je z hľadiska fonetiky dôležitá. Z vecnej stránky javí sa teda termín *chrupky hlasivkové* náležitejší, lebo je názornejší. Naproti tomu slovenský anatomický termín zachováva pôvodné pomenovanie, ktoré sa opiera o vonkajšiu podobu týchto chrupiek.[7] Svojím spôsobom pomenovania zodpovedá pomenovaniu ostatných chrupiek hrtana. Ich pomenovania sú tiež motivované vonkajšou podobou *(štítna, prstienkovitá)*. Pretože takýto spôsob pomenovania nie je v anatómii ojedinelý, nevidíme nijaký dôvod zachovávať vo fonetike odlišný výraz, ktorý vnáša do odbornej terminológie nežiadúcu nejednotnosť.

Cartilago cricoidea sa podľa *Anatomického názvoslovia* volá *chrupka prstienkovitá*, kým v jazykovedných príručkách sa používajú termíny *chrupka prstencová*[8] alebo *prstencovitá*.[9] *Slovník slovenského jazyka*[10] pri adjektíve *prstencovitý* uvádza výklad „majúci tvar prstenca" a v hesle sa spomínajú aj odborné anatomické termíny *prstencovité svaly v hrtane, prstencovitý tvar chrupky*. Pri adjektíve *prstencový* (s výkladom „majúci tvar prstenca") nachádzame v tom istom slovníku anatomický termín *prstencová chrupka* s výkladom „súčiastka hrtanových chrupiek" (ktorý

[4] Pozri: *Základná jazykovedná terminológia*, Bratislava 1952; *Soupis základních jazykovědných termínů*, Praha 1962 (rozmn.) — heslár vypracovaný Československou terminologickou komisiou lingvistickou na podklade návrhu, ktorý zostavila Slovenská terminologická komisia; obsahuje popri českých termínoch aj slovenské.

[5] Pozri P. Baláž — J. Jacko — J. Matejčík — J. Rešetár, *Učebnica slovenského jazyka I*, Bratislava 1964, 34 (vysokoškolské skriptum).

[6] Pozri L. Borovanský, *Soustavná anatomie člověka I*, Praha 1960, 382; B. Hála, *Úvod do fonetiky*, Praha 1948, 17; B. Hála — M. Sovák, *Hlas, řeč, sluch*, Praha 1962, 40, označuje termín *chrupavky konévkovité* za nevhodný.

[7] V tejto podobe ho zaznamenáva ako anatomický termín aj *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 769: *krhlovitý*, majúci podobu krhly: *k-á chrupka*.

[8] P. Baláž — J. Jacko — J. Matejčík, c. d., 33.

[9] J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 106.

[10] *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963, 650.

je nepresný, lebo nejde o súčiastku, ale o samostatnú hrtanovú chrupku). V hesle adjektíva *prstienkovitý* anatomické termíny sa neuvádzajú, hoci pri chrupkách krhlovitých v I. diele slovníka sa anatomický termín rešpektuje. Ak máme posúdiť vhodnosť niektorého z týchto adjektív pre spomínaný odborný termín, je celkom zreteľné, že v tomto prípade je v slovenčine vhodnejšie tvorenie príponou *-ovitý* ako príponou *-ový*. Prípona *-ovitý* zreteľne naznačuje, že ide o tvarovú podobnosť pomenovaného predmetu s predmetom, od pomenovania ktorého sa toto prídavné meno odvodzuje. Naproti tomu prípona *-ový* naznačuje iba prostý vzťah. Pokiaľ ide o rozhodnutie sa medzi výrazmi *prstienok* a *prstenec*, pokladáme v prípade tohto termínu za správnejšie vychádzať zo substantíva *prstienok*, lebo tu ide skutočne o podobu s prsteňom, a teda nielen o okrúhlosť. V opise tejto chrupky sa pravidelne poukazuje na jej podobu s pečatným prsteňom, obráteným kameňom dozadu, ako na nápadnú vlastnosť. Slovo *prstenec* túto podobu tak zreteľne nepripomína. Ak sa v anatomickej terminológii vyšlo z deminutíva *prstienok*, bolo to asi dané tým, že relatívne ide o malú veľkosť tejto chrupky v porovnaní s rozmermi iných súčastí ľudského tela. Nazdávame sa preto, že niet vážneho dôvodu odmietať vo fonetike tento anatomický termín a niet ani dôvodu na to, aby sme sa usilovali o zmenu v anatomickej terminológii.

Všimnime si ďalej termín *hrdelná dutina*. V tomto prípade nemáme oporu v anatomickej terminológii, lebo delenie priestorov nad hrtanom sa v anatómii a vo fonetike líši. Tu ide predovšetkým o fonetický termín (používa sa však aj v logopédii a príležitostne aj vo foniatrii).

V *Slovenskej jazykovednej terminológii*, ako aj v iných príručkách sa uvádza termín *hrdelná dutina*. V Slovníku slovenského jazyka v hesle *hrdelný* nachádzame ako fonetický termín spojenie *hrdelná spoluhláska*. Používa sa tu teda prídavné meno *hrdelný*, utvorené od podst. mena *hrdlo* príponou *-ný*. Vo foniatrii a v logopédii sa stretávame s podobou *hrdlová dutina*, v ktorej prídavné meno je od podstatného mena *hrdlo* utvorené príponou *-ový*. Vzniká otázka, či tu máme používať príd. meno *hrdelný* alebo *hrdlový*.

V spisovnej slovenčine je prípona *-ový* príznačná pre vzťahové prídavné mená. Prídavné mená s príponou *-ný* majú niekedy význam vzťahový, niekedy akostný. Medzi prídavnými menami utvorenými príponou *-ný* alebo *-ový* od toho istého základu býva obyčajne rozdiel. Tak napr. rozdiel akosť — vzťah je v dvojiciach *srdečný — srdcový, zmyselný — zmyslový, objemný — objemový, hlasný — hlasový, mastný — masťový*. Medzi dvojicami prídavných mien tvorených príponou *-ný* a *-ový* sú aj ďalšie významové rozdiely.[11] Takýto rozdiel je zreteľný aj pri mnohých

[11] Pozri J. Horecký, *Prídavné mená s príponami -ný a -ový*, Slovenské odborné názvoslovie 3, 1955, 97 n.

prídavných menách utvorených príponami *-ný* a *-ový* od pomenovaní častí ľudského tela. Tak je rozdiel v spomínanej už dvojici *srdečný — srdcový*, ako to vidieť zo spojení *srdečný pozdrav* a *srdcová choroba*, podobne je rozdiel medzi prídavnými menami *hlasný* a *hlasový*. Všimnime si dvojicu *hrdelný* a *hrdlový*. Príd. meno *hrdelný* má význam „umiestený v hrdle, vychádzajúci z hrdla", napr. *hrdelný hlas, hrdelná spoluhláska*. Ďalej má význam, známy z terminológie histórie a práva: „pri ktorom ide o život", napr. *hrdelný zločin, hrdelný trest, hrdelný súd, hrdelné právo* (príklady v SSJ). Zdá sa nám, že príd. meno *hrdelný* na pozadí iných dvojíc prídavných mien s príponami *-ný* a *-ový* sa stále viac pociťuje ako výraz spojený s príslušnými termínmi z histórie a práva. Popri príd. mene *hrdelný* okrem toho existuje príd. meno *hrdlový*, tvorené príponou *-ový*, čo umožňuje takúto diferenciáciu významu slov *hrdelný* a *hrdlový*. Preto sa nám vidí vhodné používať prídavné meno *hrdlový* aj vo fonetickej terminológii.

Na podporu tohto stanoviska možno uviesť aj to, že v spisovnej slovenčine v označení inej dutiny sa tiež používa príd. meno s príponou *-ový* namiesto staršej podoby s príponou *-ný*.[12] Ide o termín *nosová dutina*, bežne dnes uvádzaný vo všetkých príručkách (*Základná jazykovedná terminológia*, spomínaný heslár, fonetické a fonologické práce). Termín *hrdlová dutina* je zrejme utvorený analogicky podľa termínu *nosová dutina*. Namiesto príd. mena *nosný* ako derivátu slova *nos* je výhodnejšie používať derivát *nosový*, pretože homonymné slovo *nosný* sa používa vo význame „ktorý niečo podopiera, drží, nesie, na ktorom je niečo zložené, podporný" a v ďalších významoch, ktoré súvisia s týmto významom.[13] Slovník slovenského jazyka v hesle *nos* uvádza na prvom mieste príd. meno *nosový*, na druhom mieste ako zriedkavú formu *nosný*, pričom pripojený fonetický termín *nosová hláska* sa uvádza len s príd. menom *nosový*.[14] Takto by sa mali rozlišovať aj príd. mená *hrdelný* a *hrdlový*.

Mohla by sa klásť otázka, či by sme v takomto prípade nemali azda meniť aj termín *ústna dutina* na „ústová dutina". Pri príd. mene *ústny* však nevznikajú problémy, s ktorými sme sa stretli v predchádzajúcom prípade, a preto nie je potrebné zavádzať podobu „ústový" namiesto *ústny*.

---

[12] Pozri príd. meno *nosný* v termíne „dutina nosná" u J. Damborského, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, 5. vyd., Nitra 1930, 20.
[13] Pozri *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 391.
[14] Pozri SSJ II, 390.

SPRÁVY A POSUDKY

60 rokov profesora dr. Ľudovíta Nováka

15. októbra 1968 dožíva sa šesťdesiatich rokov svojho plodného i pohnutého života profesor dr. Ľudovít Novák.

Ľudovít Novák, bezpochyby jeden z najtalentovanejších slovenských lingvistov, je osobnosť zložitá a všestranná. Pre Novákov vedecký a ľudský profil sú príznačné široké záujmy (jazykoveda, hudba, filozofia, organizácia vedeckej práce) a schopnosť hlbokej analýzy, prenikavej a originálnej koncepcie a individuálneho prístupu, ktorý ani vo vzťahoch vedeckých ani osobných nepripúšťa kompromis. Na rozvoj jeho osobnosti mala vplyv novšia i staršia filozofia a teória štrukturalizmu. Kriticky sa vyrovnával s podnetmi, ktoré získaval na Karlovej univerzite v Prahe. Ako rodák zo Skalice (podľa vlastnej formulácie „západniar z najkrajnejšieho západu") v pražskom prostredí živelne prežíval československú otázku. Heglova filozofia pomohla mu chápať spoločenské javy v dialektických súvislostiach. Vo svojej filozofii jazyka je Ľ. Novák pokračovateľom tej línie, ktorú u nás rozvíjal Ľudovít Štúr. Novák uplatnil svoj dialektický a štrukturálny pohľad na výklad základných otázok jazyka, postavenia vedy v spoločenskom živote, národnostnej otázky a národnostnej politiky Slovákov v Československu. Uvedomil si úzku súvislosť jazykových javov s ostatnými zložkami národnej kultúry. Zdôrazňoval široký, spoločenský a politický dosah vedeckej práce, význam teórie pre spoločenskú prax. Preto Ľ. Novák venoval veľké úsilie vyriešeniu organizačných predpokladov vedeckej práce na Slovensku. Rázne sa zasadzoval o uznanie slovenskej národnej osobitnosti. V *Jazykovedných glosách k československej otázke* (Martin 1935, 18) hovorí s prenikavou predvídavosťou: „Veď je to ostatne všetko len otázka času, či sa uskutočnia v spravodlivej miere rovnako spravodlivé požiadavky Slovákov a Slovenska. A mnoho z toho, čo je dnes všetkými možnými prostriedkami násilne dusené, môže sa, ba bude sa musieť stať zajtra oficiálne uznaným a zákonom chráneným." Takéto myšlienky boli v r. 1935 príliš smelé na to, aby sa ich autorovi bola mohla zveriť výchova vysokoškolskej mládeže. A tak sa stal z kandidáta na profesúru referent Matice slovenskej. Vôbec životné osudy Ľudovita Nováka boli poznačené negatívnymi symptómami doby.

Novákovým študijným odborom na Karlovej univerzite bola slovanská a románska filológia, popri tom sa intenzívne zaoberal všeobecnou jazykovedou a v Paríži najmä ugrofínskou filológiou. Široké a hlboké bádateľské záujmy, ako aj významní vedci na pražskej fakulte (napr. prof. M. Weingart a i.) pomohli rýchlo rozvinúť výnimočný jazykovedný talent Ľudovíta Nováka. Na jeho rýchle vyzrievanie pôsobil tiež živý bádateľský ruch v Pražskom lingvistickom krúžku na konci dvadsiatych a na začiatku tridsiatych rokov, keď lingvisti takého zvučného mena, ako napr. V. Mathesius, N. Trubeckoj, R. Jakobson, B. Havránek, B. Trnka, J. Mukařovský, formulovali zásady štrukturálnej lingvistiky. Ľ. Novák sa už ako poslucháč aktívne zapájal do práce krúžku.

Po návrate z Fracúzska sa stal r. 1933 referentom Jazykovedného odboru Matice slovenskej v Martine a redaktorom jazykovednej časti Zborníka Matice slovenskej. Novákovou zásluhou mal časopis vysokú odbornú úroveň. Roku 1938 prišiel na Filozofickú fakultu do Bratislavy ako docent slovenského jazyka, o rok bol vymenovaný za mimoriadneho a r. 1940 za riadneho profesora. Okrem pedagogickej práce venoval v tomto období najviac úsilia organizovaniu vedeckého života a redaktorskej práci. Významným činom bolo zorganizovanie Slovenskej učenej spoločnosti, z ktorej sa potom vytvorila bývalá Slovenská akadémia vied a umení. Založenie Slovenskej akadémie vied a umení je späté s Novákovým menom. Ľ. Novák bol v týchto rokoch zodpovedným redaktorom časopisov Acta Eruditae Societatis Slovacae a odborným redaktorom nového slovenského jazykovedného časopisu Linguistica Slovaca. Po r. 1945 bola Novákova činnosť za slovenského štátu kritizovaná. Ľ. Novák odišiel na dočasný odpočinok, žije v Ľubochni. Od r. 1964 je externým pracovníkom historického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V súvislosti s objektívnym prehodnocovaním našej nedávnej minulosti bude iste Novákova činnosť v štyridsiatych rokoch znova preskúmaná.

Hoci sa Ľudovít Novák v posledných rokoch pravidelne zúčastňuje na slovenských i celoštátnych jazykovedných konferenciách a rozširuje sa aj jeho odborná publikačná činnosť, vyvrcholením jeho tvorivých síl zostávajú nateraz tridsiate roky, v ktorých vznikla kvalitou i kvantitou obdivuhodná lingvistická produkcia. Ľ. Novák mal aktívny podiel na formulovaní viacerých základných téz pražskej štrukturalistickej školy. Spomeňme napr. štúdie o novej definícii fonémy, o základnej jednotke gramatického systému a jazykovej typológii, o základných otázkach štrukturálnej jazykovedy, o vokálnej harmónii a spoluhláskových alternáciách. Zaoberal sa aj fonologickým systémom maďarčiny a historickou románskou fonológiou. Novákove všeobecnojazykovedné štúdie, publikované v domácich i zahraničných jazykovedných časopisoch, majú dodnes v Československu i zahraničí živý ohlas.

Okrem tohto trvalého prínosu do pokladnice všeobecnej jazykovedy sa Ľ. Novák podstatnou mierou zaslúžil o prebojúvanie modernej lingvistickej metodológie na Slovensku. Od začiatku tridsiatych rokov uplatňoval v priekopníckych štúdiách zásady Pražského lingvistického krúžku na slovenskom jazykovom materiáli. Od r. 1938 do r. 1944 vykladal súhrnne svoju jazykovednú koncepciu na univerzitných prednáškach. Vedel zainteresovať mladých záujemcov o jazykovedné problémy a tým, že vytváral súčasne publikačné i pracovné možnosti pre mladých slovenských lingvistov, význačným spôsobom sa zaslúžil o rozvoj jazykovedy na Slovensku.

Novákove slovakistické práce majú široké rozpätie. Zamýšľal sa nad problematikou a úlohami slovenskej jazykovedy. Vypracoval sústavný náčrt fonológie a ortoepie spisovnej slovenčiny, uvažoval o základných otázkach jazykovej kultúry na Slovensku. Už v r. 1931 nastolil a zdôvodnil návrh radikálnej reformy slovenského a českého pravopisu, ktorý dodnes nestratil svoju príťažlivosť. Do okruhu prác so súčasnou tematikou patria úvahy o modernej slovenskej poézii z hľadiska spisovnej normy. Pokiaľ ide o príspevky k dejinám spisovnej slovenčiny, pozornosť zasluhuje najmä štúdia o vnútorných dejinách spisovnej slovenčiny (s rozborom jazykovedného diela Ľudovíta Štúra) a prenikavé zhodnotenie Chaloupeckého vydania staročeských písomností zo Slovenska. Dodnes majú základný význam Novákove štúdie zo slovenskej historickej fonológie (napr. otázka jerových striedníc a kontrakcie v strednej slo-

venčine, prípady *rat-*, *lat-* za praslovanské **ort-*, **olt-* v slovenčine). Jazykovou konvergenciou nepríbuzných jazykov v strednej Európe osvetľuje niektoré jazykové javy v slovenčine, češtine a v podkarpatskej ukrajinčine *(Dve štúdie z porovnávacej jazykovedy stredoeurópskej,* Bratislava 1940). Treba len ľutovať, že v tom čase (a ani doteraz) nevyšla tlačou Novákova rukopisná práca *K najstaršim dejinám slovenského jazyka,* ktorá podáva široko koncipovaný obraz najmä o slovenskom fonologickom vývine. A tak zostala zatiaľ jedinou syntézou spomenutá priebojná, no populárne zameraná kniha *Jazykovedné glosy k československej otázke* z r. 1935. Mnohé podnetné myšlienky obsahujú Novákove recenzie.

Jazykovedné dielo dobrého rečníka, temperamentného diskutéra, výborného organizátora Ľudovíta Nováka nie je dovŕšené. Vzhľadom na jeho pohnuté vedecké a životné osudy ukončíme túto jubilejnú stať trochu nekonvenčne. Keď ho pri šesťdesiatke v mene priateľov, kolegov i žiakov pozdravujeme, želáme mu, aby v budúcich rokoch našiel dosť síl a sústredenia na sľúbené syntézy doterajšieho vedeckého bádania a aby jeho tvorivé úsilie znásobili ešte jedny tridsiate roky. Bolo by to na osoh slovenskej jazykovedy.

V. Blanár

Konferencia o Jozefovi Škultétym

Vedecká konferencia o živote a diele Jozefa Škultétyho (*25. novembra 1853, †19. januára 1948) konala sa v dňoch 23. a 24. mája 1968 v Turčianskych Tepliciach uprostred dvoch jubileí — 125. výročia narodenia a 20. výročia smrti —, ale jej usporiadatelia (Ústav slovenskej literatúry SAV a Matica slovenská) popri pietnej spomienke mali na mysli nové zhodnotenie osobnosti a diela J. Škultétyho i určenie jeho miesta vo vývine slovenskej národnej kultúry. Program konferencie v zhode s odborným zameraním usporiadateľov mal ráz literárnovedný: hlavné referáty i väčšinu diskusných príspevkov mali literárni historici. Keďže J. Škultéty svojou odbornou prípravou i svojím dielom sa ukázal ako historik a filológ v širokom zmysle, ako pracovník vo všetkých vlastivedných disciplínach, na dokreslenie obrazu jeho diela bude treba ešte osobitne analyzovať a hodnotiť najmä jeho názory na slovenské národné dejiny.

Literárnovedná zložka Škultétyho diela bola už v doterajších prácach (Krčméry, Pražák, Mráz) dôkladnejšie spracovaná ako iné zložky, preto i niektoré referáty mohli stavať na pevne zistených faktoch. V otváracom slove na konferencii J. Marták znovu sa hlásil ku Škultétyho duchovnému dedičstvu — ako už i v ťažkých časoch — a jasne ukázal na jeho význam pre slovenskú národnú ideológiu. Z poznania bohatého materiálu vychádzali hlavné referáty (o osobnosti a diele — Šimkovič, o literárnom historikovi — Rosenbaum, o literárnom kritikovi — Kusý, o organizátorovi národnej kultúry — Kocák) i diskusné príspevky (o prozaickej tvorbe — Čepan, o vzťahoch J. Š. k ruskej literatúre — Lesňáková, k maďarskej literatúre — Chmel, k českej literatúre — Eis, k Poliakom — Abrahamowiczowna, ku Kukučínovi — Noge, k moderným smerom — Gáfrik, k Osvaldovej skupine — Gombala). Niektoré príspevky týkali sa i príbuznej problematiky (J. Š. ako slavista — akad. J. Horák, jazykovedec — Jóna, Matejčík, Horáková-Gaš-

paríková, práca J. Š. v Muzeálnej slovenskej spoločnosti — Hanakovič, stav rukopisnej pozostalosti — Holá). Je isté, že tieto nové práce o Škultétym na základe úplnejšieho materiálu (sprístupnenie rukopisnej pozostalosti, korešpondencie) aj na základe primeranejšieho metodologického prístupu — okrem uvedenej zložky zo slovenskej národnej histórie — podávajú verný a relatívne úplný obraz života a diela J. Škultétyho i jeho doby, a to s hodnotením pre slovenskú vedu všeobecne prijateľným. Ťažisko Škultétyho diela je nerozlučne spojené s vydávaním Slovenských pohľadov, ktoré pre Slovákov mali v ťažkých pomeroch na rozhraní 19. a 20. storočia taký význam, aký pre iné národy mali vrcholné inštitúcie pre udržanie a rozvoj národnej kultúry.

J. Škultéty — ako to zdôraznil už Štefan Krčméry — mal vzácny zmysel estetický, historický a filologický. Do literatúry vstúpil beletristickými prácami podobne ako Šafárik a Štúr básňami. Od krásnej literatúry prešiel aj on k vedeckej, kritickej a publicistickej práci. V rozličných obdobiach našiel si výborných spolupracovníkov. Ako v krásnej literatúre bol úspešnejší Vajanský (a s ním Hviezdoslav, Kukučín, Timrava atď.). podobne i v literárnej histórii Vlček, v jazykovede Czambel atď., ale Škultéty obsiahol svojím kritickým pohľadom rozličné oblasti kultúry u Slovákov i u susedných národov, najmä slovanských. Výsledky európskej slavistiky sústavne sledoval a komentoval; jeho kritické pripomienky a doplnky si vážili nielen českí (Pastrnek, Polívka, Niederle...), ale i maďarskí (Asbóth, Melich...) a iní slavisti (Jagić, Baudouin de Courtenay...).

Sám Škultéty sa spočiatku nepokladal za filológa (t. j. jazykovedca: „Ja nie som filológom"), ale už Vlček radil Škutétyho k Czambelovi ako jazykovedca. V jazykovede nevydal Škultéty vlastnú väčšiu syntetickú prácu, aké sú v odbore kultúrnej histórie jeho knižné publikácie *(Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života,* Martin 1920; *„Nehaňte ľud môj!"*, Martin 1928, *O Slovákoch,* Martin 1928 a i.). Zo starších štúdií najvýznamnejšou ostáva práca *Cudzie slová v slovenčine* (SP XII, 1902). Pracoval tu — ako aj v iných príspevkoch — filologickou metódou s rozhľadom kultúrneho historika: využil odbornú literatúru domácu i cudziu, pri rozbore materiálu prejavoval realistický zmysel pre detail i vzácnu kritickosť a triezvosť v úsudkoch. Jeho drobné príspevky z dejín slovenčiny od veľkomoravských čias až do oslobodenia podávajú — viac z vonkajšej ako z vnútornej stránky — mozaikovitý obraz vývinu slovenského jazyka (podrobnejšie od počiatku národného obrodenia do konca 19. storočia).

V jazykovej praxi ako autor, redaktor a často i korektor väčšiny textov tlačených v Martine J. Škultéty stal sa jedným z tvorcov tzv. martinského úzu, slovenskej spisovnej normy, ktorú spolu so Samom Czamblom kodifikoval (v *Slovenskom pravopise* a v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej)* a v teoretických príspevkoch odôvodňoval, podopieral, šíril a učil. V jazykových veciach bol Škultéty pre Slovákov najvyššou autoritou.

Škultétyho práce z praktickej jazykovedy vyznačovali sa zásadami, na ktoré mohol nadviazať i časopis Slovenská reč. Vychádzal z historickej jazykovedy, napr. súčasný slovenský pravopis pokladal za dedičstvo Konštantína-Cyrila, preto sa stavał proti jeho reforme („Dajme my tomu pokoj!"). Spisovný jazyk pokladal za symbol národného života, za spojivo národa („Bez slovenčiny boli by sme ako rozviazaný snop."). Preto zdôrazňoval potrebu celonárodnej normy („To neznamená úctu k spisovnému jazyku, keď každý usiluje sa urobiť v ňom platnou zvláštnosť svojho rodiska."), hoci mal i on svoje osobitnosti (*svoboda, pozde, ženská* ap.). Podobne ako Vajanský i Škultéty slovenčinu chcel

zámerne obohacovať z iných slovanských jazykov, predovšetkým z ruštiny. Podstatu jazyka (jeho ducha, jadro) videl v ustálených spojeniach slov, vo frazeológii a v syntaxi, a ich rýdzovosti a zachovalosti, ale cudzie slová, europeizmy nevylučoval z jazyka.

Po oslobodení v spoločnom štáte Čechov a Slovákov J. Škultéty dostal najvyššie pocty (stal sa univerzitným profesorom a správcom Matice slovenskej), ale keď bolo treba Slovákov a slovenčinu brániť, neváhal ani vo vysokom veku sa postaviť proti oficiálnym teóriám a smerom (*Pravidlá slovenského pravopisu* 1931 — boje okolo ich prvého vydania).

Jozef Škultéty slovenské národné hodnoty prevzal od štúrovcov, v najťažších časoch ich opatroval a bránil a ďalej podával niekoľkým mladším generáciám. V tom bola jeho historická úloha, ako to jasne ukázala i vedecká konferencia o jeho živote a diele.

E. Jóna

Kultúra slova — nový slovenský jazykovedný časopis

Roku 1967 začal vychádzať nový slovenský jazykovedný časopis — Kultúra slova, populárno-vedecký časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Tento časopis podľa slov Jozefa Ružičku v úvodnom článku *(Na cestu o kultúre reči)* nahrádza československý terminologický časopis, ktorého základňa, ako sa to ukázalo v priebehu jeho päťročného vychádzania, bola trochu priúzka (štúdium slovenskej a českej terminológie z hľadiska vzájomných kontaktov slovenčiny a češtiny; časopis bol určený na koordináciu českej a slovenskej terminológie. Nový časopis má širšie úlohy, lebo sa zaoberá otázkami terminológie — pravda, teraz len slovenskej (ako to bolo v predchodcovi Československého terminologického časopisu, v časopise Slovenské odborné názvoslovie) — v celom rozsahu, a okrem toho aj otázkami jazykovej kultúry, pričom terminologické otázky sa preberajú ako súčasť jazykovej kultúry v širokom zmysle slova. Hlavným redaktorom nového časopisu je Gejza Horák, výkonným redaktorom Ivan Masár. V redakčnej rade sú zastúpení pracovníci z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ako aj z iných jazykovedných pracovísk (vysokoškolských). Vychádza desať ráz do roka, jednotlivé čísla majú 32 strán, piate a desiate číslo má vždy dvojnásobný rozsah (64 strán).

Nový časopis má už po prvom ročníku najťažšiu etapu za sebou. Pomerne nepravidelné vychádzanie časopisu v prvom ročníku a čiastočne aj v druhom ročníku nebolo zavinené redakciou Kultúry slova, ale má ho na svedomí náš polygrafický priemysel, v ktorom si tento pre náš národný život tak potrebný časopis nevedel nájsť miesto alebo pochopenie. Prvý ročník sa tlačil v dvoch bratislavských tlačiarňach len akoby na „milosť", od 2. roč. sa časopis tlačí v Komárne. Väčšina príspevkov 1. ročníka a aj prvých 4 čísiel 2. ročníka, ktoré zatiaľ vyšli, sa týka jazykovej kultúry v užšom zmysle, terminologických príspevkov vyšlo len niekoľko. Tento stav vyplýva zo súčasnej neutešenej situácie v jazykovej kultúre na Slovensku. Preto sa v doteraz vydaných číslach v hojnej miere upozorňuje na hlavné nedostatky v našej tlači, rozhlase, televízii, filme atď. a ukazuje sa na možnosti nápravy nedostatkov. Možno právom pred-

pokladať, že po generálnej prehliadke celkového stavu jazykovej kultúry v jednotlivých oblastiach používania nášho spisovného jazyka v prvých dvoch-troch ročníkoch časopisu sa v budúcich ročníkoch bude môcť venovať väčšia pozornosť aj terminologickým otázkam.

Pokiaľ ide o prispievateľov, nový časopis sa od prvého čísla opiera o pomerne široký okruh spolupracovníkov, a to aj takých, ktorí sa na stránkach jazykovedných časopisov prejavovali predtým pomerne zriedkavo alebo dokonca sa predtým publikačne vôbec neprejavovali. Je to výsledok cieľavedomej snahy redakcie časopisu pritiahnuť do práce podľa možnosti všetkých pracovníkov, ktorí majú úprimný záujem o kultivovanie spisovnej slovenčiny.

V novom časopise sú tieto rubriky: po redakčnom úvodníku alebo úvodnom všeobecne koncipovanom príspevku je rubrika Hlasy kultúrnych pracovníkov, v druhom ročníku premenovaná na Hlasy o slove (s príspevkami popredných slovenských kultúrnych pracovníkov o tom, čo by radi videli v novom časopise), ďalej nasledujú články, potom príspevky v rubrike Diskusie, Rozličnosti, Správy a posudky a v rubrike Spytovali ste sa (odpovede na otázky čitateľov; ide o pokračovanie rubriky Odpovede na otázky, ktorá v rokoch 1959—1966 bola v Slovenskej reči). Ak vezmeme do úvahy, že rubrika Hlasy o slove má len dočasný charakter (možno rátať s jej vychádzaním v dvoch-troch ročníkoch), štruktúra tohto nového časopisu sa zásadnejšie nelíši od štruktúry Slovenskej reči, a to nielen pokiaľ ide o počet jednotlivých rubrík, ale aj o ich celkové poradie. Pretože ide o populárno-vedecký časopis, bolo by vhodné, aby sa časopis svojím ustrojením čo najviac priblížil praxi, aby mal živý kontakt s čitateľmi, vedel zainteresovať širokú kultúrnu verejnosť nielen o praktické otázky slovenského jazyka, ale aj o pulzovanie života v slovenskej jazykovede, aby dal prípadne nazrieť, ako sa povie, trochu do „kuchyne", dielní, v ktorých sa pracuje v oblasti výskumu slovenského spisovného jazyka a starostlivosti o jeho správny rozvoj. Preto by sme tu chceli predostrieť niektoré námety, ktorých uskutočnenie by podľa našej mienky mohlo prispieť k dosiahnutiu takéhoto cieľa. Časopis by takto ešte výraznejšie nadobudol ráz populárno-vedeckého časopisu, a tak si vyformoval vlastnú, svojskú tvár na rozdiel od ostatných slovenských jazykovedných časopisov, najmä Slovenskej reči, ktorá ako časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka má čiastočne podobné zameranie ako časopis Kultúra slova.

Na stránkach našich denníkov, kultúrnopolitických, obrázkových a iných časopisov, magazínov, revuí atď. sú dnes veľmi rozšírené tzv. besedy alebo rozhovory s význačnými kultúrnymi, vedeckými, politickými a inými pracovníkmi ako veľmi účinná forma oboznamovania verejnosti s rozličnou aktuálnou problematikou, ku ktorej sa takto vyslovujú najpovolanejšie osobnosti. Kde-tu sa síce objavia na stránkach tlače aj besedy alebo rozhovory so slovenskými jazykovedcami alebo kultúrnymi pracovníkmi o niektorých aktuálnych otázkach slovenského jazyka alebo aktuálnych udalostiach zo života slovenskej jazykovedy, napr. o výsledkoch vedeckej konferencie, o pracovných plánoch našich jazykovedných inštitúcií a pod. (aspoň niekoľko príkladov): *O slovenčine so Zorou Jesenskou* vo Večerníku z 3. 7. 1965 — o výsledkoch konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21.—23. 6. 1965 v Smoleniciach; alebo v článku *O otázkach rozvoja slovenského jazyka* vo Večerníku zo 4. 12. 1965 rozhovor s prof. J. Ružičkom, riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, o hlavných úlohách ústavu a o úlohe slovenskej kultúrnej verejnosti pri kultivovaní spisovného jazyka; *Vedou za čistotu materčiny,* Pravda,

16. 8. 1966, str. 2 — rozhovor s G. Horákom o Jazykovej poradni Československého rozhlasu v Bratislave; podobne napr. rozhovor A. Popoviča s F. Mikom pod názvom *Užitočný rozhovor s jazykovedcom* o knihe *Rod, číslo a pád podstatných mien* na stránkach Slovenských pohľadov 78, 1962, č. 9, str. 140), celkove však takéto rozhovory bývajú len ojedinelé a majú viacmenej náhodný ráz. Žiadala by sa v tomto smere systematickejšia práca. Nazdávam sa, že z tohto hľadiska by mohol veľa urobiť práve nový časopis Kultúra slova, ktorý formou rozhovoru s významnými slovenskými jazykovedcami na najrozličnejšie aktuálne témy (napr. o pripravovanej alebo uskutočnenej jazykovednej konferencii, o práve vydanej alebo pripravovanej jazykovednej publikácii, o výročiach významných slovenských jazykovedcov a iných pracovníkov, ktorí sa zaslúžili o rozvoj nášho spisovného jazyka, o ohlase výsledkov slovenskej jazykovedy v zahraničí atď.) by mohol oboznamovať slovenskú kultúrnu verejnosť s náhľadmi slovenských jazykovedcov na najrozmanitejšie otázky, pohotovo reagovať na udalosti, dôležité z hľadiska rozvoja nášho spisovného jazyka (v súčasnosti by sa mali slovenskí jazykovedci vyjadrovať ku komplexu otázok súvisiacich s problémom tzv. štátneho jazyka, úradného jazyka a pod.). V rubrike tohto typu by sa mohla odrážať široká paleta názorov slovenských jazykovedcov, ktoré zvyčajne ostávajú neznáme a širokej verejnosti neprístupné, pretože sa nemôžu vhodným spôsobom publikovať.

Za vhodné by sme tiež pokladali uverejňovanie besied slovenských jazykovedcov alebo iných kultúrnych pracovníkov „za okrúhlym stolom". Tak sme mali možnosť čítať napr. priebeh diskusie o slovenskom štrukturalizme v Slovenských pohľadoch, na ktorej sa zúčastnili aj niektorí poprední slovenskí jazykovedci (v článku *Štrukturalizmus za okrúhlym stolom,* Slovenské pohľady 82, 1966, č. 9, str. 4—12). Teda nemala by tu chýbať ani nejaká rubrika typu „Za okrúhlym stolom" (aj keď nie pravidelne v každom čísle), pričom text by mal byť vhodne oživovaný fotografiami účastníkov besedy, celkovými zábermi na účastníkov besedy, prípadne aj karikatúrami a pod. (podobne aj pri rozhovoroch s jedným jazykovedcom alebo kultúrnym pracovníkom o jazykových otázkach, o ktorých sme hovorili vyššie). Vedie to jednak k oživeniu textu, jednak k priblíženiu príslušnej osobnosti čitateľom časopisu.

Časopis by mohol ďalej prispievať k oboznamovaniu čitateľov s významnými postavami slovenskej jazykovedy z minulosti pútavými výkladmi v rámci akýchsi „medailónov" a či iných pohľadov na jednotlivé osobnosti (napr. o Vavrincovi Benediktovi z Nedožier, J. I. Bajzovi, A. Bernolákovi, Ľ. Štúrovi, M. Hattalovi, S. Czamblovi, J. Škultétym atď.; ale aj o súčasníkoch, napr. o Ľ. Novákovi, J. Stanislavovi, E. Paulinym, J. Ružičkovi a pod.). Pozornosť by sa mala venovať aj iným kultúrnym a vedeckým pracovníkom, ktorí sa zaslúžili o rozvoj slovenčiny (napr. Z. Jesenská, O. Ferianc a i.). Takto postupne by sa mohol vypracovať základ pre prehľad dejín slovenskej jazykovedy.

Dôležitým prostriedkom na udržiavanie čitateľského záujmu v dnešných populárnych a populárno-vedeckých časopisoch bývajú rozličné rubriky s otázkami, hádankami, kvízmi a pod. Čitatelia časopisu majú na príslušné otázky odpovedať a za správne odpovede získavajú po vyžrebovaní rozličné vecné alebo peňažité odmeny. Myslím, že táto forma by sa dala využívať aj v populárno-vedeckom časopise pre jazykovú kultúru a terminológiu. Mohlo by ísť napr. o otázky z dejín slovenskej jazykovedy (napr. kto bol A. Bernolák, kedy bola uzákonená spisovná slovenčina, ktorý slovenský jazykovedec napísal *Ná-*

uku reči slovenskej atď.), o otázky, ktorými by sa zisťovala znalosť poučiek zo slovenského spisovného jazyka (napr. chybne vytlačený text bez čiarok by mal čitateľ opraviť a pripojiť prípadne krátke vysvetlenie, prečo v jednotlivých konkrétnych prípadoch treba napísať čiarku, hľadať vo vybranom texte synonymné alebo antonymné výrazy, homonymá, cudzie slová atď., vysvetliť správne písanie niektorých slov a pod.) alebo znalosť základných jazykovedných pojmov (napr. čo je nárečie, čo je slang, čo sú to flektívne jazyky atď.). Mohlo by ísť pritom nielen o slovné, ale napr. aj o kreslené otázky, s akými sa stretávame napríklad na stránkach časopisu Prúd.

Uviedli sme tu ako príklady len niektoré z foriem, ktorými by sa podľa našej mienky časopis Kultúra slova ešte viac priblížil širokým vrstvám používateľov nášho spisovného jazyka. Možnosti tým nie sú nijako vyčerpané. Časopis by takto pomohol slovenským jazykovedcom dostať sa z priúzkych múrov vlastnej odbornosti, umožnil by nadviazať trvalý a pravidelný „dialóg" medzi jazykovedcami a všetkými záujemcami o otázky nášho spisovného jazyka.

Pravda, uplatnenie takýchto námetov by viedlo k podstatnejšej zmene charakteru terajšieho časopisu. Išlo by už vlastne o nový časopis. Podľa našej mienky takáto koncepcia populárno-vedeckého časopisu pre otázky jazykovej kultúry v širokom zmysle by nutne musela viesť aj k zmene terajšej grafickej podoby časopisu. V terajšej podobe časopis Kultúra slova sa nejako podstatnejšie nelíši od iných odborných jazykovedných časopisov. Nazdávam sa, že by bolo výhodné voliť väčší formát časopisu s moderným lámaním článkov do viacerých stĺpcov na jednotlivých stranách. Pritom bolo by potrebné voliť aj rozličné druhy typov písma podľa charakteru jednotlivých článkov alebo rubrík. Čiastočne sa o odpútanie od tradičnej podoby usiluje napr. časopis Ruštinár, ktorý začal vychádzať pred dvoma rokmi namiesto časopisu Ľudové kurzy ruštiny, hoci ani tento časopis nevybočuje z rámca tradičných jazykovedných časopisov nejakou podstatnejšou mierou. Je len pochopiteľné, že časopis s takouto netradičnou podobou by si vyžadoval podstatne viac redakčnej práce, ako je to pri dnešnom charaktere Kultúry slova. Myslím však, že by takto redigovaný časopis získal pomerne široký okruh čitateľov najmä z radov učiteľov, redaktorov, vysokoškolákov, ale aj stredoškolákov. Časopis tohto typu by bol vítaný najmä ako orgán plánovaných krúžkov milovníkov slovenského jazyka pri Združení slovenských jazykovedcov.

Naše návrhy majú jediný cieľ: znásobiť účinnosť a dosah časopisu Kultúra slova, ktorý už aj v dnešnej podobe za pomerne krátky čas vychádzania sa môže pochváliť niektorými peknými výsledkami na poli jazykovej kultúry. Časopisu želáme po úspešnom štarte veľa úspechov v rozvíjaní a zdokonaľovaní jazykovej kultúry na Slovensku vo všetkých oblastiach uplatňovania sa spisovnej slovenčiny.

L. Dvonč

Slovník spisovného jazyka českého II, III

O prvom zväzku SSJČ sme referovali v 27. ročníku (1962) nášho časopisu (str. 108—114). Roku 1964 vydalo nakladateľstvo ČSAV druhý zväzok tohto slovníka a nedávno sa dostal na knižný trh kompletný zviazaný tretí zväzok s vročením 1966 (príslušné zošity vychádzali v r. 1964—1966). Cena II. dielu 82,— Kčs, III. dielu 80,— Kčs. Náklad 20 000. Slovník sa má ukončiť r. 1969.

Dva zväzky SSJČ, o ktorých tu chceme referovať, majú o niečo menší rozsah ako prvý zväzok, ale sú to aj tak zväzky veľmi objemné, prekračujúce 1000 strán veľkého formátu drobnej petitovej sadzby v dvoch stĺpcoch. V druhom zväzku je na 1192 stranách spracovaných 51006 slov so začiatočnými písmenami *n — q*, v treťom zväzku na 1079 stranách sa spracúva 43 611 slov so začiatočnými písmenami *r — u*. V doterajších troch zväzkoch je teda lexikograficky spracovaná prevažná časť slovnej zásoby spisovnej češtiny. Druhý a tretí zväzok sú zaujímavé tým, že okrem iného obsahujú podstatnú časť predponových slovies, ktoré v slovanských jazykoch tvoria významnú zložku slovnej zásoby.

Do kolektívu spoluautorov pri II. diele pribudli V. Červená, E. Michálek, E. Pokorná, M. Roudný, N. Svozilová a M. Těšitelová, pri III. diele M. Churavý, M. Marešová, V. Mejstřík a B. Poštolková. Ďalej sa ako spolupracovníci pri II. i III. diele uvádzajú F. Daneš, Z. Hlaváčková, H. Kratochvílová, K. Hausenblas a F. Váhala, pri II. diele ešte B. Poštolková a pri III. diele J. Štindlová (spoluautorka I. i II. dielu) a J. Vachek. Z autorského kolektívu odišiel L. Doležel. Z pôvodnej šesťčlennej redakcie na III. diele už nespolupracovali dvaja: † F. Trávníček a V. Křístek. Hlavným redaktorom celého diela je B. Havránek, vedeckým redaktorom J. Bělič a recenzentmi A. Jedlička a V. Šmilauer.

Sústredenie veľkého počtu spolupracovníkov, medzi nimi popredných bohemistov z ÚJČ ČSAV i z univerzity, na SSJČ svedčí o tom, za akú významnú úlohu pokladajú českí jazykovedci vypracovanie a redakciu tohto základného lexikografického diela súčasnej spisovnej češtiny. A výsledok kolektívnej práce početného štábu lexikografov a vynikajúcich znalcov českého jazyka je dielo zo všetkých stránok reprezentatívne. SSJČ dobre reprezentuje súčasnú českú bohemistiku nielen svojím rozsahom, ktorý je priamo úmerný hĺbke a šírke spracovania slovnej zásoby spisovnej češtiny v pomerne veľkom časovom rozpätí, ale aj spôsobom spracovania a stavbou hesiel. Okrem základných údajov o grafickej a výslovnostnej podobe výrazov sa v nich podáva podrobná charakteristika gramatických vlastností každého slova, ďalej informácie o štýlovej hodnote a štylistickom zafarbení výrazových prostriedkov, o ich frekvencii, funkčnom obmedzení a dobovej platnosti, o pôvode prevzatých výrazov, o synonymických, antonymických a homonymických vzťahoch jednotlivých slov. Podrobne sa rozpracúvajú významy a významové odtienky slov i ustálených slovných spojení a podávajú sa hojné ilustrácie na používanie výrazov v typických slovných spojeniach a v krátkych kontextoch. Každá z uvedených charakteristík heslových slov je v SSJČ vypracovaná s mimoriadnou precíznosťou a dôslednosťou.

O zásadách a pracovných postupoch použitých v SSJČ sme stručne referovali v spomenutej recenzii I. dielu. Tu si chceme na príkladoch z II. a III. dielu povšimnúť, ako sa prijaté zásady a pracovné postupy v rozličných rovinách realizovali. Pritom budeme pochopiteľne vychádzať zo skúseností pri práci na

Slovníku slovenského jazyka a na základe týchto skúseností budeme formulovať aj svoje pripomienky.

V úvodných informáciách o obsahu slovníka sa hovorí, že SSJČ „podává obraz živé slovní zásoby současného spisovného jazyka" (I. d., str. VII, § 1). V skutočnosti je záber SSJČ omnoho širší. Konštatuje sa to v § 4 spomenutých informácií: „Do Slovníka jsou pojata pro informaci uživatele i taková slova, která sice nepatří k dnešní živé a spisovné slovní zásobě, ale s kterými se setkává čtenář v dílech významných spisovatelů..." Tým sa, pravda, obraz živej slovnej zásoby súčasného spisovného jazyka viac alebo menej skresľuje. SSJČ toto skreslenie sčasti eliminuje tým, že zastarané a nespisovné výrazy označuje hodnotiacimi a obmedzujúcimi skratkami a značkami. Predsa však sa pri štúdiu SSJČ nemožno ubrániť dojmu, že podiel neživých výrazov, t. j. zastaraných slov a tvarov ako aj individuálnych zvláštností jednotlivých autorov, je privysoký. Je to daň bohatej slovníkovej kartotéke ÚJČ, budovanej vyše 50 rokov. Do slovníka súčasnej spisovnej češtiny nepatria napríklad výrazy typu *tanceraj, tanchauz,* charakterizujúce predprevratové bilingvistické česko-nemecké prostredie, alebo citátové cudzie výrazy typu *rabfak* (rus. skratkové slovo), *poilu* (fr.), *quai* (fr.), *qui pro quo* (lat.) a pod. Podľa našej mienky nepatria do SSJČ ani zjavné slovakizmy typu *oštiepok* (čes. *oštěpek*), *sobáš* a odvodeniny, *táranina, tárat, ťarcha, tátoš, tátošík,* i keď sa vyskytujú u niektorých českých autorov čerpajúcich látku zo slovenského prostredia. Pravda, SSJČ ich pôvod označuje skratkou sloven. Úplnosť SSJČ by vôbec nebola utrpela vynechaním takých zastaraných výrazov, ako sú *sporota* (u Kollára, dnešné *šetrnost*), *sprovoditel* (u Kollára, dnešné *průvodce*), *sobiti si* (u Wintra, *osobovati si*), *spuditi* (u Čelakovského, *zapuditi*), *titlík* (u Palackého, *tečka*), *tlumoč* (u Tyla, *tlumočník*) ap. SSJČ ich označuje krížikom.

Naproti tomu pokladáme za správne, že sa zaznamenáva vo veľkom rozsahu moderná technická a vedecká terminológia. V tomto bode SSJČ značne prevyšuje SSJ. Napríklad len so začiatočnou skupinou *ta-* má SSJČ viaceré termíny s cudzími základmi, ako *tabelace, tabelář, tabelovati, tablet(k)ář, tabulace, tabulárna, tabulář, tabulkovec, tabulkovna, tabulovací, tabulovati, tachygenese, tachypnoe, talamus, talbotování, talek, talovín, tanagra, tangentoida, tangýra, tankodrom, tantalit, tapetář, tarár, tarifikace, taxidermie* a i., ktorých slovenské paralely SSJ neuvádza. SSJ má navyše iba termín *tachylália* a v Doplnkoch výrazy *takakóza, tachizmus, tautogram, tanatológia,* ktoré SSJČ neuvádza.

Viac pre potreby vedeckého výskumu ako pre jazykovú prax je dôležité lexikografické spracovanie takých výrazových prostriedkov, ako sú predpony a prvé časti zložených slov. SSJČ rozpracúva funkcie slovesných i menných predpôn veľmi dôkladne. To autorom dovoľuje do istej miery obmedziť výber málo frekventovaných a potenciálnych predponových slovies. Obdobný úsporný cieľ sa sleduje aj spracovaním významov prvých častí zložením typu *stříbro-, uhlo-, pravo-* a pod. v osobitných heslách. Nezdá sa nám však účelné zaznamenávať samostatne neexistujúce slovesné základy typu *-peněžovati, -přijemňovati, -saměti, -šlehovati, -tírati, -tančovati, -tlačovati* ap., ktoré sa uvádzajú s poznámkou „jen s předp...". Takéto riešenie môže zvádzať k mylnej predstave, akoby tu šlo o prefixálne tvorenie, kým v skutočnosti sa predponové imperfektíva typu *zpeněžovati* tvoria sufixáciou od príslušných predponových perfektív typu *zpeněžiti* a predponové perfektíva typu *osaměti, zpeněžiti* vznikli prefixálno-sufixálnym postupom *(peněžiti* sa vyvinulo neskôr deprefixáciou).

SSJČ venuje veľkú pozornosť slovotvorným vzťahom produktívnych typov odvodených slov, využívajúc pritom lexikografický postup mierneho hniezdovania a rozličné formy odkazov. Tak napr. prechýlené feminína typu *učiteľka* sa uvádzajú hneď v záhlaví pri príslušných maskulínach v zátvorke a výklad významu sa podáva iba pre maskulínum (tento spôsob má predchodcu v Trávníčkovo-Vášovom SJČ). Týmto riešením sa získava istá úspora miesta.[1]

Značná úspora miesta pri zvýšenom počte informácií sa dosahuje spájaním dvoch alebo viacerých slovotvorných, hláskoslovných a pravopisných variantov v záhlaví jedného hesla, napr. *plátce*, řidč. *platič*, poněk. zast. *platitel... (plátkyně..., platitelka...), pochybovač (*pochybovatel..., *pochybník...) (pochybovačka...), oficiální* (méně vhodně *oficielní, *oficiální* Šal., **oficielný* Vach.), *representativní* [-ze-ty- *i* -tý-], *reprezentativní, (*representativný, *reprezentativný* Šal.) ap. Uvádzaním mnohých variantov SSJČ poskytuje cenné informácie o variabilite a o vývine výrazových prostriedkov spisovnej češtiny. Zdá sa nám však, že sa snaha po úplnosti preexponovala v tomto bode do krajnosti. V slovníku spisovnej češtiny podľa našej mienky nemajú miesto nárečové hláskoslovné dublety typu *sluza* (= slza), *sluzit* (= slzeti) alebo individuálne Šaldove formy typu *oficiálny, representativný, sousedný* (= -ní). Množstvo podobných dubliet, i keď sú náležite označené hviezdičkou, krížikom, skratkou *nář., řidč.* alebo *zast.* a vytlačené nevýrazným typom písma, vzbudzuje u nezasväteného dojem, akoby súčasná spisovná čeština bola veľmi neustálená. Tento dojem ešte zvyšuje veľký počet pravopisných variantov typu *syntéza, synthesa* [-éza], poněk. zast. *synteze, synthese* [-ze], pokladaných za rovnocenné.

Dobrou pomôckou pre gramatiky a monografie o českom slovese bude spôsob uvádzania slovesných predpôn ako slovotvorného prostriedku. Pri slovesách na konci hesla sa uvádza zoznam predpôn, „ktoré sa pri danom slovese vyskytujú" (I. d., s. XIV, § 34). Správnejšie by však bolo bývalo obmedziť tento výpočet na predpony, ktorými sa skutočne tvoria od daného základu nové slovesá alebo dokonavé vidové formy, ale doplniť vždy číslo príslušného významu, v ktorom sa daná predpona používa. Napr. pri slovese *rozejíti se,* ktoré má šesť významov, sa uvádza predpona *po-*, ale pri hesle *porozejíti se* sa dozvedáme, že je to neproduktívny typ (1. význ. sa označuje značkou *řidč.*, 2. význ. krížikom); pri slovese *pozvati* sa uvádza predpona *při-*, ale heslo *připozvati* SSJČ nezaznamenáva; podobná situácia je pri *pošk rtiti.* Alebo pri slovese *odklopovati* sa uvádza predpona *po-*. Ale keďže sa heslo *poodklopovati* nezaznamenáva, používateľ SSJČ sa nedozvie, či toto potenciálne predponové sloveso je distributívne perfektívum (ako v slovenčine), alebo imperfektívum s odtienkom malej miery deja. Ak je to imperfektívum k *poodklopiti*, potom nejde o prefixáciu, ale o sufixáciu a predpona *po-* sa tu nemala uvádzať. Pri *slzeti* sa uvádza o. i. predpona *u-*. Ale sloveso „uslzeti" sa nepoužíva (neuvádza ho ani PSJČ); známe je iba adj. *uslzený* a reflexívum *uslzeti se.* Obdobné prípady nie sú v PSJČ ojedinelé. Skresľujúce je riešenie s predponami pri násobených slovesách typu *šlehávati*, keďže predponové slovesá typu *ošlehávati, rozšlehávati* sa netvoria prefixáciou od násobených slovies, ale sufixáciou od predponových perfektív typu *ošlehati* (píše sa o tom v I. d., s. XV, § 34) alebo pre-

[1] V jednotlivých prípadoch to však vedie k nepresnosti vo výklade významu. Napr. v hesle *synovec (*synovice, *synovka, *synovkyně)* výklad „syn brata n. sestry, švagra n. švagrové" sa môže vzťahovať iba na mask. *synovec*, ale nie na fem. uvedené v zátvorke. Tu by bolo správnejšie uviesť prechýlené feminína v osobitnom hesle.

fixálno-sufixálnym postupom od základného imperfektíva *šlehati: *pošlehávati.*

Pri spracúvaní zvratných slovies SSJČ zachováva doterajšiu prax českej lexikografie v tom, že zvratné slovesá spája do jedného hesla s príslušnými nezvratnými, pričom sa ich významy číslujú samostatne. Dva typy zvratných slovies SSJČ (*učesati se* = „sám seba" a *pochytati se* = „navzájom") nezaznamenáva, ale iba exemplifikuje (pozri napr. heslo *přepásati* alebo 4. význam slovesa *uložiti*).[2] Dôsledné hniezdovanie zvratných slovies s nezvratnými má svoje úskalia. Nerozlišujú sa totiž rozličné slovotvorné a sémantické typy zvratných slovies. Tak napr. *utéci se* sa v SSJČ hniezduje k *utéci* (tak isto *utíkati se* k *utíkati*), hoci tu ide o dve samostatné slovesné lexémy tvorením i významom. A pri reflexívach *utéci se, utíkati* se sa uvádza predponové tvorenie *roz- se* (rovnako ako pri reflexívach tantum, napr. *smáti se*), akoby slovesá *rozutéci se, rozutíkati se* boli utvorené iba predponou *roz-* od reflexív *utéci se, utíkati se* a nie prerývanou morfémou *roz- se* od nezvratných slovies *utéci, utíkati.* Podobných prípadov má SSJČ veľa. Tieto problémy sa dajú najlepšie prekonať opustením našej lexikografickej tradície v tomto bode, t. j. spracúvaním reflexívnych slovies väčšiny typov v osobitných heslách.

K stavbe hesla v SSJČ máme ešte tieto konkrétne pripomienky: Z úsporných dôvodov sa v niektorých prípadoch vhodne používa odkaz miesto výkladu. Najčastejšie je to pri odvodených slovesách typov *padnouti* dok. k *padati* alebo *poškozovati* ned. k *poškoditi* a pri vzťahových adjektívach. Je účelné, že sa takéto heslá spracúvali zhustene, spravidla bez členenia na významy, iba s uvedením typických spojení (porov. napr. heslá *šlehnouti — šlehati, poškozovati — poškoditi, přijímati — přijmouti, přicházeti — přijíti* a pod.). Dosahuje sa tým veľká úspora miesta bez ujmy na úplnosti.

Nájdu sa však aj tu niektoré nedôslednosti. Napr. adj. *ofensivní* sa hniezduje k subst. *ofensiva,* hoci sa jeho význam vysvetľuje, a v tom istom hesle sa hniezduje aj adv. *ofensivně* a subst. *ofensivnost* (všetko v dvoch pravopisných variantoch), takže sa porušuje zásada mierneho hniezdovania. Naproti tomu nachodíme ako osobitné *heslá* napr. adj. *opereťácký, opeslický, pozvánkový, přijičný* a mn. i., a to iba s odkazom na príslušné substantívum. V takýchto prípadoch by bolo bývalo na mieste hniezdovanie. Z hľadiska používateľa je nevýhodné odkazovať napr. adj. *obmykavý* k slovesu *obmykati* a to zasa k dok. *obemknouti.*

Nepokladáme za vhodné umiestňovať príklady na záporné podoby niektorých adjektív v heslách s kladnou podobou. Napr. v hesle *ruský* sa uvádza aj exemplifikácia na *neruský;* podobne *slyšící — neslyšící, úhledný — neúhledný,* pričom heslo *neúhledný* SSJČ nemá, hoci každý používateľ bude toto slovo hľadať pod písmenom N. Iná situácia je pri slovesách, keďže takmer každé sloveso môže mať kladnú alebo zápornú podobu, resp. záporný tvar. Pri adjektívach typu *úhledný — neúhledný* však nejde o kladný a záporný tvar toho istého slova, ale o dve slová.

Veľmi podrobne je v SSJČ spracovaný gramatický aparát. SSJČ poskytuje

---

[2] Tento postup sa však nezachováva celkom dôsledne. Napr. v hesle *učesati* sa vôbec neexemplifikuje zvratné *učesati se (dá se u. do plesu* je príklad na nezvratné *učesat).* V hesle *škrábati* sú pri 1. význ. tri exemplifikácie na zvratnú podobu, iba jedno spojenie na nezvratnú podobu, ale pri predponovom *poškrábati se* sa uvádza zvratná podoba osobitne, pričom 2. význ. *poškrábati se* korešponduje s 1. význ. *škrábati;* podobné riešenie je pri synonyme *podrbati.*

dosiaľ najúplnejšie poučenie o morfologických zvláštnostiach slov. Podrobne zachycuje najmä všetky nepravidelnosti. Pri každom slovese i pri mnohých adjektívach sa uvádzajú všetky rekčné možnosti. Gramatické slová (predložky a spojky) sa spracúvajú podrobnejšie ako v mnohých gramatikách, až sa takéto heslá stávajú pre používateľa neprehľadnými. Nezdá sa nám napr. účelné uvádzať pri predložkách frazeologické spojenia; sotva ich tam niekto bude hľadať (pozri napr. predl. *na, nad, pro* a i.).

V súhlase s mienkou niektorých českých aspektológov (napr. Fr. Kopečného) pokladá SSJČ slovesá typu *nakrváceti se, nakřičet se, nastřílet se, nasmát se* (saturatívny odtienok rezultatívneho spôsobu deja podľa Isačenka) za obojvidové, dok i nedok. Podľa našej mienky sú to čisté perfektíva. V češtine ani v slovenčine ich nemožno spájať s fázovými slovesami ani pri nich tvoriť opisné futúrum typu *bude* + *inf.* A spojenia typu *co se ten napláče, napovídá* nevyjadrujú aktuálny prézens, lež atemporálne chápaný súhrnný dej. Neslobodno sa dať zviesť tým, že slovníky objasňujú významový odtienok týchto slovies spravidla s použitím imperfektív s príslovkou „veľa, často" ap. (*naplakať sa* = veľa plakať). Imperfektíva typu *pochytávati (pochytovati), poškrabávati/poškrabovati, poškubávati* ap. sotva možno pokladať za párové k perfektívam *pochytati, pochytiti, pochytnouti, poškrábati, poškubnouti.* Skôr tu ide o imperfektíva tantum, tvorené prefixálno-sufixálnym postupom od základných imperfektív. Nie je vhodné spájať tvar nedok. futúra *poškrábu se* do jedného hesla s perfektívom *poškrábati.* Ide tu o homonymitu gramatických tvarov. Sloveso *stopiti se* označuje SSJČ nedopatrením ako nedok.

Jedným z mnohých prínosov SSJČ je označovanie pôvodu prevzatých slov. Uvádza sa nielen jazyk, z ktorého sa daný výraz prevzal do češtiny, ale aj jazyk, z ktorého pochádza príslušný základ, napr. *penalta* (z angl. < lat. zákl.).

Silnou stránkou SSJČ je sústavne prepracovaná štylistická charakteristika a hodnotenie slov z hľadiska ich spisovnosti a funkčnej i dobovej platnosti i z hľadiska frekvencie.

Veľa tvorivej práce vložili autori SSJČ do výkladovej časti hesiel. Predstavuje ju podrobné rozpracovanie priamych i prenesených významov a významových odtienkov každého heslového slova i niektorých hniezdovaných slov. ako i hierarchizácia významov. Autori mali do istej miery uľahčenú situáciu tým, že už existoval PSJČ, monumentálne dielo českej lexikografie, na vypracovaní ktorého sa zúčastnili viacerí autori i redaktori SSJČ. V porovnaní s PSJČ prináša SSJČ popri mnohých spresneniach vo výklade významov a v ich usporiadaní sémantickú a inú všestrannú charakteristiku veľkého počtu novších výrazov, ktoré PSJČ nezaznamenáva, a sústavne spracúva synonymické vzťahy medzi slovami.

Spôsob exemplifikácie slov a významov typických spojeniami, ktorý sa v SSJČ dôsledne uplatňuje, je pre používateľa slovníka oveľa výhodnejší ako starší spôsob dokladov v citátoch. Pri úspore miesta možno zachytiť veľký počet typických spojení a používateľ sa v hesle ľahšie a rýchlejšie orientuje. Aj z tejto stránky môže SSJČ slúžiť ako vzor nielen budúcich slovníkov českého jazyka, ale aj slovníkov iných slovanských jazykov, i keď v jednotlivých heslách možno nájsť zbytočné exemplifikácie alebo spojenia s netypickými zložkami. Zbytočné je exemplifikovať napr. geografické mená, ako je *Správa,* keďže exemplifikácia má slúžiť iba potrebám jazykového prejavu, nie encyklopedickým cieľom. Za jedno z typických spojení slova *pointa* možno pokladať spojenie *p. anekdoty,* ale zbytočné je rozširovať toto spojenie o netypickú zlož-

ku: *vždy zapomene p-u anekdoty.* Ešte častejšie nájdeme podobné nadbytočnosti vo frazeológii. Autori SSJ sa totiž neusilujú podávať frazeologické spojenia vždy a dôsledne v základnej podobe, ale ich niekedy vyberajú priamo z vetného kontextu. Napr. miesto spojenia *pověz, co máš na srdci* (v hesle *srdce)* by malo byť frazeologické spojenie *míti něco na srdci;* miesto *to mi nepřirostlo k srdci* by malo byť *přirůst někomu k srdci* (možno to povedať i o osobe, nielen o veci); miesto *nesměl mu přijít na oči* (v hesle *přijíti)* by malo byť *přijíti někomu na oči a pod.* Pravda, nie je vždy ľahké určiť základnú podobu frazeologických jednotiek.

Našu recenziu môžeme zakončiť konštatovaním, že SSJČ podáva plastický a detailne rozpracovaný obraz slovnej zásoby spisovnej češtiny i nespisovných výrazových prostriedkov použitých v literatúre vo vývinovej perspektíve dlhšej ako sto rokov, pričom hlavný dôraz kladie na výrazové prostriedky súčasného spisovného jazyka. SSJČ je lexikografické dielo veľkej vedeckej i praktickej hodnoty, jedna zo základných autoritatívnych príručiek novodobej spisovnej češtiny. Originálnosťou a hĺbkou spracovania rozsiahleho jazykového materiálu ide o dielo v plnom zmysle reprezentatívne. Predpokladáme, že sa stane vzorom alebo východiskom viacerých iných slovníkov. Je nepochybné, že bude dobre slúžiť aj pri praktickom používaní spisovnej češtiny doma i v zahraničí. Naše pripomienky k jednotlivostiam ani v najmenšom neznižujú celkovú vysokú úroveň SSJČ. Môžu však dať našim lexikografom isté podnety pri práci na budúcich slovníkoch alebo na novom vydaní SSJČ, ktoré tomuto dielu úprimne želáme.

Š. Peciar

O výskume obyvateľských mien

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV — jeho lexikografická skupina v spolupráci s Onomastickou komisiou — podnikol v r. 1967/1968 nový výskum obyvateľských mien na Slovensku. (Podobný výskum sa uskutočňoval od r. 1966 pri súpise chotárnych názvov prostredníctvom miestnych národných výborov; ale materiál takto získaný mal veľké medzery. Porov. správu M. Majtána v SR 32, 1967, 179—180.) Na riaditeľov základných deväťročných škôl JÚĽŠ SAV rozposlal obežník so žiadosťou, aby s učiteľmi slovenčiny zistili ľudovú (neúradnú) podobu názvu svojej obce (a susedných obcí), prípadne meno odvodené od tohto názvu a obyvateľské meno v mužskom a ženskom rode. Riaditelia, resp. poverení učitelia slovenčiny vo veľkej väčšine hneď odpovedali so vzácnym porozumením (len zriedkave neodpovedali, alebo z nedorozumenia dali negatívnu odpoveď: „U nás niet takého názvu"); za to im patrí naša vďaka.

Pred touto akciou boli celkove známe vývinové tendencie obyvateľských mien, boli ustálené i pravidlá ich tvorenia v spisovnom jazyku, ale chýbali doklady o rozšírení jednotlivých typov v miestnom úze, resp. v nárečiach. Doterajšie štúdie sa opierali o literatúru krásnu i odbornú (mnoho dokladov z rozličných oblastí Slovenska je napr. v diele M. Bodického, *Rozpomienky a pamäti,* Turč. Sv. Martin 1933), o údaje v nárečových monografiách alebo o osobitné menšie ankety z býv. stolíc ap.

Nový materiál je temer úplný a tým, že údaje o tej istej obci podávajú aj odpovede z okolitých obcí, je vo veľkej miere i overený. Jeho dokumentárna hodnota — okrem malých výnimiek — je nesporná.

Na kontrolu sa môže použiť i materiál získaný od poslucháčov slovenského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách našich vysokých škôl v Bratislave, v Prešove, v Ban. Bystrici a v Nitre, i keď pramenná hodnota tohto materiálu nie je taká vysoká, najmä keď v niektorých prípadoch ide o údaje anonymné.

Takto získaný materiál so všetkými doterajšími prameňmi nám umožnil k úradným (spisovným) názvom obcí na Slovensku vypracovať príslušné obyvateľské mená a odvodené prídavné mená v relatívnej úplnosti a s vystihnutím zákonitostí slovenského jazyka. Pravda, nárečovú podobu obyvateľských mien a odvodených prídavných mien premietame do spisovnej podoby, len tam, kde spisovná celonárodná podoba a miestna nárečová podoba sa podstatne rozchádzajú, zachycujeme niekedy aj miestny úzus.

Zoznam miestnych názvov a obyvateľských mien s príslušnými prídavnými menami vyjde v 6. zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (Doplnky a dodatky).

E. Jóna

ROZLIČNOSTI

Amazonas, Amazon, či Amazonka? — Na označenie najväčšej rieky na svete sa používa jednak podoba *Amazonas,* jednak *Amazon* a konečne forma *Amazonka.* Rozoberieme jednotlivé podoby, pričom chceme ukázať, ktorej z týchto podôb by sme mali dať prednosť v spisovnej slovenčine.

Prv než rozoberieme jednotlivé podoby, uvedieme stručne poučenie o pôvode názvu tejto rieky. Pôvod názvu rieky, označenej ako *Amazonas, Amazon* alebo *Amazonka,* spočíva, ako je známe z literatúry, v omyle katolíckeho kňaza Carbajala, ktorý bol členom Orellanovej expedície v Južnej Amerike. Dňa 24. júna 1541 niekoľko vojakov vyzbrojených mušketami nasadlo do člna a odplávalo k brehu. Opatrne sa prikrádali k jednej dedine, kde sa pokúsili násilne získať nejaké potraviny. Oddiel Španielov však napadli Indiáni. Podľa vlasov zapletených do dlhých vrkočov pokladal kňaz Indiánov za ženy. Nazdával sa, že sa výprava dostala do bájnej krajiny bojovných žien — Amazoniek. Preto tento najväčší svetový vodný tok dostal názov *rieka Amazoniek,* neskôr jednoduchšie len *Amazonas,* t. j. Amazonky. Pôvod názvu tejto rieky je teda veľmi náhodný, ako je náhodný, neraz až kuriózny aj pôvod niektorých iných zemepisných názvov.

Pôvodná španielska forma *Amazonas* sa u nás používa vo vysvetleniach pôvodu názvu tejto rieky. Používa sa vlastne ako lexikálny citát, lebo inak sa tento názov v spisovnej slovenčine neskloňuje. Máme ho doložený napr. v týchto prípadoch: *A tak aj vodný tok, po ktorom sa expedícia plavila, dostal názov „rieka Amazoniek" — neskôr jednoduchšie* Amazonas *(Amazon)* (S. V. Uzin, Tajomstvá zemepisných názvov, prel. R. Tandlmajer, Bratislava 1966, 133). — *A napokon od Manaa až k ústiu sa nazýva Amazon alebo* Amazonas, *rieka Amazoniek* (J. Verne, 800 míľ po Amazone, prel. D. Jarábek, Bratislava 1967, 43). Názov *Amazonas,* ktorý má v španielčine význam „Amazonky", môžeme porovnať s iným podobným názvom *Honduras,* ktorý v španielčine znamená *„Hĺbky".* Názov *Honduras* sa hodnotí ako akékoľvek mužské neživotné podstatné meno a podľa toho sa aj skloňuje podľa vzoru dub. Pádové prípony sa v spisovnej slovenčine pridávajú k celej forme mena aj s koncovým *-as,* čo je pôvodne pádová prípona množného čísla: *Honduras* — gen. sg. *Hondurasu,* dat. sg. *(k) Hondurasu,* lok. sg. *(v) Hondurase* atď. Názov *Amazonas,* ako sme uviedli, sa takto nepoužíva; nestretli sme sa aspoň s formami gen. sg. „Amazonasu", lok. sg. „Amazonase", inštr. sg. „Amazonasom" a pod.

V našich zemepisných príručkách sa zväčša používa dnes podoba *Amazon.* Tak podobu *Amazon* čítame v *Malom atlase sveta,* 2. vyd. Bratislava 1959, 249 alebo v *Malom atlase sveta,* 1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960, 20, 155. Aj v učebnici P. Janegu a J. Fabiána *Zemepis pre 6. ročník,* Bratislava 1962, 136 sa používa forma *Amazon.* Túto formu nachádzame pri výklade pôvodného názvu rieky popri forme *Amazonas* v citovanej knižke S. V. Uzina a v preklade románu J. Verna; inak sa v preklade tohto románu sústavne používa iba podoba *Amazon,* ktorá je aj v názve knihy. Poznamenať treba, že *Slovník slovenského jazyka I,* Bratislava 1959 formu *Amazon* (ani

Amazonas) nespomína (zemepisné názvy budú v 6. zväzku, ktorý je v tlači). Formu *Amazon* zaznamenávajú však *Pravidlá slovenského pravopisu,* a to už od vydania z roku 1953 (pozri na str. 124; v najnovšom, deviatom vydaní sa názov *Amazon* uvádza na str. 114). Forma *Amazon* vznikla po odtrhnutí koncového *-as* z pôvodného pomenovania *Amazonas.* Je to forma, pri ktorej sa fakticky zastiera pôvodný pomenovací zámer. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu uvádza formu *Amazon* aj A. Zauner vo svojej *Praktickej príručke slovenského pravopisu,* 3. vyd., Martin 1966, 187. V Pravidlách sa uvádza podoba *Amazon* bez poznámky o výslovnosti, z čoho možno vyvodzovať, že sa má vyslovovať rovnako, ako sa píše. Naproti tomu A. Zauner káže v pripojenej zátvorke vyslovovať tento názov s dlhým *ó: Amazón.* Výslovnosť názvu *Amazon* podľa stavu v týchto príručkách je teda rozdielna. Poznamenávame ešte, že v *Slovníku cudzích slov* od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra, 2. vyd., Bratislava 1966 sa forma *Amazon* nespomína.

V našej tlači sa bežne používa podoba *Amazonka.* Napr. *Dedina Iquitos leží na ľavom brehu* Amazonky (magazín Odpovede na otázky 1968, č. 3, str. 26). — *Prešli už vyše pätnásťtisíc kilometrov k srdcu povodia* Amazonky (Pravda, 16. 4. 1968, str. 2). Nachádzame ju v preklade knižky O. Pálku a kol. *Rozum do vrecka, malá vrecková encyklopédia* (prel. P. Výraštek, Bratislava 1967, 168). V *Slovníku slovenského jazyka I,* Bratislava 1959, 28 sa slovo *Amazonka* vykladá takto: „podľa gréckych povestí príslušníčka ženského bojového kmeňa, žijúceho na pobreží Čierneho mora"; neuvádza sa tu, že by išlo aj o pomenovanie juhoamerickej rieky. Taký istý stav je aj v citovanom Slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra. Ale pomenovanie *Amazonka* ako názov rieky v Južnej Amerike nachádzame tu v hesle *amazonit:* amazonit, -u m. (podľa rieky Amazonky) min. zelená odroda živca (str. 67). Teda tento slovník pozná pomenovanie *Amazonka* aj ako názov juhoamerickej rieky.

Ak by sme vychádzali prísne z pôvodného pomenovania *rieka Amazoniek,* resp. z dnešného oficiálneho skráteného pomenovania *Amazonas,* potom by sme mali v slovenčine používať — pokiaľ nám ide o postihnutie pôvodného pomenovacieho zámeru výstižným, v slovenčine zrozumiteľným jazykovým prostriedkom — formu *Amazonky.* Táto podoba sa však u nás vôbec nepoužíva. Zaužívala sa podoba jednotného čísla *Amazonka.* Podľa našej mienky bolo by najsprávnejšie používať formu *Amazonka,* ktorá sa kedysi bežne používala aj v zemepisných učebniciach a v cestopisnej literatúre. Forma *Amazonka* nepôsobí nijaké ťažkosti ani z hľadiska pravopisného, ani výslovnostného, ani pokiaľ ide o jej skloňovanie. Toto už nemožno povedať o podobe *Amazon,* kde sa vyskytuje dvojaká výslovnosť: *Amazon* alebo *Amazón.* Forma *Amazonas* vôbec neprichádza do úvahy, resp. môže sa uplatniť len ako tzv. lexikálny citát (doslovné citovanie pôvodnej španielskej formy názvu).

Ak vychádzame z pôvodného názvu — aj keď ide fakticky o omyl — javí sa nám ako najoprávnenejšia podoba *Amazonka.* Prinajmenšom nemalo by sa jednostranne dávať prednosť forme *Amazon* pred formou *Amazonka,* aj keď sa v Pravidlách slovenského pravopisu a v niektorých zemepisných príručkách používa len forma *Amazon.*

Nakoniec pre zaujímavosť ešte poznamenávame, že ricka Amazonka dostala aj názov *Maraňon,* pretože sa tak volal španielsky dôstojník, ktorý sa po nej prvý plavil. Dnes sa názov *Maraňon* používa na označenie časti horného toku Amazonky.

Záver: Forma *Amazonas* má miesto iba tam, kde sa musí uvádzať presné

pôvodné znenie zemepisného názvu (napr. na mapách). Je to názov patriaci do kategórie podôb typu *London, Paris, Wien, Roma* a pod. Ako domácu, zdomácnenú podobu navrhujeme používať formu *Amazonka,* ktorá sa u nás už oddávna používa. Forma *Amazonka* patrí do skupiny pomenovaní typu *Viedeň, Mníchov, Londýn, Berlín, Paríž, Rím, Atény, Rýn, Visla* a pod.

L. Dvonč

K článku J. Matejčíka Identita pojmu ako základ synonymických vzťahov

V Slovenskej reči (32, 1967, 273–279) vyšiel uvedený článok ako pôvodná práca J. Matejčíka. Autor v ňom síce cituje prácu L. P. Nemaneživnovej v zborníku *Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* (Moskva – Lenigrad 1966), ale bez uvedenia presného názvu (je ten istý ako autorov, doslovne ho preložil) s poznámkou (na str. 278): „Podobný náhľad vyslovila L. P. Nemaneživnová [!]". Dodatočne sa zistilo, že príspevok J. Matejčíka v značnej časti je doslovný preklad štúdie L. P. Nemaneživnovej, vedeckej pracovníčky Jazykovedného ústavu Akadémie vied ZSSR v Leningrade. Autor uznáva svoju chybu, ľutuje svoj čin a ospravedlnil sa v liste autorke i našej redakcii. Svoj postup vysvetľuje tak, že pri excerpovaní teoretickej literatúry necitoval ju presne a pri koncipovaní svojho príspevku dostatočne neoddelil cudzie myšlienky od vlastných. Tento postup J. Matejčíka treba kvalifikovať ako neseriózny a nezodpovedný.

Redakcia Slovenskej reči sa ospravedlňuje i čitateľom, že zavčasu nezistila uvedenú skutočnosť, keďže spomínaný zborník prác jej nebol prístupný, a že uverejnila príspevok, ktorý nemal vyjsť v odbornom časopise ako pôvodný článok.

E. J.

REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra
výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 33, 19
Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Klá
Technická redaktorka Ladislava Haplová. Vychádza šesťkrát za
platné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 5,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objed-
návky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej
lava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom
u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná
ce, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského
odného povstania, n. p., Martin. Výmer RK HSVZ čís. 1816/

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 19

Kčs 5,—.